In desertum à Spiritu.) Articulus additus ὑπὸ τοῦ πνεύματος declarat de spiritu sancto accipi eundem, nimirum cuius in fine precedentis capitis meminerit. E.

In regione umbræ mortis.) Quod græcè legitur ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου in regiõe & vmbra mortis, iuxta Sep. editionem positum est, quum hic Eua. Hieronymo teste, hebraicam magis sequatur veritatem, in qua scriptum est בארץ צלמות in terra, siue in regione vmbræ mortis, duabus tantummodò dictionibus quarum posterior ab vmbra & morte compositionem habet, vt intelligas profundissimas tenebras, quales sunt mortis, & regionem caliginosissimam designari. 11.

Ex capite V.

Beati pauperes spiritu.) Alij id de vltronea accipiunt egestate, alij de animi modestia atque deiectione. Atqui prior sententia mihi magis probatur, tum quòd Bea. Luc. spiritus vocabulum non adijciat, tum quòd vtrobique sit πτωχοὶ quod propriè mendicos declarat. Luc. 6. e.

In quo salietur?) Subaudiendum sal. Tanquàm si dicat. Si sal semel infatuatum fuerit, siue computruerit, non erit vnde posit ipsius virtus restitui. Quo quid significauerit dominus, satis arbitror esse manifestum.

Qui ego soluerit u. de man. istis mi. & do. sic homines mi. uo. in reg. cœ.) D. Hiero. hæc cũ superioribus coniungit, vbi dictũ est, iota vnũ, aut vnus apex non præteribit à lege, docetque hic sugillatos Pharisæos, q con-

contemptis mandatis Dei proprias statuebant traditiones: quòd nihil eis prodesset vel huiusmodi traditionum obseruatio vel doctrina, nisi etiam minima quæq; legis diuinæ obseruarent. Chryso. autem atq; item alij hæc de subiectis paulo inferius & reliquis nouæ legis mandatis tradunt intelligenda. Si quis copiosius super his edoceri voluerit, videat cōmentarios imperfectos titulo Chry. Cæterum regnum cœlorum quidam putant hoc loci pro præsentis temporis ecclesia accipiendum: nil tamen vetat quò minus etiam de perpetuo Christi regno accipiatur.

A.

Sine causa

*Omnis qui irascitur fratri suo * reus erit iudicio. Qui autem di. fratri suo ra. reus erit cōcilio. Qui autē dix. fa. reus erit ge. ig.* Vbiq; subaudiendum sine causa aut temerè, id est, εἰκῆ, quod in græcis semel exprimitur, vt legunt vetustissimi scriptores, vno Hieron. dempto, qui εἰκῆ radendum putat. Alioqui si de qualibet ira, & quolibet conuitio accipias, peccasset & Christus, qui dicebat, ô stulti & tardi corde: peccasset & apost. qui dicebat, ô insensati Galatæ, quis vos fascinauit. Iam quid intersit inter eum qui irascitur, & eum qui dicit raca, & eum qui dicit fatue: rursus quid discriminis sit inter reum esse iudicio, concilio, & gehennæ ignis, probè expressit D. Aug. his verbis. Gradus, inquit, sunt in istis peccatis, vt primo quisq; irascatur, & eum motum contineat corde cōceptum. Iam si extorserit vocem indignantis, ipsa cōmotio nō significantē aliquid, sed illū animi motū ipsa eruptione testantē qua feriatur ille cui irascitur plus est vtiq; quàm si surgens ira silentio pmeretur.

Sin

Sin verò non ſolum vox indignantis audiatur, ſed etiam verbum quod iam certã eius vituperationem in quẽ profertur deſignet, quis dubitet amplius hoc eſſe, q̃ ſi ſolus indignationis ſonus ederetur? Itaq; in primo vnum eſt, id eſt, ira ſola: in ſecundo duo, ira & vox quæ iram ſignificat: tertio tria, ira & vox, & in voce ipſa certæ vituperationis expreſsio. Vide nunc etiã tres reatus, iudicij, concilij, & gehennę ignis. Nã in iudicio adhuc datur defenſioni locus. In cõcilio aũt quanq̃ & iudicium eſſe ſoleat, tñ, quia intereſſe aliquid hoc loco fateri cogit ipſa diſtinctio, videtur ad concilium pertinere ſententiæ prolatio, quando non iam cum ipſo reo agitur vtrum dãnatus ſit, ſed inter ſe qui iudicant conferunt, quo ſupplicio dãnari oporteat, quem conſtat eſſe damnandũ. Gehẽna verò ignis, nec damnationem habet dubiã, ſicut iudicium, nec damnati*pœnam, ſicut concilium: in gehenna quippe ignis certa eſt & damnatio & pœna dãnati. Porro רקא racca Hebręis veluti interiectionis particula eſt qua indignantis atq; commoti animi produnt affectum. Ita propemodum Auguſtinus Hebræum quendam huius ſententiæ proferens autorem. Hieronymus autem, רקה ſcribens per ה idem eſſe tradit quod κενὸς id eſt, inanis aut vacuus, quem nos, inquit, poſſumus vulgata iniuria abſque cerebro nuncupare. Mihi quidem prioris ſentẽtia magis arridet, cui nec hoc probatur vt à ῥάκκος .i. pannoſo, huius vocis ſignificãtia mutuet̃.

Sup. habet dubiam.

Raca verius vox chaldaica eſt.

n. A.

Prius reconciliare.) Imperantis eſt διαλλάγηθι.

Eſto conſentiens aduerſario tuo cito, dum es in via cum eo. Hoc ſermone, vt teſtatur D. Hie. ſaluator

noster dum in huius sæculi via currimus ad pacem & concordiam cohortatur,iuxta Apo. dicentẽ:si fieri potest,quãtum ex vobis est cum omnibus hominibus pacem habentes. Cui sententiæ aptissimè respondent tam ea q̃ præcedunt, quàm quę subsequũtur. Adstipulatur & quod pro consentiens positum est ἰμωοῶν id est,beneuolus & benignus. Paulinus aduersariũ interpretatur Spiritũ & verbum Dei:quod nobis,inquit,peccantibus aduersatur.Nam & spiritus arguit mũdum de peccato. Et sermo Dei(vt Dominus in euan.contestatur)si ei non pareamus accusator noster erit: & tradet nos iudici verbo,qui rationem talenti sui vsque ad nouissimum quadrantem exiget,&c. (ditionis tibi est.

Rom.12.

Pa.ep.ad Aman.1.

Scandalizat te.)Id est, offendiculo,vel causa per-

Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum & proijce abs te, &cæ.)Non ex causis (inquit Hilarius)peccantium membrorum corporis damna præcepta sunt. Dextero enim oculo non minus sinister erraret. Certè pes sensu concupiscentiæ carens damno inutilis est,in quem pœnæ causa non incidet. Sed quia diuersa inuicem membra, corpus tamen omnes vnum sumus,abijcere à nobis vel potius euuere propinquitates charissimorũ hominum admonemur,ne in cõsortium criminis eorum de familiaritate veniamus:rectius vtilibus et maxime necessarijs tanquàm oculi & pedis membris carentes, quàm vsque in societatem gehennę vitiosę propinquitatis teneamur affectu. Possunt quoq; hęc membra ad animũ pertinere, vt intelligamus intellectũ, voluntatem,cogitationẽ,affectũ,&c. quatenus nos scan-

G.o.

ſcandelizant reſecanda. Quod autē additum eſt, dex ter, inquit Au. fortaſſe ad augendam vim dilectionis valet. Quanq̃ enim ad vidēdum iſti oculi corporis cōmuniter intendantur: & ſi ambo intendantur æqualiter poſsint, amplius tamen formidant homines dextrum amittere: vt iſte ſit ſenſus. Quicquid illud eſt quod ita diligis vt pro dextro oculo habeas, ſi ſcandalizat te, id eſt, ſi tibi impedimento eſt ad veram pietatē, beatitudinē, erue illud & proijce abs te.

Omnis qui dimiſerit uxorem. exce. for. cauſa, facit e. mœ. et qui di. d. adul. Sola igitur fornicatio diuortiū facit inter coniuges: ita tamen vt interim nec vir alteram ducat vxorem, nec vxor alteri nubat viro, viuente videlicet priore coniuge. Id ſiquidem Apoſtolus præcipit quum ait. Eis quę nuptę ſunt pręcipio, non ego, ſed dominus, mulierē à viro nō diſcedere: quòd ſi diſceſſerit manere innuptam, aut viro ſuo reconciliari. Et vir vxorem non dimittat. Vbi & ſubaudiendum eſt excepta fornicatiōis cauſa. Ob quam, ſi fortè dimiſerit, ſicut mulier ita & vir abſq; coniuge perſiſtere debet, aut vxori reconciliari. I. Cor. 7. b.

Non periurabis, reddes aūt domino iuramēta. Hoc eſt, nō falſe iurabis, vel nō infringes iuramentū tuū, ſed perſolues veluti obnoxius etiā Deo, nedū homini. Alij per hoc quod dicitur, reddes autē domino iura. t. intelligūt non per creaturas, ſed per creatorem Iudęis præceptum fuiſſe iurare. Scriptum eſt enim Deut. ca. 6. Dominum Deum tuum timebis, & illi ſoli ſeruies, ac per nomen illius iurabis. E. G. o.

Ego aūt dico uobis non iurare oīo, neq; per cœlum quia thronus Dei eſt: neq; per terrā, quia ſcabellū, etc.

Sit autem sermo uester est,est: non,non: quod autem his abundantius est à malo est.)Sunt inter vetustissi-
X. mos scriptores, qui ita hunc locum edisserant vt prorsus omne videantur damnare iuramentum: q scilicet inter Christianos sanctior, ac firmior esse debeat sermo simplex, quàm apud hebraicum illum populum quamlibet religiosum iusiurãdum. Atque id sanè prima facie videtur sensus habere e-
n. uangelicus. Verum Diuus Augustinus adductis ra-
Lib.p.de sermone do.in mõ. tionibus comprobat iuramentum licitum & absq; crimine esse, quum non temerè sed necessitate cogente adhibetur. Sic enim scribit præsentem edisserens locum. Iustitia, inquit, Pharisæorum est non periurare: hanc confirmat qui vetat iurare, quod pertinet ad iustitiam regni cœlorum. Sicut enim falsum loqui non potest, qui non loquitur: sic periurare non potest qui non iurat. Sed tamen quoniam iurat qui adhibet testem Deum, diligenter cõsiderandum est hoc capitulum, ne contra præceptum domini Apostolus fecisse videatur, qui sæpe hoc modo iurauit quum dicit. Quæ autem scribo
Gal.1.d. 2.Co.11.g. vobis ecce coram Deo, quia nõ mentior. & iterum: Deus & pater domini nostri Iesu Christi qui est benedictus in secula scit quia non mentior. Tale est &
Ro.1a. illud: Testis est mihi Deus cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius, quomodo &c. Ni fortè quis dicat tunc cauendam esse iurationem, quum per aliquid dicitur quod iuratur: vt non iurauerit quia non dixit per Deum, sed dixit testis est mihi Deus. Ridiculum est hoc putare. Tamen propter contentiosos aut multũ tardiores, ne aliquid interesse quis

putet,

putet, sciat etiam hoc modo iurasse Apostolum di- 1.Cor.5.d.
cētem. Quotidie morior per vestram gloriā. Quod
ne quis existimet ita dictum, tanquàm si diceret, ve
stra gloria me facit quotidie mori, sicut dicitur per il
lius magisterium doctus factus est, id est, illius ma-
gisterio factum est, vt perfectè doceretur, græca exē
plaria dijudicant, in quibus scriptum est, νὴ τὴν ὑμε
τέραν καύχησιν, quod non nisi à iurante dicitur.
ita ergo intelligitur præcepisse dominum ne iure-
tur, ne quisquam sicut bonum appetat iusiurādum:
& assiduitate iurandi ad periuriū per consuetudinē
delabatur. Quapropter qui intelligit non in bonis
sed in necessarijs iurationem habendam, refrenat
se quantum potest, vt non ea vtatur, nisi necessitate,
quum videt pigros esse homines ad credendū quod
eis vtile est credere, nisi iuratione firmentur. Ad hoc
itaque pertinet quod sic dicitur. Sit autem sermo
vester est, est, non non. Hoc bonum est, & appeten-
dum: quod autem amplius est, à malo est, id est, si iu
rare cogeris, scias de necessitate venire infirmitatis A malo est
eorum quibus aliquid suades: quæ infirmitas vtiq;
malum est. Vnde nos quotidie liberari deprecamur
quum dicimus, Libera nos à malo. Itaq; non dixit
quod aūt amplius malum est. Tu autem non malū
facis qui bene vteris iuratione: quæ & si non bona,
tamen necessaria est, vt alteri persuadeas, quod vti-
liter persuades: sed à malo est illius cuius infirmita
te iurare cogeris. Deinde & rationē subijcit quur do
minus adiecerit, neq; per cœlū, quia thr. Dei est, &c.
Credo (inquit) propterea quia non putabant Iudæi
se teneri iureiurando si per ista iurassent. Et quoniā

audierant, reddes autem Domino iusiurandum tuum, non se putabant domino debere iusiurandum, si per cęlum, aut terram, aut per Ierosolymam, aut per caput suũ iurarent: quod nõ vitio pręcipientis, sed illis malè intelligentibus factum est. Itaque dominus docet nihil esse tam vile in creaturis Dei, vt per hoc quisq; peiurandum arbitretur: quando à summis vsque ad infima, diuina prouidentia creata regerentur: incipiens à throno Dei vsque ad capillum album aut nigrum, & cætera. Eandem quoque quæstionem copiosissime pertractat sermone de verbis Apostolorum 28. si quis copiosius edoceri voluerit.

Ego autem dico uobis non resistere malo.) Sentit malum non esse propulsandum malo, vt vulgus hominum solet: alioqui licet reprehendere peccantes, licet & coercere.

Si quis te percußerit in dextram maxillam tuam præbe illi & alteram. Metaphora est: qua docet nos Christus, vt tantum absimus à cupiditate vindictæ, vt vltrò parati simus alteram potius iniuriam admittere, quàm malum malo pensemus.

Angariauerit mille paßus.) Id est, onere imposito compulerit, vt eas ad spacium vnius miliaris. Sic enim & Simon Cyrenensis angariatus legitur. Vel angariare simpliciter dici potest, qui vi aliquem & inuitum secum deducit.

Ex capite VI.

N*Esciat sinistra tua quid faciat dextra.*) Hyperbolicè

bolicè dictum est, pro eo quod dici poterat. Tãtum absis ab ostentatione iustitiæ, vt ne coniunctißimo tibi eam manifestam esse velis.

Orantes autem nolite multum loqui, sicut ethnici faciunt. Putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur, &c et.) Ad huius loci explanationem aduertendum trifariam posse distingui orationem. Est siquidem vna, qua à Deo quippiam postulamus, nempè de qua hic loquitur. Hanc itaque breuem quidem vult esse verbis, ne ethnicis videlicet similes simus, qui arbitrantur se non exaudiendos nisi multis & prolixis verbis explicent suum desiderium, quum pater noster vel antequam desideremus sciat quid simus petituri: sed eandem prolixam vult esse pio, feruentiq; ac iugi impetrandæ bonæ petitionis affectu. Quod ipsum vt & opere nos doceret saluator noster, pernoctasse in oratione legitur, vt habes apud Lucam capite sexto. Vnde & de Apostolis scriptum est Actorum capite primo, quod erant perseuerantes vnanimiter in oratione, & obsecratione. Alia est oratio quæ in laudibus, gratiarũ actionibus, lectionibus, cantibus & id genus cęteris pijs exercitijs consistit: ad quã ferè pertinent diurnæ illæ preces, quas horarias vocamus: quas nihil vetat quo minus poßint esse etiam verbis prolixæ, præsertim quum mysticus ille Psaltes dicat: Benedicam dominum in omni tempore, sem. laus eius in o.m. Vnde etiam in eiusmodi laudibus, quę propriè precationes vocantur, quas collectas dicimus, non nisi breuißimę sunt. Sunt vero & psalmi nonnulli deprecatorij, sed nec hi admodum

Vide Aug. de orando ad Probã. c.10.

Luc.6. c.

Psa.33.

prolixi. Nam & psalmus ille cuius initium: Beati immaculati, quia prolixior quàm par erat videbatur, in quaternas partes diuersis decantandas temporibus distributus est. Tertium orationis genus est, quod in pijs consistit operibus: de qua vulgo illud Augustini fertur: Non cessat orare, qui non cessat bene facere. De quo etiam illud Apostoli primo ad Thessalonicenses 5. intelligi potest: Sine intermissione orate.

Sicut in cœlo & in terra.) Hysterologia est, hoc pacto conuertenda. Fiat voluntas tua in terra, sicuti fit in cœlo.

Panem nostrum supersubstantialem.) Vetustissimi interpretes hoc de spirituali potius cibo intelligendum tradunt, quàm de temporali. Spiritualis autem cibus noster ipse Christus est, qui in Euangelio loquitur: ego sum panis viuus qui de cœlo descen-
Ioh.6.e. di, &cæt. vel sermo diuinus, de quo item scriptum est, non in solo pane viuit homo, sed in omni ver-
Mat.4. bo quod procedit de ore Dei: siue etiam panis Eucharistiæ qua ecclesia cotidiè vtitur. Cæterum quòd hic supersubstantialem vertit interpres, idem apud
Luc.11.a. Lucam cotidianum transtulit: & vtrunque significare potest græca vox ἐπιούσιος, tametsi ad verbum sonat supereſſentials, ab οὐσία essentia. Euthymius verò, de corporali hæc cibo intelligens, ἐπιούσιον, inquit, appellauit, quia ad corporis substantiam, vitam, & constitutionem conueniens est, Chrys. ho. in Iohan. 42. supersubstantialem interpretatur cotidianum.

Libe-

Libera nos à malo.) Articulus additus ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, suadet de diabolo accipiamus.

Exterminant enim facies.) Exterminant impropriè dictum est pro demoliuntur, vel corrumpunt. X.
Nam exterminat propriè qui extra terminos mittit profligatiue.

Vnge caput tuum, & fa.tu.laua.) Vngere caput, inquit, Aug. ad læticiam pertinet: lauare autem faciem, ad mundiciam: & ideo caput vngit, qui lætatur interius mente atque ratione. Hoc enim rectè accipimus caput quod in anima præeminet, & quo cætera hominis regi & gubernari manifestum est. Cæterum quod ad simplicem verborum sensum attinet, nihil aliud hic sentit Christus, quàm in benefactis non captandam ostentationem: nam ita subiungit, ne videaris hominibus ieiunans.

Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus t.fuerit simplex, totum cor.tu.lu.erit. Si autem ocu.tu.fuerit nequam, totum cor.&c. Rursus Aug. qui locus inquit, sic intelligēdus est: vt nouerimus omnia opera nostra tunc esse munda, & placere in conspectu Dei, si fiant simplici corde, id est, intentione superna fine illo charitatis, quia & plenitudo legis charitas est. Oculum ergo hic accipere debemus, ipsam intētionem qua facimus quicquid facimus. Quæ si munda fuerit & recta, & illud aspiciens quod aspiciendū est, omnia opera nostra q̄ secundū eā operamur necesse est bona sint. Quę om̄ia opera totū corpus appellauit quod & apo. mēbra nostra dicit, q̄dam opera quæ improbat, & mortificanda pręcipit di. Mortificate membra uest. quę sunt su.ter. fornicationem, Col. 3. a.

 immundi-

immunditiam, aua. &c. Deinde paucis interpositis exponens reliquam pręsentis loci partem, nimirum, si ergo lumen quod in te est, ta subdit. Lumen dicitur, quia nouit quisq; quo animo faciat, etiam quũ malo animo facit. Sed ipsum lumen tenebrę sunt, quia non in superna dirigitur simplex intentio, sed ad inferiora declinatur. Si ergo lumen &c. id est, si ipsa cordis intentio qua facis quod facis, quę tibi nota est sordidatur appetitu rerum terrenarum & cæcatur: quanto magis ipsum factum cuius incertus est exitus, sordidum & tenebrosum est?

Si lumen quod in te est te. sunt ipsę te q. e.

Mammonæ. Mammona Syris diuitiæ nuncupantur, quas Hebræi עֹשֶׁר & הוֹן vocant.

ממונא

E. *Ne soliciti sitis animæ uestræ.* Animam hic & paulo inferius, pro vita posuit. Non dicit autem ne laboretis, sed nè soliciti sitis. Ergo soliciti esse vetamur, laborare autem iubemur, dicente apostolo. Si quis non vult operari nec manducet.

E. *Fœnum agri.*) Fœnum, ex scripturæ consuetudine pro gramine positum est.

In clibanum. Id est, in furnum, vel in ignem.

Sufficit diei malitia sua.) Ac si dicat, secũdum eum qui Opus scripsit imperfectũ. Sufficit tibi labor & miseria quam pateris in vita propter vsus cotidianos quos necessarios habes. Noli superflue, pro superfluis laborare, ne labor quidem fiat tuus, fruitio autem alterius. Maliciam autem diei ipsam afflictionem appellat solicitudinum præsentium & laborũ.

Ex capite VI.

NOlite iudicare & non iudicabimini.) Vel ne iudicemini, secundum quosdam. Hoc sermone

ne docemur vt aliena facta, quæ quo animo fiant ignorantur, in bonum potius quàm in malum interpretemur. Nam de manifestis ita scriptum est. Ex fructibus eorum cognosceris eos. Vt exempli gratia, Si quis virginem constupiasse manifestè deprehensus fuerit, nihil vetat quò minus de illo possit iudicari, atq; ita de cæteris. Nam & Petrus Ananiam & Sapphiram mẽdacij coarguit: & Paulus in Corintho iudicauit fornicantem. Rursus idem Timo. scribens delinquẽtes corã omnibus argui iubet. Porro Hilarius hæc verba ad Christũ referẽda putat, iudicari ingens de spõsionibus suis vetuit: qa vt iudicia ex incertis rebus inter homines sumuntur, ita & hoc iudicium aduersum Deum ex sentiendi & opinandi ambiguitate suscipitur, quod penitus repellit à nobis, vt constans potius fides retineatur. Acto. 5. a.

Nolite sanctum dare ca. neq; mit. marga uest. ante por.) Ac si dicat, iuxta Opus illud imperfectum. Mandaui vobis diligere inimicos vestros, & non iudicare eos, vt vos exhibeam misericordes ad illos & benefaciatis eis de corporalibus vestris, non de meis spiritualibus bonis, quoniam in natura nobis communes sunt, & non in fide. Mandaui autem vobis vt non iudicetis eos qui in vobis peccauerunt. Id verò non ideo præcepi, vt mysteriorum meorum secreta non pandatis eis, qui nolentes me scire blasphemant & spernunt. Videte patrem uestrum Deum, ad cuius exemplum uolui vos esse misericordes, carnalia beneficia, dignis & non dignis similiter præstat: nunquid gratiam spiritualem? Nec enim dixi vobis de illo, quia Spiritum S. iubet

S. iubet descendere super gratos & ingratos, & dat bñdictiones suas super iustos & iniustos. Propter q̊d in vestris quidẽ estote simplices & benigni, in meis aũt prudentes & cauti. Si quis exactius cognoscere velit quid canis, quid porci, quid sancti, quid marga ritæ nominibus designetur, vide idem opus, vnde hæc deprompsimus.

A. *Petite & dabitur.*) Quod ad contextus cohęrentiam attinet, quoniam modo sancti & margaritarum, hoc est, mysteriorum Christianę sapientiæ meminerat, hic docet nulli ea contingere nisi per sedulas præces atq; obsecrationes. Vel possunt hæc referri ad illa superiora vbi de præcatione mentio facta

G. o. est capite præcedenti: Ibi enim quid, & quomodo petere debeamus, edocuit: hic etiam confidentiam præbet, vt nihil hæsitantes petamus.

Quæcunq; uultis.) Hoc est, quicquid iuxta rectæ rationis dictamen velle æquum est.

Attendite à falsis prophetis.) Quum dominus p̃dixisset angustam esse portam, & arctam viam qua

Ca. itur ad vitam, paucos quoq; reperire qui hanc ingrediantur, hoc etiam adiecit ad instructionem discipulorum, vt quicunq; arctam hanc viam essent ingressuri, summo studio cauerent sibi ab his qui sub ouilla pelle lupos gestant rapaces, hoc est, qui speciẽ quidem habent pietatis, virtutem autem eius intantum non possident, vt eam & eius possessores persequantur. Hoc pro sermonis continuatione dictum sit.

Erat enim docens eos sicut potesta. ha. Quia videlicet non vt minister, aut simplex legis interpres ea

docebat

docebat quæ lex præcipiebat: ſed vt dominus & autor legis, ſuo iure atq; autoritate addebat cõplebatq; quæ deerant legi. Vnde & dicebat. Audiſtis quòd dictum ſit antiquis: ego autem dico vobis. O.imp. Mat.5.

Ex capite VIII.

VOlo, *Mundare.*) Diuiſim legendum eſt, vt intelligas mundare imperantis eſſe.

Vide nemini dix. ſed uade, oſtende te ſace.) Ex hoc quòd non illud vade oſtende te ſa. ſed potius illud pmiſit nemini dixeris, ac deinde ſubiunxit oſtende te ſacerdoti, datur intelligi, quòd tantiſper eum ſilere voluerit donec oſtendiſſet ſe ſacerdotibus. Hilarius verò, de contactu ſilentium impoſitum intelligit. Aliter quoq; Hier. Et re vera, inquit, quid erat neceſſe, vt ſermone iactaret, quod corpore pręferebat? Secundum Chry. verò (qui ad moralem hoc potius ſenſum transferendum duxit) miraculum publicari prohibuit, & laudem ipſe fugiens, & ſimul eos qui beneficia in alium conferunt inſtruens, vt ambitionem & oſtentationem execrentur. O.im. Eu.

Puer meus.) Puer hocloco ſeruum ſignificat, id quod ex Lucæ ca. 7. manifeſtum ſit.

Surgens imperauit uentis.) Græcè quidem eſt, ἐπετίμησεν ab ἐπιτιμᾶν, quod ſignat increpare & obiurgare: Vetuſtiores tamen quique inter. imperauit interpretantur, non increpauit: nominatim Hila. Hier. & Aug. trac. in Iohan. 49. & inter recentiores Euthy.

Veniſti huc ante tempus torquere nos.) Torquentur dæmones, dum homines lædere & tentare prohibentur.

hibentur. Ante tempus verò, videlicet extremi iudicij quando grauissimum illos manet supplicium, se torqueri quæruntur: quia existimant Christum non laturum deinceps immensam ipsorum malitiam.

Ex capite IX.

X. Θ. IN ciuitatem suam.) Ciuitatem Christi, Capharnaum intellige: siquidem id temporis illic habebat domicilium: tametsi Betleem natus, & Nazareth fuerit educatus. D. Aug. ciuitatem positam putat pro regione Galilæa: sicut inquit vniuersum regnum Romanum dicitur modo Romana ciuitas: ita tamen vt in Capharnaum factum miraculũ intelligamus, iuxta quod narrat Mar. in initio ca. 2. Docet hoc copiosius Aug. li. de con Euan. 2. ca. 25. Porrò D. Hiero. non aliam quàm Bethleem vult intelligi.

Li. de con. Euan. 2. ca. 25.

Sed peccatores.) Subaudiendum ad pœnitentiã, id quod in græcis exprimitur, cõsentientibus Chry. atq; Hila.

Nemo autem immittit commißuram panni rudis in uest. uet. tollit enim pleni. eius à uestimento, & peior scißura fit. Neq; mittunt ui. no. in utres uet. alio. rump. &c.) Vestimentum vetus discipulos suos vult intelligi, qui nondũ erant per omnia, innouati. Pannum rudem, id est, nouum, appellat nouam gratiã, nouaq; arctioris vitæ præcepta: atq; ideo non conueniebat, vt seueriora illis præcepta ingererentur, ne fortè eorum austeritate frangerentur, fidemq; perderent quam habebant. Id enim designat quod dicitur

Ca.

tur

tur, tollit plenitudinem, siue supplementum panni illius noui, & peior scissura fit. Idem quoque & sequenti parabola consignauit, vbi vtres discipulos, vinum verò doctrinam vult intelligi. Quam diu enim discipuli vtres fuere veteres, nouæ atque euangelicæ doctrinæ vim, perferre haudquaquam potuerunt. Verum vbi iidem noui effecti sunt vtres, ex alto virtute Spiritus S. tum demum vinum nouum vtribus nouis commissum est: Tum nihil fuit tam arduũ quod non alacri perferrent animo: nihil tam profundũ, quod Spiritus illius nõ scrutarentur acumine. Secus aliquanto tractat hunc locum Hier. Verum ne prolixitate oneri simus simplici lectori, cæteros ad illius commentarios remittimus. Ca. E.

Confide filia.) Dixit, pro bono animo esto, vel cõstans esto filia, id enim est θάρσει, siue θάῤῥει θύγατερ. n.

Videte ne quis sciat. Illi autem exeun. diffa.) Id est, diuulgauerunt eum. Nouerat quidem dominus illos non taciturnos, verum hoc ita præcipiens, nobis voluit humilitatis contemnendæque gloriæ præbere exemplum. H.

Ex capite X.

POtestatem spirituum immun.) Id est, potestatem aduersus spiritus immundos: quod vt esset manifestum, græcus aliquis de suo interiecit κατὰ particulam, ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων: quam neque Chry. neque Theo. addiderunt. H. n.

Et

Luc.6. Act.1. *Et Taddæus.*) Is est qui apud Luc. Iudas Iacobi appellatur, hoc est, Iacobi frater, & illam reliquit epistolam quæ de 7. catholicis est. D. Aug. li. de con. Euan. 2. ca. 30. testat in aliquot codicibus Lebbeus scriptū fuisse pro Thaddæus, vnde putat eūdem fuisse trinominem. In græcis hodie vtrunque scriptum est, hoc mō, καὶ λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος, & Lebbeus cognomento Thaddæus.

Quis in ea dignus sit.) Id est, idoneus & probatæ vitę, qui vos excipiat hospitio, ne subinde cogamini mutare diuersoria ob hospitis improbitatem.

H. *Excutite puluerem de pe. ue.*) Puluerem excutere iubentur in testimonium laboris sui, quòd ingressi sint ciuitatem, quodque euangelium salutis ad illos vsque pertulerint. Siue etiam puluerem excutere iubē-

X. tur, quò palam testificentur adeo nihil terreni se cōmodi ambiuisse ab his qui euangelium Dei reiecissent, vt ne ad victum quidem necessaria velint se accepisse.

Simplices sicut col.) Ἀκέραιοι synceros, iniuriæ expertes, simplices, innocuos & miteis declarat.

Nolite cogitare, quomodo aut quid.) Græcè commodius est, μὴ μεριμνήσητε, id est, ne sitis anxij si-

E. ue soliciti. Non ergo cogitationem abesse oportet, sed animi solicitudinē, eamque cogitationem quę humanis ac philosophicis nititur rationibus.

Non cōsummabitis ciuit. Israel do. ueniat filius ho.) Id est populum Israeliticum nunquam consummatum perfectumque reddere vestra poteritis prædicatione, vel non finem feceritis prædicandi in ciuitatibus Israel priusquam manifestis cernatur indicijs diui-

diuina vltio appropinquare. Quæ vel demonstrata est in euersiōe nobilissimę ciuitatis Ierosolymitanę: vel demonstrabitur in euersione totius mundi. Est qui illud τὰς πόλεις οὐ τελέσητε, interpretetur, non perambulaueritis, verū id mihi coactius iudicatur, n.
præsertim dissentientibus aliorū interpretatiōibus.

Asse ueneunt.) As hoc loco pro nummo minimi precij positum est. Budęus tamen Lib. de Asse 5. hūc locū assumens, assem duos sextantes Francios, idest, denariolos 4. valuisse dicit. Est autem denariolus 6. pars stuferi Brabantici.

Non cadet super terram sine patre uest. Idē quod Hilari. addito verbo legit, non cadit in terram sine volūtate patris vest. Chrysostomi interpres pro ἐπὶ τὴν γῆν, ἐπὶ τὴν παγίδα legisse videtur, id est, in laqueum.

Nurum aduersus socrum suam. Nurus est filij vxor: socrus, vxoris mater. Quod gręcè legit, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, etiam esse potest sponsa aduersus socrum suam. Cui astipulatur hebraica editio, in qua est כלה quod sponsam significat.

Et inimici hominis. Subaudiendum, erunt domestici eius.

Qui inuenit animam suam, perdet eam. Animam suam, hoc est, vitam suam inuenit, qui carnalia sapiens, carnalem hanc vitam diligit. Sed is animam suā perdit, quia in æternū exitium eam transmittit. O.

Ex capite XI.

QVum consummasset Iesus præcipiens.) Græcā loquendi formam reliquit interpres, qua illi

E. participium vice verbi infiniti ponere consueuerũt. Valet ergo tantundem ac si dicas, quum iam mandata tradidisset, vel quum finem fecisset præcipiendi.

In ciuitatibus eorum.) De ciuitatibus discipulorũ loqui videtur, quum alij in eorum subaudiant Iehudæorum.

Iohannes autem quũ audisset in uinculis opera Christi mittẽs duos de disci. suis ait illi: Tu es qui uenturus es, an alium expectamus?) Hac legatione ac sciscitatione Iohannes non suæ sed discipulorum consuluit ignorantiæ. Ipse enim quis esset non ignorauit, q eum cæteris ignorantibus demonstrauit, quum diceret, ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Sed vt scirent non alium à se prædicatum ad opera eius videnda discipulos misit, vt autoritatem dictis suis illius opera conferrent. Preterea Iohannis discipuli vehementius amantes preceptorem suum, videntes Christum celebriorem fieri, inuidia mouebantur aduersus ipsum. Siquidem prius accesserant dicentes: Rabbi qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce is baptizat, & omnes veniunt ad eum. Quia igitur sepius eos admonendo persuadere non poterat, nunc autem breui moriturus erat, delectis duobus qui prudentiores essent, hos mittit ad Christum prætextu quidem interrogandi, an ipse esset qui venturus erat: vera autem causa erat vt conspectis miraculis crederent. Sciebat namq; testimonium ab operibus credibilius esse, magisq; carere suspicione.

H. · Iohan. I. d. · Eu. · H. · Iohan. 3. c.

Pauperes euangelizantur.) Pro euãgelizantur in

In hebræo volumine ſcriptum eſt, יְהַאֻשְּׁרוּךָ id eſt, beatificabuntur. Porro euangelizantur Græcis ſignificat lætum accipiunt nuncium, vel euangelicam ſuſcipiunt doctrinam, quod poſterius magis congruere videtur iuxta illud Luc. Act. 14. εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς, id eſt, annunciantes vel docentes vos ab his vanis cõuerti. Et rurſus paulo inferius: Quũq; euang. ciuitati illi, & docuiſ. mul.

Etiam dico uobis. Etiã pro certè, quod aliâs amen dicere ſolet, id enim ναὶ particula indicat. In hebræo tamẽ non eſt אָמֵן aut alia vox ęquipollens, ſed גַּם & etiam, quoq; & huiuſmodi cætera ſignans. Vnde etiam conijcio codicem illum hebræum ſi non ex latino, certè non ex græco eſſe conuerſum. Niſi forte in nonnullis καὶ ſcriptum ſit loco ναὶ.

Qui aũt minor eſt in regno cœlorũ, maior eſt illo. Tectè ſeipſum indicat Iohanne maiorem, qui ſe in regno eccleſiæ omnium fecerat abiectiſſimum. Vel minorem ſeipſum dicit, quod ita videretur apud Iudæos. Nam Iohannem Chriſto maiorem ducebant ob incredibilem vitæ auſteritatem, quum Chriſtus remiſſiore vitæ inſtituto vti videretur. Eu.

A diebus Iohannis Bapt. *uſq; nunc regnum cœlorũ uim patit.* Hoc ſermone dominus veluti excludit murmur Iehudæorum, qui indignari poterant, q̃d ad promiſſam ipſis euangelij gratiam reciperet alienigenas & abiectos: imò, inquit, non illos recipio, nec eam illis hactenus obtuli liberaliter vt vobis: ſed ipſi vi quadam atq; violentia feruentiſſimi amoris vobis cũctantibus diripiunt eã. Hic ſenſus ab Hila. proditus eſt. Eſt autẽ & alius, ſed qui in abſoluto ſit. E.

Cui autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus qui cla. coæqualibus s.di. Cecinimus uobis & nõ salt.lamentauimus & nõ plãx. Venit enim Iohan.non mand.n.b.& d.dæmo.h. Venit filius ho.man.& bi.& di.&c.Et iustificata est sapientia à filijs suis.) Dilucidè simul & graphicè explicat totum hunclocum bea.Hier.cuius & ob id commentum subscribo.Pueri,inquit,isti qui sedẽt in foro,hi sunt de quibus Esa.loquitur, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus. Et in 18.psal.Testimonium do. fidele sapientiam prę stans paruulis. Et alibi. Ex ore infantium & lac.perf.lau.Isti ergo pueri sederunt in foro,siue in ἀγορᾷ,quod significantius gręcè dicitur vbi multa venalia sunt. Et quia populus Iudęorum audire nolebat,non ei tãtum loquuti sunt, sed plenis faucibus inclamauerũt,Cecinimus vobis & non saltastis:prouocauimus vt ad nostrum canticum bona opera faceretis, & saltaretis ad nostram tibiam,sicut saltauit & Dauid ante arcam domini, & noluistis.Lamentati sumus, & vos ad pœnitentiã prouocauimus : & ne hoc quidem facere voluistis, spernentes vtranq; prædicationem,tam exhortationis ad virtutes,quàm pœnitentię post peccata. Nec mirum si duplicem viam cõtempseritis salutis, quũ & ieiunium & saturitatem pariter spreueritis.Si ieiunium vobis placet,cur Iohannes displicuit? Si saturitas, cur filius hominis displicuit? Quorum alterum dæmonium habentem,alterum voratorem & ebrium nuncupastis.Ergo quia vos noluistis vtranq; recipere,iustificata est sapientia à filijs suis: idem, Dei dispensatio atq; doctrina.Et ego q sum Dei virtus, & sa-

Iesa.8.d.

Psal.8.

1.Cor.1.d.

& sapientia Dei, iuste fecisse ab apostolis meis filiis cõprobatus sum: qbus reuelauit Pater q̃ à sapiẽtibus abscõderat, & prudẽtibus apud semetipsos. In qbusdã euãgeliis legit̃ iustificata est sapientia ab operibus suis Sapientia qppe nõ q̃rit vocis testimoniũ, sed operum. Hactenus ille. Circa hãc aũt postremã partẽ aliqd retrusius exprimẽs Hila. Iustificata est, inqt, sa. à fi. suis. i. ab his q vim faciẽtes regno cœlorũ ipsum illud fidei iustificatione diripiunt, confitentes iustũ sapientiæ opus esse, qa munus suũ ad fideleis & obsequẽtes à cõtumacibus infidisq́ transtulerit. Nemo tamen putet hoc sermone Hilariũ excludere opera quum hęc ipsa intelligant̃ in eo q̃d dicit obsequẽtes.

Respondens Ie. dixit.) Rospondens dictũ videt̃ pro adiiciens vel subdens, idq́ fortassis ex consuetudine vulgaris Christi idiomatis. Ita enim hoc verbũ aliquoties vsurpatum reperitur in sacris euangeliis, vt nulla præiacta sit interrogatio, aut interrogationis forma cui responsio conueniat.

Confiteor tibi Pater.) Confiteor iuxta verbi hebraici prietatem dixit pro gratias ago, vel laudem dico. תודה enim vt tradit quidam idem est quod שבח laudare. Capitur & p ההודאה gratias agere & pro וידוי confessione. Hinc תודה est sacrificiũ super quo fit confessio peccatorum. M.

Cõfiteor tibi Pater, domine cæ. & ter. quia abscondisti hæc à sapi. & pru. & re. ea par. Postquam exprobrauit ciuitatibus illis incredulis, occasionem accipiens ab incredulitate earum, iustam Dei dispositionem introducit in medium, gratiasq́ agit patri, quòd ita ipsi cõplacitum fuerit vt Iehudęos quidem O.imp.

defereret qui ſibi ſapientes videbantur in eloquijs Dei, quum eſſent inſipientes, gentes autem quæ paruulæ erant in ſcientia Dei reciperet. Hoc pro contexus euangelici concatenatione dictum ſit. Cæterum euangeliſta, ſiue potius huius interpres verbũ νηπίοις oppoſuit, σοφῶν καὶ συνετῶν tanquã ſi dicat. Diuinæ ſapientię tuæ myſteria cœlaſti ſapientes, ſtultis autem ac ſimplicibus ea reuelaſti.

Ita Pater. Ναὶ ὁ πατήρ, id eſt, certè vel etiam pater.

Ex capite XII.

H. TEmplo maior eſt hic. Pro hic gręcè eſt ὧδε particula locum ſignificans, quòd videlicet templo maior eſſet is locus, qui dominum templi continebat. Ita vnus atq; alter ediſſeruit: verum ſimpli-
n. cius eſt, ac magis tritum, vt accipiamus Chriſtum ipſum templo maiorem, etiam ſi legamus ὧδε, quę vox non tam locum mihi indicare videtur, quàm perſonam loco præſentem, vt ſimul vtrunq; ſubindicari intelligatur.

Dominus enim eſt filius hominis etiam ſabbathi. Ita conſtrue. Filius hominis Chriſtus, dominus & opifex eſt vt vniuerſorum, ita & ſabbathi. Vocat autem ſe filium Adam ex conſuetudine hebręorum, ad indicandam humanæ naturæ conditionem.

Iudicium gentibus nunci. Id eſt, iuſtam & veram doctrinam.

Arundinem quaßatam non confringet, & linum
Ieſa. 42. a. *fumigans non extinguet, donec eijciat ad uictoriam iudicium.*) Tanquam ſi dicat. Poterat quidẽ dominus

Ieſus

Iesus inimicos suos Iehudæos vt arundinẽ, nec simpliciter vt arundinem, sed vt arundinem iam quassatam & conuulsam confringere, furorem'q; eorundẽ vt linum fumigans, imò quamuis etiã flagrans prorsus extinguere: sed immensa sua bonitate distulit patienter illos ad resipiscentiam expectans, donec omnia optatum essent exitum consequuta, tũ enim illos castigauit: & hoc signauit quum addidit, donec emittet in victoriam iudicium suum. Ita propemodum Chrysostomus, quem sequitur & Euthy. nisi quod hic circa illud, donec eijciat ad victoriam, euidentius aliquid exprimat, ita fere scribens. Donec ad finem & perfectionem suam iustitiam deducat. Siquidem victoriam, iustitiam, iudicium autem nominauit iustitiam. Post id ergo tanquam vasa figuli virga illos ferrea confringet, principatu videlicet Vespasiani & Titi, qui eos obsederunt & exterminarunt. Poterit quoq; & aliter præsens locus explicari, vt per arundinem quassatam & linum fumigans imbecillos adhuc in religione Christiana & infirmos intelligamus, in quibus est aliquid bonæ spei reliquum, quos confouet potius mitis ac longanimis dominus quàm opprimat aut extinguat, donec progressu temporis proficiant ad meliora. Hilar. item aliam ponit enarrationem vtriq; prædictarum nonnihil diuersam, cuius verba subscribo. Illud admonemus, arundinem quæ quassata sit non esse cõfractã, & linum fumigans non extinctũ. i. caduca & quassata gentium corpora non fuisse cõtrita, sed in salutem potius reseruata: neq; exiguitatem ignis tñ iam in lino fumigantis extinctã ex Sion, Israel, & ex reliqs, veteris gratiæ spiritũ non ablatũ, qa resumẽdi

Θ.

Iosephus li. de bel. Iud. 6. & 7

E.

Morale potius quam literale.

totius

totius luminis in tempore pœnitentiæ sit facultas. Sed istud intra certi temporis statuta præscribitur, donec eijciat victoriam ad iudicium, sublata scilicet mortis potestate, iudicium, claritatis suę reditu intro ducat in nomine eius per fidem gentibus credituris.

Donec eij. ad vic. iu.

Præterea illud donec eijciat ad vic. iu. Rab. edisserit in hunc modum. Donec, inquit, illud iudiciũ, quod in eo agebatur ad victoriam perueniret: quia postquam mortem resurgendo superauit, expulso huius mundi principe victor ad regnum redijt, in Patris dextera sedens, donec ponat sub pedibus omneis inimicos suos. Pertractat insuper copiosius totum hoc Iesaiæ testimonium Be. Hiero. Algasiæ suæ scribens quæst. 2. qui quum alias, tum in hoc à cæteris ferè dissentit, quòd per arundinem quassatam, siue (vt Sept. habẽt) calamũ fractum Israelem intelligat, vt potè qui & vocalis antea in laudes domini concinuerit, & tandem in lapidem illum angularem ca dens atq; impingens confractus sit: per linum vero fumigans populum gentilem, vtpote qui extincto legis naturalis ardore fumi amarissimi & q noxius oculis est, tenebrosæq; caliginis inuolutus fuerit erroribus. Quem non solum non restinxit & redegit in cinerem, sed econtrario de parua scintilla & pene

Luc. 12.

moriente maxima suscitauit incendia, ita vt totus orbis arderet igne domini, quem venit mittere super terram, & in omnibus ardere desiderat. Cætera non tam breuitatis causa quàm quòd non perinde arrideant silentio transeo. Lini nomine intelligere possumus linum ellychnium.

Spiritus blasphemia. Hoc est, blasphemia aduersus

ſus Spiritum, eadem videlicet dictionis forma qua ſupra dictũ eſt, Dedit eis poteſtatem ſpirituum immundorum, hoc eſt, aduerſus ſpiritus immundos, tametſi iam ibi à quopiam inſerta ſit κατὰ particula. n.

Quicunq; dixerit uerbum contra filium hominis remittetur ei: qui aũt dixerit contra ſpiritum ſanctum non remittetur ei, neq; in hoc ſeculo neque in futuro.) Senſus hic eſt. Qui verbũ aliquod dixerit aduerſus filium hominis, hoc eſt, aduerſus meam humanitatem offenſus corporis mei vilitate: ac me hominẽ tantum arbitrans, fabri filium dixerit, edonem, aut temulentum, publicanorum & peccatorum amicum, aut aliâs in hominẽ ſtomachatus fuerit, quanquàm id culpa non vacet vel erroris vel criminis: tamen ſi reſipuerit is veniam merebitur, & gratiam, qua rationabiliter videbatur offendi. At qui aduerſus Dei Patris ſimul & Chriſti Spiritum atque diuinitatem fuerit deſtomachatus: & quum manifeſtè cernat opera Chriſti virtute diuinitatis ſeu S. Spiritus fieri, inuidia ſtimulatus, ea per Beelzebub principem dæmoniorum fieri contenderit pronunciaueritúe, aut huiuſmodi immane aliquod facinus in diuinitatem Chr. admiſerit, hic certè remiſsionem non merebitur, neq; in hoc, neq; in ſeculo venturo. Hic. ✪. Notandum autem tam hoc quàm præcedenti loco ſpiritus vocabulum non propriè tertiam illam in diuinis perſonam, ſed potius ipſam diuinitatem quæ æqualiter in tribus conſiſtit ſignificare. Siquidem Eu. Deus ſpiritus eſt, vt teſtatur Iohan. euan. ſui ca. 4. d. De hac autem blaſphemia multa paſsim diſputat D. Aug. potiſſimum verò ſermone de verbis domi-

ni II. & in summa, eam vult esse blasphemiam in Spiritum S. neque in hoc neque in futuro remittendam seculo, quæ per pœnitentiam in hac vita non expiatur. Verum mihi magis Hilarij aliorumque veterum sententia probatur, qui hæc domini verba simpliciter vti sonant intelligunt.

Aut facite arbo. bonam & fructum eius bo. aut facite arborem malam & fr. eius ma.) Tanquam si dicat. Quando hactenus ad diuinitatis meę celsitudinem assurgere non potestis, vt hanc in me esse persuadeamini: saltem illud mihi donetis oportet, arborem me non esse putrem aut malam. Quod si mala essem arbor, mali vtique essent & meorum operum fructus. Nunc vero quia opera mea bona esse non diffitemini, nec diffiteri valetis: consequens est me mali Beelzebub spiritum non habere, qui non nisi bona opera semper exhibui: quum contra ab illo non nisi mala possint patrari opera.

Omne uerbum ociosum.) Di. Ioh. Chryso. ociosum hic verbum intelligit, quod nulla ratione profertur, quod mendacio coinquinat, quod ad calumniam dicitur: admonens interim sub aliorum persona ociosa etiam asseri verba quæ vana sunt: vt quę profusum mouent risum, aut turpia, impudica, illiberalia. Priori sententiæ magis cõgruit quod sequitur: ex verbis enim tuis iustificaberis: & haud scio an alteri conuenienter possit accommodari.

Sicut fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus & tribus noctibus: sic erit filius hominis in corde ter. &c. Hoc ænigmate dominus nõ propriе sepulturã suã resurrectionẽque præsignabat, quanquam & ita possit

fit non iniuria intelligi, sed suam demonstrabat in H.
huius terræ ergastulo mansionem. Alioqui si simpliciter ad Christi sepulturam referas, quomodo tribus noctibus in sepulchro delituisse credendus est? nam de tribus diebus facilis est per synecdochen solutio. At vero quum illud addatur quod ei expositioni non plenè respondeat: deinde quum alius pateat sensus euangelico tenori etiam magis congruus, non est necesse ad illum licet catholicum, minus tamen aptum confugiamus. Quod ergo dicit eiusmodi est. Non dabitur nationi huic signum aliud, quàm quod Iona ipse euentu suo præfigurauit. Quemadmodum enim Iona ob salutem nauigantium vltro se obtulit in mare proijciendum: & exceptus belua marina tribus diebus, id est, pauco tempore in ventre illius reseruatus est: ita Christus Dei filius ob salutem omnium hominum è sublimi cœlorum volens à patre in huius mundi pelagus emissus est: exceptusq; à Iudaica gente quasi à belua ferociente intra huius gentis septa paruo temporis spacio diuersatus est. Atque ita in hoc vno signo vniuersa simul totius vitæ suæ signa atq; miracula conclusit, quum alioqui multa se illis demõstraturum signa respondere debuisset, vtpote qui non resurrectione modo, sed & innumeris alijs portentis suam diuinitatem erat declaraturus.

Ecce plusquàm Iona hîc.) Aduerbij particula est & huc nõ pronominis tã in præsenti loco, quàm H.
sequenti vbi dicitur, & ecce plusquam Salomõ hîc. ὧδε.
Apud græcos enim in voce nulla est ambiguitas, quemadmodum nec apud hebræos. Videtur tamen hæc vox ὧδε tacite non tam locum indicare,

quàm

quàm personam ipsam, quemadmodum & prono minis particula hic apud latinos.

Quum immundus spiritus exierit ab homine ambulat per loca arida, quærens requiem, & non inuenit. Tunc d. Reuertar in domum meam unde exiui. Et ueniens inuenit eam uacantem scopis mundatam, & ornatam. Tunc uadit & assumit septem alios spiritus secum nequiores se, & intrantes habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic pessimæ.) In superioribus dominus Iesus palam redarguit pertinacem, nulloq; beneficio flexibilem Iehudæorum maliciam: hic nunc in eodem persistēs argumento ænigmate demonstrat hoc illos atrociora manere tormenta, nisi maturè resipuerint, quò maioribus beneficijs essent ad uitæ prioris pœnitudinem, veritatisq; agnitionem prouocati. Hoc ipsum enim manifestius indicauit postremis illis verbis, quibus præsens hoc ænigma concludit dicēs. Et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic pessimæ. Primum itaq; populus iste spiritum immundū habuisse intelligēdus est, quum diuino cultu relicto idolis sacrificarent, quum dæmonicisq; inseruirent cupiditatibus. Deniq;, quum multis & grauibus quæ Mosi sunt descripta voluminibus, essent coinquinati cri-
H. minibus. Hunc ergo spiritum, lex quæ postea data est interuentu suo profligauit, & veluti quadam custodia circumiectæ potestatis exclusit. Qui illinc exiens circum gētes desertas & aridas oberrauit. Qui quum postea per fidem in Christum supernam gra

tiam

etiam fuissent consequutæ, in his iam habitãdi locus repertus non est. Ille igitur quum quiescere in eis nõ permitteretur, intra se reputans optimum credidit regredi in eã ex qua profectus erat domum. Hæc emundata per legem, & prophetarum ornata præconijs, aut si mauis ornata superfluis obseruationibus, & traditiõibus Pharisæorum vacua est reperta: quia Christum habitatorem, angelorumq́ præsidia non habebat. Septenario itaq; sibi numero dæmonum ascito diabolus, priorem domum, hoc est, Iehudæos ingressus inhabitat, fiuntq́ nouissima eorum deteriora prioribus, quia nũc multo maiori dæmonum numero possidentur blasphemantes in synagogis suis Christum Iesum quàm possessi fuerant propter idololatriam ante legis Mosaicę promulgationem. Signanter autem septem spiritus assumpti describũtur, quia totidem erant gratiarum munera destinata cum Christo, vt tanta iniquitatis fieret possessio, quanta futura fuerat gratiarum. H. H.

Ex capite XIII.

Hic est qui secus uiam seminatus est. Qui autem super petrosa seminatus est. Noua eloquutio insforma ita dictum est, pro eo quod commodius dicere possumus, hic est cui iuxta viã semen iactum est: &c. Cui autẽ in petrosam terrã semen receptum est. Vel, hic est qui quum iuxta viam esset, semen accepit: qui autem quum petrosus esset, semẽ accepit: atq; ita de reliquis.

Simile factum est regnum cœlorum homini qui seminauit bonum semen in ag. s.) Regnum cœlorũ hoc loco & alijs compluribus, non aliud est, quàm rex cœlorum

lorum seu rex cœlestis, nem Chr. Dominus, & intel dū Deus Pater. Subest enim huic verbo phrasis quædam hebraica, quam nos metonymiam dicere possumus. Solenne enim est hebræis possessio vti loco possidentis: & denominatiuo, loco denominantis. Sic scriptura etiam nos regnum vocat, Apocaly. 5. & alias etiam sacerdotium, vt 1. Pet. 2. hoc est sacerdotes. Sic Christus pax nostra dicitur, id est, pacificator: sic redemptio, id est, redemptor: & alia multa. Nonnunq̃ tamen regnum cęlorum pro ecclesia ponitur, vt ibi. Simile est reg. cœ. decem virginibus: nō-

Vide infr. nunquàm pro re aliqua pertinente ad negocium euangelicum, vt Luc. 9. Sunt aliqui hic stantes, qui nō

Mar. 9. a gustabunt mor. do. videant regnum Dei. Parabolæ huius expositionem habes infra in ipso euangelij

A li. q̃s. ex Mat. contextu: excepta dormitiōe, quæ ignauiam, & torporem indicat, potissimum prælatorum.

Serui autem dix. ei. Vis imus & colligimus ea? Et ait: Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & trit. Sinite utraque cres. usq; ad mes.

H. in illud infra. Qui seminat. Non dormiat (inquit Hieronymus) qui ecclesiæ præpositus est, ne per illius negligentiam inimicus homo superseminet zizania, hoc est, hæreticorum dogmata. Quod autem dicitur, ne forte colligentes zizania eradicetis simul & frumentum, datur locus pœnitentiæ: & monemur ne cito amputemus

Au. li. quęs. in Mat. fratrem, quia fieri potest vt ille qui hodie noxio deprauatus est dogmate, cras resipiscat, & defendere incipiat veritatem. Illud quoq; quod sequitur. Sinite vtraque crescere vsque ad messem videtur illi præcepto esse contrarium. Auferte malum de medio vestrum

strum: & nequaquàm societatem habendam cum I.Cor.5.
ijs qui fratres nominentur, & sunt adulteri & fornicatores. Si enim prohibetur eradicatio, & vsque Ibidem.
ad messem tenenda est patientia, quomodo eijcien di sunt quidam de medio nostrum? Inter triticum & zizania, quod nos appellamus lolium, quam diu herba est, & nondum culmus venit ad spicam, gran dis similitudo est, & in discernẽdo aut nulla, aut per difficilis distantia. Præmonet ergo Dominus ne vbi quid ambiguum est cito sententiam proferamus, sed Deo iudici terminum reseruemus, vt quum dies iudicij venerit, ille nõ suspicionem criminis, sed manifestum reatum de sanctorum cœtu eijciat. Hacte nus ille. Pro pleniori autem elucidatione, aduerten dũ quòd Dominus non simpliciter vetuit eradicari zizania, sed adiecit rationẽ di. ne forte colli. ziza. &c. quæ ratio si desit, hoc est, si periculum nullum subsit reuellendi vnà cum lolio tritici, sed potius periculum sit ne triticum ipsum euellatur relicto lolio, nihil vetat quo minus iam opportunum malo adhibeatur remedium. Sed hac de re audi non me, sed
bea. Augu. ita pronunciantem. Ipse Dominus cùm Li. contra
seruis volentibus zizania colligere, dixit, sinite vtra epi. Parm.
que cres. vsq; ad messem, præmisit causam dicens, ne 3. c. 2.
forte cum vultis colligere zizania eradicetis & triticum. Vbi satis ostendit quàm metus iste non subest, sed omnino de frumentorum certa stabilita te certa securitas manet, id est, quando ita cuiusque crimen notum est omnibus, & omnibus execrabile apparet, vt vel nullos prorsus, vel non talcis habeat defensores, per quos possit schisma contingere, non dormiat seueritas disciplinæ:
in

in qua tanto est efficacior emendatio prauitatis, quanto diligenter confirmatio charitatis. Plura habes li. 2 contra epi. Parmeniani, ca. 2. & epist. 48. ad Vincentium hæreticum. & episto. 50. ad Bonifacium: item epist. 240. ad Donatum. Vnde etiam concilium generale Lateranense sub Innocentio pa. 3. nihil addubitauit talem in hæreticos proferre sententiam. Ex-
Ca. 3. communicamus & anathematizamus omnem hæresim extollentem se aduersus hanc sanctam & orthodoxam catholicam fidem, condemnantes vniuersos hæreticos, quibuscunque nominibus censeantur, facies quidem habentes diuersas, sed caudas ad inuicem colligatas, quia de vanitate conueniunt in idipsum. Dãnati vero secularibus potestatibus præsentibus aut eorum baliuis reliquantur animaduersione debita puniendi: clericis prius à suis ordinibus degradatis. Vide 5. Decretal. ti. de hæreticis.

Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo. Quod minimum quidem est omnibus semi. quum autem crc. maius est omnibus oleribus: & fit ar. ita ut uolu. cæ. uen. & hab. in ramis eius.) Grano sinapis sese dominus comparat, semini & simul exiguo & acri: cuius virtus ac potestas tribulationibus & pressuris accenditur. Granum enim fuit quum occideretur: sed idem in excelsam arborem excreuit, quum resurrexit. Granũ fuit per humilitatem carnis, arbor per potentiam maiestatis. Hoc ergo granum vbi à populo comprehensum & traditum morti tãquàm in agro satione quadã fuit corporis sepultum, vltra mensuram omniũ olerum excreuit atque excresẟit, & vniuersam prophe-

tarum

tarum philoſophorumq́ gloriam excedit: ita vt volucres cœli, vagæ videlicet gentium nationes, ac cæteræ prædeſtinatorum animæ, quæ aurarum ſatanicarum turbine flatúque diuexabantur huc aduolantes, & quibuſdam virtutum pennis à terrena ſeſe cogitatione attollentes, in Chriſto & Apoſtolis eius, quaſi in ramis quibuſdam è ſolo in ſublime virtute Chriſti ſublatis, & diffuſis, eoq́ totum mundum inumbrantibus atque à noxio æſtu refrigerantibus reſideant: & ipſorum dictis, factis & conſolationibus ab huius vitæ fatigatione reſpirantes conquieſcant. In hunc ſenſum Hilarius & Gregorius. Sunt & aliæ huius & ſequentium parabolarum intelligentiæ: verum nos vnica quæ maxime viſa eſt menti congruere euangelicæ contenti, lectoris cæteras diligentiæ relinquimus requirendas. Cæterum ne cui moueat ſcrupulum quod ſinapi hic dicitur omnium ſeminum minimum, ſciat hoc granum conferri non ſimpliciter cum quibuſlibet, ſed cum holerum duntaxat ſeminibus. Alioqui vinceret cypariſsi arboris ſemen: quod adeo minutum eſſe traditur, vt viſum etiam fallat: vincerent & papaueris & rutæ ſemina, quæ inter holera non cenſentur. Quanquàm ſat erat in genere verum eſſe quod dicit Dominus. Illud fortaſſe notius, quàm vt admoneri debeat, ſinapi producere mediam.

Gr. li. mor. 19. c. 1.

E.

Simile eſt regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſatis tribus donec fermentatum eſt totũ. Idem habet hæc, cum parabola præcedenti argumentum. Nam in fermentum ipſe

D Chri-

Mat.16.a. Christus est, hoc est, ipsius vita atque doctrina, iuxta
& Lu.12.b. illud, Cauete à fermento Pharisæorum: quam diuina sapientia, aut si mauis ecclesia immiscuit mortalium cordibus, sermonibus atque actionibus, veluti tribus farinæ satis: vel tribus satis, id est, omne genus hominibus, vt terminatum pro numero accipias indeterminato. Sicut autem vnum fermētum diuersas farinæ partes in vires suas quamuis modicum sit conuertit: sic quoq; humilis Christus, virtute Spiritus sui, suaq; dilectione per se ac suos Apostolos vniuersum terrarum orbem conuertit. Et quemadmodum fermentum farinæ immersum non deperditur, sed totum generis sui aceruum in suam paulatim naturam transmittit: ita et in Christi per passionem & mortē abscōsione factum est, nobis in ipsius naturam per fidem viuam transformatis. Satum teste Hieronymo, mensuræ genus est, iuxta morem prouinciæ Palestinæ sesquimodium continens. Exiguum autem fuisse regionis illius modium ex illo colligi potest quod Ruth portasse scribitur modios hordei sex vt habes Ruth, tertio. Et huic opinioni fauet quod quidam scribit neotericus ex traditione hebræorum dicens. Habet mensura ephi tria sata, satum sex cabos: in cabo autem sunt 4. login. & log. habet sex oua. Hæc si iuste multiplices, à log. incipiendo inuenies cabum esse continentiam 24. ouorum gallinaceorum, satum vero mensuram 144. ouorum, &cæt. Porro סאה vnde hæc vox videtur deducta, in biblijs interim satum, interim modium vertitur.

Filij nequam. τοῦ πονηροῦ. i. illius impij, nēpè diaboli: nam hunc demōstrare videt vis ipsius articuli.

Simi

Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro, quē q inuenit homo abscondit: & præ gaudio illius uadit & uendit uniuersa quæ habet & emit agrum illum.) Thesaurus hic in agro defossus Christus Dominus est, in quo totius nostræ fœlicitatis diuitiæ collocatæ sunt. Christus, inquam Deus Dei filius in terreo corpore, aut si hoc magis placet, in sacris literis tanquàm in agro quodam reconditus: quem quisquis inuenerit summo studio adniti debet, vt illum (quasi abscondendo) in tuto habere, atque adeo omnibus diuenditis contemptisq; huius mundi bonis sibi possit comparare. Non quòd vt hic paretur thesaurus necesse sit omnia iuxta externum hominem distrahere & relinquere, nisi fortasse id casus aliquis exposceret, sed quod maius sit ipsius preciū, quàm vt quicquā illi debeat preponi. Hie.

Simile est regnum cœlorum homini negociatori, quærēti bonas margaritas. Eadem hic res quę in proxime præcedēti parabola intelligitur: nisi quòd ibi regnum cœlorum accipiatur pro rege cęlesti, quum hic potius pro negocio cęlesti, seu euangelico aut simili quopiam ponatur. Ibi enim regnum cœlorum comparatur ipsi rei inuentæ nempè thesauro: hic verò contrà ipsi homini quærenti. Proinde, margarita sicut & thesaurus Christus est, summa atq; cō summata nostra fœlicitas & gloria.

Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congregāti.) Sagena siue rete missum in mare saluator noster, hoc est, Christi vita atque doctrina intelligitur, quæ missa H.

in huius seculi mare, diuersaq́ hominum genera retis instar complectens, & è salsis atque amaris gurgitibus, & ad adspectum educit veri solis.

Omnis scriba doctus in regnum cœlorum similis est homini patrifamiliâs qui profert de thesauro suo noua & uetera.) Instructi, inquit Hieronymus, erant Apostoli, scribæ & notarij saluatoris, qui verba illius & præcepta signabant in tabulis cordis carnalibus regnorum cœlestium sacramentis: & pollebant opibus patrisfamiliæ, eijcientes de thesauro doctrinarum suarum noua & vetera, vt quicquid in euangelio prædicabant, legis & prophetarum vocibus comprobarent. Hactenus ille. Quod ergo dicitur omnis scriba doctus in regno cœlorum, vel vt græce legitur, πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, Omnis scriba discipulus effectus in regnum cœlorum accipi potest, aut doctor in philosophia Christiana eruditus, aut doctor, qui ex doctore effectus sit discipulus Christi, vel in Christum, qui per regnum intelligitur cœlorum, sicuti frequenter iam se vocauit.

Θ.He. *Veniens in patriam suam.*) Nempe Galilæam, & peculiariter, vt Chrysostomo placet, in Galilææ ciuitatem Nazareth: id enim colligit ex eo quod subiungitur dicentibus Iudæis, Nonne mater eius dicitur Maria, & fratres eius, &cæt. nonne omnes apud nos sunt.

Nonne hic est fabri filius.) Hilarius fabrum ferrarium Ioseph fuisse sentire videtur. Philosophatur enim de fabro ferrum vincente per ignem. Is qui scri-

ſcripſit in hunc euangeliſtam Opus imper. fabrum eum lignarium appellat, hom. I. Vox enim græca τίκτων ambigua eſt, nec minus latè patet quàm latina faber. Ad priorem tamen opinionem accedit etiam Beda, (qui ferè non niſi alieno nempe veterum ore loquitur) dum ait, Patrem Chriſti cœleſtem igni operari & ſpiritu, hoc eſt, flatu quodam, adducens etiam illud Mala. Et ſedebit conflans & emundans argentum, &cæt. Idem ſubindicat & Hieronymus ab Hug. Car. adductus ſi modo non fallit allegatio. Neque vero eſt, quòd hæc opinio contemni debeat, quaſi Chriſto indigna, & maieſtati diuinæ derogans, quum noſtri cauſa ſuſceperit, ac pertulit longè etiam viliora. Quanquàm equidem nil hic adſeuero, tantum quod inuenire potui indico.

B. in illud Lu. 4. Nõne hic eſt.

Mala. 3. c.

Et fratres eius Iacobus & Ioſeph.) Fratres hic appellat ſaluatoris noſtri cognatos, idq́ ex conſuetudine hebræorum: quemadmodum teſtantur inter cæteros Auguſtinus li. quęſt. in Mat. & Hieronymus aduerſus Helui.

A. 10. 4. c. 17.

Ex capite XIIII.

ET *ait pueris ſuis.*) Vtraque vox & latina & græca anceps eſt ad ſignificandum vel liberos, vel famulos. Quin & hebræa quoque eandem habet ambiguitatem. Hic tamen de famulis intelligenda eſt.

Pueri. παῖδες.

Eu. X.

Hic eſt Iohannes baptiſta ipſe ſurrexit à mortuis.) Hic loquitur Herodes adſertiuè, quum apud Lucam contra loquatur percontatiuè ac dubitatiuè dicens. Iohannem enim decollaui, quis eſt autem iſte de

Luc. 9. a.

quo ego talia audio? Ad hæc quod hic dicitur loquutus Herodes ipse, idem illic scribuntur loquuti alij quidam, ita Luca referente. Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo, nempe Iesu, & hæsitabat eò quòd diceretur à quibusdam, Quia Iohannes surrexit à mortuis. Sciendum ergo, quod quum Herodes audiret, nonnullos de Iesu dicentes, quòd ipse Iohannes esset, qui surrexisset à mortuis: alios quòd Elias, alios quòd propheta quispiam ex antiquis esset, primum quidem dixerit illis qui huiusmodi dicebant, Iohannem ego decol. &cæt. idq; & dubitans de audita vulgi opinione, & sibi timens ne si constans perstaret fama, quòd Iohannes rediuiuus operaretur miracula in ipso Christo, populus aduersus ipsum seditionem moueret ob iniustam Iohannis necem: deinde etiam dixerit quòd hic Matthęus refert, non quidem illis ijsdem, sed pueris, hoc est, ministris ac militibus suis, vt ad tuendum principem suum paratos sese exhiberent, tam contra Iohannis (quem resurrexisse timebat) in signis potentiam, quàm contra vulgi seditionem. Vel apud Lucã loquitur populis, cupiens eis eximere, quam habebant de Iohanne opinionem: hic vero suis, referens ipsis quod in ore erat vulgi.

Eu.

V. *Virtutes operantur in eo.*) Actiue accipiendum: est enim ἐνεργοῦσιν.

Herodes enim tenuit.) Hic Herodes filius fuit eius qui infantes trucidauit, & frater Archelai illius, qui in Iudæa regnasse scribitur pro Herode patre suo.

Mat.2.a. Eodem d.

Eun-

Euntes in castella emant sibi escas.) Ex Marci verbis liquet per castella hic indicari pagos & vicos, aut certe oppida vnâ cum pagis. Dicit enim, Vt euntes in proximas villas, et vicos, vbi pro vicos in græcis eadem vox est quæ hic, nempe κώμας. Quam vocē interpres hic & aliàs ferè castella potius vertit, quàm vicos aut pagos, quòd pagi & vici regionis Palæstinæ maiores muris fuerint circunsepti, vt alicubi legisse me memini. Et quia id habēt commune cum oppidis, ita vt partim oppida sint ac dicantur, partim pagi seu vici, ideo eiusmodi loca castella dicere maluit: quæ vox teste etiā Calepino, vicum declarat muro circundatum. Vox tamen græca κώμη, latius patet quàm latina castellum: habetq; significātiam iuxta exigentiam locorum diuersam: iuxta quam etiam accipere necesse est castellum. Nonnunquàm enim oppidum signat. Vt Marci 8. Et apprehensa manu cæci eduxit eum ἔξω τῆς κώμης extra oppidum, nempe Betsaidam, quæ Iohannis primo ciuitas scribitur Andreæ & Petri. Frequentius tamen & vsitatius pro pago ponitur. Vt Lucæ 24. Duo ex illis ibant ipsa die in castel. no. Emaus. Pro quo Mar. scribit euntibus in villam. Quanquàm Mar. dicens εἰς ἀγρὸν videtur potius indicare locū in quo ibant nempe rus, q̄ ad quem ibant. Nam Emmauntē oppidum fuisse subindicare videtur Hie. dum testatur sua ætate insignem fuisse ciuitatē Nicopolim dictā. Pro oppido itē ponitur supra. c. 9. et Lu. 8. Circuibat Ie. per omnes ciuitates & castella: item hoc loco. Nōnunquàm etiā pro vico rurestri positum inuenitur: vt Io. 11. A Bethania de castello Mariæ & Marthę. Hie. enim Bethaniam viculum fuisse scribit. Quanquàm

Mar.16.c.

H.li.d.de loc.hebr.

hęc acceptio sub pago intelligi potest comprehēdi. Nusquàm autē pro vico oppidi, quem vulgo plateā vocamus ponitur. Nam in eo quod legimus supra 6. Sicut hypocritę fa. in syna. & in vicis: & Lu. 14. Exi cito in plateas & vicos ciuitatis: & Act. 12. Exeuntes processerūt vicum vnum, non κώμη legitur sed ῥύμη. Nōnunquàm pręterea hęc vox complectitur simul & oppida & pagos & vicos: vt Lu. 5. Ex omni castello Gal. & Iud. & Mar. 6. Circuibat per castella.

Super fœnum. Vel super herbā: vtrunq; enim significare potest tam τὸ χόρτος q̃ על חציר

Quarta autem uigilia noctis. Diuidebatur nox in quaternas vigilias seu custodias iuxta disciplinā militarem, quarum quælibet trium spacio horarum perficiebatur.

Θ.

Ex capite XV.

DEus dixit. Honora patrem et matrem. Et. Qui maledixerit patri uel matri morte moriatur: Vos autē dicitis, Quicunq; dixerit patri uel matri, Munus quodcunq; est ex me, tibi proderit: & non honorificabit patrem suum aut matrē, et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem uestram.) Honor iste parentibus exhibēdus non tantum in salutatione, capitis apertione, genuflexione, & id genus alijs officijs, quantum in subsidio, consilio, & necessariarum rerum subministratione situs est: id quod vel ex consequentibus facilè animaduertere est. Quin & illud arcanis literis peculiare esse deprehendas, honoris vocabulum, pro dono & subsidio: & honorare, pro suppetias ferre, vsurpari. Ita his voci-

Hie.

vocibus vtitur ſcribens Timotheo Apoſtolus, dum ait: Presbyteri duplici honore digni ſunt, maximè q laborant in verbo. Et: honora viduas, quæ verè viduæ ſunt. Porro verba illa, quicunq; dixerit patri aut matri, munus quodcũq; eſt ex me tibi proderit, quoniam abſolutam non habent ſententiam, probabile eſt à Chriſto ex traditionibus quibuſdam recitata eſſe, quō à Rabinis fuerãt deſcripta. Apparet enim aliquot traditiunculas mutuò fuiſſe copulatas, inter quas fuerit & hæc inſerta, eaſq; omneis ex vna pependiſſe clauſula, quæ ſemel poſita omneis ſimul abſolueret. Iuxta hanc ergo opinionem poterit ſententia ſuppleri hac aut conſimili adiectiuncula. Benedictionibus replebitur, quicunq; dixerit pa. vel ma. munus quodcunq;, &c. Aduertendum preterea, munus hic non ſimpliciter pro dono, ſed poſitum eſſe pro eo dono quod eſſet templo aut Deo deuotum dedicatúmue, hoc eſt pro ſacrificio, quod Mar. proprio ſaluatoris idiomate קרבן corban appellat. Atq; hanc fuiſſe cauſam reor quare Mar. Iudaicam vocem poſuerit, quòd videlicet græcè ſcribenti non eſſet quo vocis illius naturam exprimeret. Proinde horum verborum conſtructio ac ſenſus alioqui obſcurior huiuſmodi eſt. Deus ita pręcipit ac dicit. Honora per beneficia & obſequia patrem tuum ac matrẽ. Dicit itẽ, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur. Vos vero ſcribę & pharisęi aliud dicitis, nẽpè hoc. Quicunq; filius dixerit ſuo parenti, Quicqd ex me eſt doni tibi debiti dicatum ac votum in rem ſacram Deo, hoc tibi ò pater & mater proderit, quia Deum tibi reddet propitium ac beneficum: is benedictionibus replebitur, vel longæuus erit ſuper terram:

1.Tim.5.c.
Ibidem.
G.o.C.
Mar.7.a.
Exo.20.b
Leu.20.b

rā:& nō honorabit per cōgrua subsidia eiusmodi fi lius sic à vobis edoctus patrē suū siue matrē: vel vt Mar. clarius habet, & vltra nō dimittitis eū quicq̄ fa cere patri suo aut matri: atq; ita irritū fecistis manda tum Dei, vt vestra seruetur traditio, quę sub pretextu religionis vobis est lucrosa. Sed q̊ certiora ac pleniora de hoc Christi sermone & pharisaica traditiōe ha beas, ipsius Ori. qui hac de re hebręum quendā con suluisse se testat̄, cōmentum (q̄tenus opus est) subij- ciam. Incidebant interdum creditores in debitores difficiles, qui quū possent, nollēt q̄d debebatur redde re, eoq; creditores referebant debitū in rationē pau perū, quibus pecunia conijciebat̄ in gazophylaciū. Interdum itaq; dicebant debitoribus iuxta linguæ suæ proprietatē. Corban est quod mihi debes. i. do- num, cōsecraui eñ illud in rationē pietatis erga Deū pauperibus. Deinde debitor vt qui iam nō homini bus, sed Deo deberet, quodāmodo constringebat̄, vt vel nolens redderet debitū, non iā quidem credito ri, sed Deo in rationē pauperum creditoris nomine. Quod igitur creditor faciebat debitori, hoc interdū quidā filij faciebant parētibus, ac dicebant illis. Do num quodcunq; ex me est, eo tu iuuaberis pater aut mater: hoc scito te ex corbā accipere, nimirum ex ra tione pauperum, de ijs q̄ Deo consecrata sunt. Itaq; quū audirent quod ipsis dandū erat esse corban iam nolebant accipere, etiamsi valde necessariorum in opia premerentur. Pharisęi igitur quum essent aua- ri, quo sub prætextu pauperum acciperent quę dan da forent parentibus, talem traditionem proferebāt apud plebeios, quòd quisquis patri aut matri dixis- set, quod datur ex his cuipiam corban esse, hic non

Mar. 7. a.

am-

amplius obligatus esset parenti ad suppeditanda vitæ necessaria. Hanc igitũ traditionem reprehendit seruator &c. Deinde q̃rere poterit aliquis quõ cohęreat q̃d addit, q maledixerit pa. aut ma. mor. mo. Esto siquidẽ nõ honorat patrẽ, q quæ daturus erat in subsidium patris ac matris consecrat ei quod vocat corban, quõ pharisæorũ traditio irritam facit legẽ q̃ dicit, Qui male. pa. aut ma. mor. mo. Sed vide num fortè quisqs dixerit patri aut matri, donũ quodcũq; ex me fuerit, tibi ,pderit, quodammodo conuiciũ ingerat patri ac matri, perinde q̃si parẽtes appellet sacrilegos, q capiãt ea q̃ sunt cõsecrata corbã ab eo q illa cõsecrauit. Eadẽ ferè tradit & Hiero. tũ in cõmentarijs tũ in epist. ad Gerontiam, si quis fortè cupiat.

Non quod intrat in os coinquinat homi. sed quod proce. de ore hæc coinq. ho.) Pro coinquinat in grecis est κοινοῖ .i. cõmunicat. Itẽ in sequẽtibus, & ea coinquinant hoĩem, idẽ illis verbũ est, nẽpe cõmunicant hominẽ: atq; ita lectus est hic locus à theologis veteribus. Verũ perinde est vtcũq; legas, mõ intelligas cõmunicat nõ aliud esse q̃ coinqnat. Cõmune siquidẽ κτ̃ μετάληψιν sępenumero pro nefasto immũdoq́;, & cõmunicare, p, pphanare, aut ,pphanum dicere, vsurpaĩ in literis arcanis. E diuerso aũt q̃d purũ mini meq; ,pphanũ est, sanctũ appellaĩ. Vnde in act. apo. scriptũ legimus, Quod Deus purificauit, tu ne cõmune dixeris. Et apo. Pau. puros, hoc est, sanctos describẽs hoĩes, sic ait. Fornicatio aũt, & oĩs immunditia, aut auaritia, nec nominetũ in vobis, sicut decet sanctos. Hęc aũt dicit saluator, nõ vt doceat qbusuis diebus vescendũ quibuslibet, sed vt indicet nullũ cibũ q modo rationabilis sit Christianis esse repudiandũ. H.

Quod

Quod si vero quispiam contra ecclesiæ institutionem, nulla cogente necessitate, carnibus vescatur diebus pisculentis, non quidem cibus ipse illum contaminat, sed peccatum è corde proficiscens, nimirum inobedientia, qua peccauit & Adam: qui vtiq; haudquaq̃ peccasset, nec sese contaminasset si comedisset non prohibitus.

Io. m.

Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus eradicabitur.) Hoc est: nouo iam adueniente euangelij mandato occumbent ac destruentur omnes illæ Iudęorũ constitutiones: quotquot videlicet propter ambitionem, quæstum, inanem gloriam, hypocrisin, adsentationem: non propter Dei gloriam, animarum salutem, aut communẽ vtilitatem sunt ordinatæ.

Hil.

Dimitte eam.) Hoc est, ne remorare eam, sed patere abeat, concesso ei quod expetit. Est enim hic idẽ verbum nempe ἀπόλυσον quod suprà, Dimitte turbas vt euntes in castella emant sibi escas. Et, donec dimitteret turbas: Item quod infrà non semel repetitur in liberatione Barabbæ.

Mat. 14.
Ibidem.
Mat. 27.

Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Isra.) Hæc dicit, non quòd non & gentibus impertienda salus esset, sed quòd suis Dominus atq; in propria venisset, primitias fidei ijs à quibus ortus erat collaturus, cęteris deinceps apostolorum prędicatione saluandis, vt dum oblatum illis nouæ gratiæ beneficium repudiaretur, citra omnem iniuriã transmigraret ad alienos. Oppidò quàm suauissimè philosophatur in hanc historiam Origenes si quis cupiat.

Hil.

Debiles.

Debiles.) Grȩcè eſt κυλλούς: quȩ vox propriè eos ſignat, quibus altera manus debilis aut manca eſt: quemadmodum χωλοὶ, claudi, quibus pes alter impeditus, vel vitiatus eſt. Vſurpatur tamen κυλλὸς nō raro pro debili.

Ex capite XVI.

S*Igna autem temporum non poteſtis.*) Percontatiuè enunciandum eſt, vt ſint verba increpantis, quòd callētes ſcripturas, nec ex oraculis & ȩnigmatibus ſcripturarū, nec ex miraculorum ſignis aduentū ſaluatoris agnoſcerent. Alij tamen pronunciatiue legunt adijcientes etiam verbum, non poteſtis ſcire.

Cauete à fermento Phariſæorum. Hoc verbi in ſequentibus euangeliſta ipſe expoſuit.

Et ſuper hanc petram. Id eſt, ſuper firmam hanc fidei confeſſionem. Vel vt interpretatur Aug. ſuper hanc petram quam confeſſus es, & cognouiſti dicens, tu es Ch. fi. D. viui. id eſt, ſuper me Chriſtum filium Dei uiui.

Tunc præcepit diſcipulis ſuis ut nemini dice. quia ipſe eſſet Ie. Ch.) Volebat enim ante crucē obſcurari ſuam gloriam, ne quoquo modo paſsio ſua impediretur, noſtræ ſalutis beneficium.

Vade poſt me ſatana, ſcandalum mihi es.) Iuxta cōmunem ferè omnium ſententiam Petrum ſatanam appellat quòd obſtaculo ipſi eſſe vellet, & humano affectu aduerſaretur conſilio diuino (שטן enim hebraicè & סטנא chaldaice nobis aduerſarius interpretatur) iubetq; venire poſt ſe, hoc eſt, ſequi ſuā ac Patris ſui voluntatem. Iuxta Hilarij autem opinio-
Scandalū mihi es.

nionem prima illa verba, vade post me ad apostolū dirigit: reliquis vero, satana scandalum mihi es, zabolum vt ipse vocat, id est, diabolum ipsum compellat. Sic enim scribit hunc edisserens locum. Sciens dominus zabolicæ artis instinctum Petro ait: vade retro post me, id est, vt exēplo se passionis sequatur. In eum verò per quem opinio hæc suggerebatur conuersus adiecit: Satana scandalum mihi es. Non enim conuenit existimare Petro Satanæ nomen & offensionem scandali deputari post illa indultæ & beatitudinis & potestatis tanta præconia. Sed quia infidelitas omnis diaboli opus est, Petri responsione dominus offensus cum opprobrio nominis infidelitatis istius est detestatus autorem.
Mar.8. Hactenus ille. Prior sententia sanior, nam ex Marco euidentius liquet Petrum à domino compellatum nomine Satanæ. Vade, inquit, post me Satana, quoniam, &c.

Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? Filius enim hominis uenturus est, &c. reddet unicuiq; sc. op. s.) Quemadmodum nihil est in rebus humanis tam preciosum, quo possit redimi vita corporalis semel amissa: ita nullus usquam reperiri poterit thesaurus tam ingens aut preciosus, cuius permutatione poterit recuperari anima, id est, vera animæ vita (nam animam pro vita posuit) si ea semel fuerit ęternis supplicijs addicta. Siquidem filius hominis Ch. dominus quum aduenerit iudicaturus haudquaquam munera recipiet, sed vnumquenq; iudicabit iuxta ipsius opera.

Amen dico uobis, sunt quidam de hic stantibus qui

non

non gustabunt mortem donec uideant filium hominis uenientem.) Monuerat dominus crucem tollẽdam, perdendam animã, damno mundi parandam vitæ beatæ æternitatem, denique & filium hominis aliquando demonstrãdum in magnifica gloria ac maiestate: quo igitur & alacriores discipulos ad implenda quæ monuerat redderet, & securiores illos de gloria quæ & ipsum & illos erat exceptura faceret, imaginem ac gustum aliquem futuræ illius gloriæ se demonstratum ire pollicetur.

Ex capite XVII.

P*Ost dies sex.*) Quod B. Lucas dicit, factum est autẽ post hęc ferè dies octo per synechdochen accipiendum est: propterea enim addidit fere dies octo. Hic autem tantum dies medij & integri numerantur.

Tibi unum, Mosi unum.) Quum Petrus præmiserit, bonum est nos hic esse, nõ dicit tamen, tibi vnũ, mihi vel nobis vnũ: vtpotè qui spem habuerit firmã à Christi tabernaculo neutiquàm se excludendum.

O generatio incredula & per. quousq; ero uobiscũ.) Ex illo quòd paulo inferius interrogantibus discipulis quur ipsi non potuissent eijcere dæmonium, responderit propter incredulitatem vestram, liquet & hęc increpationis verba ad apostolos fuisse directa: qui tametsi fide non essent penitus vacui, nondum tamen cũ grano sinapis cõparandam habebãt fidẽ, qua montẽ illũ (dęmoniũ dico) eijcere potuissent. Potest etiã tamen in eo q̃d dicitur ꝓpter incredulitatẽ H.

ve-

vestram non modo apostolorum, verum etiam patris simul & filij ipsius laborantis incredulitas sub intelligi.

Increpauit.)Apud nos illum, non potest referri nisi ad puerum: quum græca vox αὐτῷ possit vel ad puerum vel ad dæmonium. Sequatur lector quod maluerit.

Non potuimus eijcere illum. Dicendo illũ rei potius quàm verborum rationem euang. habuit, quũ alioqui dicendum esset illud, vt subaudias dæmonium quod pręcessit: nunc dæmonem subaudiendũ
n. relinquitur: Hac loquendi forma vsus est & Terentius di.senium qui.

Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis mõti huic, transi hinc, & transibit. Sensus est. Si talem habueritis fidei virtutem, qualẽ habet minutissimũ aliquod sinapis granum acrimoniæ uirtutem, etiamsi despecti & humiles mũdo sitis, ingentia tamẽ & humanũ sensum exuperãtia poteritis perficere opera. Nã illud, dicetis mõti huic transi, hyperbolicos dictũ est, quò designetur immensa constantis fidei virtus. Alij interpretantur dicetis monti huic, hoc est, superbo dæmoni, transi hinc, hoc est, ab huius hominis corpore: siquidem iam tum dæmonium expulerat. Poterit & hoc pacto intelligi. Si habueritis fidem, id est, si ita in fide excreueritis, quẽadmodũ minimũ sinapis semen in ingentem assurgit arborem, sicut supra dixerat ca.13.d. dicetis monti huic &c.

X *Magister uester non soluit didrachma?* Percontatiue enunciandum est. Didrachma duas drachmas, hoc est, medium staterem continet. Drachma autẽ

præter

præter hoc quod ponderis nomen est tribus scrupu lis constans, etiam numisma significat. Budæus didrachmum tantum ualuisse tradit, quantum septē solidi Turonici, solidos intelligēs, ni fallor, quos vul go Germani stuferos vocamus. Qui vero iuxta Hebræos expendunt, putant didrachmum valuisse binos aureos Coloniensеis. Dicitur autem didrachma, ε, & didrachmum, mi. Hoc loco didrachma pluratiui numeri est, eo quòd græcè sit τὰ δίδραχμα, ὰ δίδραχμον. Cęterum quod ad tributum hoc attinet, parum conuenit inter veteres, quale nā fuerit. Illud autem probabilius videtur quod habet Amb. qui in Lib. epistolarum, epist. prima, tributum hoc legale fuisse, & in Exodo pręceptū tradit. Loquu tus est dominus ad Moysen dicens. Quando tuleris summam filiorum Israel, iuxta numerum dabunt singuli preciū pro animabus suis dño: & nō erit plaga in eis, quum fuerint recensiti. Hoc aūt dabit omnis qui transit ad nomen, dimidium sicli iuxta men suram templi, &c. Dicit quoq; idem Amb. hoc preciū auctius fuisse ætate Christi quàm fuerit in lege præceptum. Hieronymus verò, de tributo Cæsareo intelligit. Dicit ergo. Præceptor vester nonne & ipse vt cæteri pensitat tributum? Respondet Petrus: Etiam ναὶ pensitat. Exo. 5.

Ergo liberi sunt filij.) Indicat se non obligari tri- X.
buto seu censui persoluendo, vt pote qui filius esset regis regum omnium. Præcessit enim regum filios esse liberos.

Inuenies staterem. Stater duo didrachma habet,

de quibus modo diximus. Producit autem pe. staterē in obliquis. Ex ipsis Domini verbis liquet staterem tributum fuisse duorum, eoq; singula didrachma viritim pensitari solita. Inuenies, inquit, sta. illum sumens da eis pro me & te. Quod græcis dicitur stater ab ἵστημι, id est, pondero, hæbreis similiter à ponderando שֶׁקֶל siclus dicitur.

Iose. li. anti. 4
Hie. in Eze. 4.

Ex capite XVIII.

NEcesse est ut ueniant scandala. Veruntamen uæ homini illi per quē scandalum uenit.) Variè præsens locus exponitur. Beatus Hila. per scandalum passionis Christi humilitatem intelligit. In hoc enim, inquit, maxime ignorantia detinetur humana, quod sub deformitate crucis, æternæ gloriæ dominum noluit accipere. Sub hominis nuncupatione autorem scandali huius Iudaicum populum designat, per quem oīe hoc mundo periculum comparatur, vt Christum in pasione abnegent, quē lex & ꝓpheręe passibilem prędicauerūt. Iohannes Chry. hoc dixisse dominū adserit, non quòd uoluntatis libertatem, potestatemq; liberi arbitrij tolleret, aut quod necessitati rerum humanam vitam subijceret, sed quòd pręnunciaret id quod protsus venturum nouerat. Orig. necessarium esse dicit vt veniant scandala propter malitiam malarum virtutum, quæ causa est humanæ malitiæ, & semper quærit organa quædam per quæ operetur aduersus homines mundi.

Vę hōī illi.

Si autem manus tua, uel pes tuus scandalizat te, abscinde

ſcinde eũ.) Docet nos parabola, quòd nec proximis O.
noſtris nec adhærẽtibus nobis debeamus parcere,
quodque eos fugere debeamus, ſi ſenſerimus illorum
nobis vita conſuetudineue præſtari cauſas
ruinæ.

Debilem uel claudum.) Quod interpres vertit debilem,
hoc eſt κυλλόν, liquet hic pro eo accipiendum
cui altera manus impedita ſit.

*Videte ne cõtemnatis unũ ex his puſillis: Dico enim
uobis quia angeli eorum in cœ. ſemper uident fac. Patris
mei q̃ in cœ. eſt. Venit enim filius hominis ſaluare
quod perierat.)* Puſilli, hic non ætate, ſed multorum
æſtimatione appellantur: cuiuſmodi tum erant fideles
in Chriſtum credentes, qui quum paruuli non X.
ſint apud omnium maximum Dominum, multorum
tamen æſtimatione tales eſſe putantur. Quum
autem dicit, faciem Patris mei aſpiciunt, nihil aliud
deſignatur, quàm ſumma fiducia eorum & honor
præcipuus. Deinde quum mox adiungit, venit
enim filius hominis &c. rationem reddit quur puſillos
ſuos in ipſum credentes noluerit contemni
aut ſcandalizari.

Stet omne uerbum.) Id eſt, firmetur omne verbũ. O.

Aßimilatum eſt regnum cœlorum homini regi.)
Regnum cœlorum hic Patrem ſuum cœleſtem vult
intelligi. Sic enim paradigma hoc interpretando
concludit, Sic & Pater meus cœleſtis faciet vobis,
ſi non remiſeritis, &c.

Decem milia talenta.) Talentum 60. libras habet, M.
q̃ continẽt pondus 576000. granorũ hordeaceorũ.

Sic enim iuxta ſupputationem hebrȩorum ab obu lo leuiſſima moneta,& minimo pondere ad maximum, quod eſt talentum numerando aſcenditur. Obulus eſt moneta pondus continens 16. granorũ hordeaceorum, quod ſexies replicatum denarium efficit,cuius pōdus 96.hordea continent. Quatuor denarij ſiclum cōſtituunt,hoc eſt pondus 384. hordeorum. Porro cicli 25.libram,ſeu minam, hoc eſt, pondus horde.9600.Libræ vero 60. talentum efficiunt:quod ſi iuſtè multiplicaueris 576000. grana hordeacea pōderabit. Budȩus ita expēdit vt 10000. talentorum, ſexagies centena milia coronatorum valere putet. Sic enim ſcribit in ſua Epitome de partibus Aſſis.Talentum multiplex fuit : ſed talentum Atticum,quod plurimum cælebratur ab hiſtoricis, ſexagnita libras valuit ſeu minas,hòc eſt,ſex milia denarium vel drachmarum,quæ ſexagies denos coronatos valent,hoc eſt ſexcentos.Decem talēta, ſe x milia aureorum:15.talenta nouem milia:20.tale. duodecim milia:50.tal.triginta milia : 100. tal. ſexaginta milia:1000.tal. ſexcenta milia : 2000. talentum ſexagies centena milia,&c.

Ex capite XIX.

ET *dixit.*)Subaudiendum ex ſuperioribus, qui fecit ab initio,vel Deus creator. Itaq; rectius continuè legeris & citra periodum : Non legiſtis qa qui fecit ab initio,maſculum & fœ.fecit eos:& dixit ꝑpter hoc dimittet homo &c.uſq; ad,Itaq; iam non ſunt duo.

Non expedit nubere,Qui dixit illis, Non omnes ca

piunt

piunt uerbum istud, sed quibus datum est.) Animaduertendum hoc loco verbum capiunt, nõ idem pollerè quod intelligunt, sed capiunt, id est, recipiunt siue capaces sunt, vel recipere possunt: id enim declarat græcum vocabulum χωροῦσι quod idem est & in eo quod sequitur qui potest capere capiat. Dicit ergo: Nõ omnes capiunt verbum hoc vestrum q̊d diciris expedire vt non contrahatur matrimonium. Tãquàm si dicat. Optimum quidem fuerit propter Christum coniugij aspernari delicias: verum non omnes apprehendere valent hoc perfectionis cacumen: siquidem peculiari Dei dono opus est, vt possit quis sibi in totum à coitu temperare. Sine quo dono nec temperasse quicquam prodesse poterit ad salutem. Propter quod & subditur. Sunt enim eunuchi qui de matris vtero sic nati sunt. E. G.

Quid me interrogas de bono? Vnus est bonus, Deus.) Duplicem olim apud græcos huius loci fuisse lectionem, argumento sunt veterum interpretũ commentarij. Et alij quidem sed pauciores hic legũt vt apud Lucam scriptum est, τί με λέγεις ἀγαθόν: quid me dicis bonum? alij verò quid me interrogas de bono? Quod vt apud plures nominatioresq; reperio, ita & mihi magis probatur: præsertim quum D. Augustinum hunc locum quasi pugnantem cũ aliorum euangelistarum narratione conciliasse videam. Conciliat autem hisce verbis: De illo diuite, qui quærit quid boni faciat vt vitam æternam consequatur, potest videri distare aliquid quod secundum Matthęum dicitur, quid me interrogas de bo- Luc. 18. d. De conse. euan. li. 2. cap. 63.

no, secundum alios autem, quid me dicis bonum. Nam quid me interrogas de bono, ad illud magis referri potest quod ait ille quærens, quid boni faciam: ibi enim & bonum nominauit, & interrogatio est. Magister autem bone nondum est interrogatio. Commodissimè ergo intelligitur utrunq; dictum, quid me dicis bonum, & quid me interrogas de bono. Huc vsq; Aug. Iuxta nostram ergo lectionem & iuxta hunc euangelistam obiurgat saluator adolescentem, non quòd ipsum bonum appellaret, sed q de tali aliquo bono percontaret, quo pacto posset
O. promereri vitam æternam: quum nullum sit in ho-
n. minibus benefactũ tam p̃stans, quod sine gratuita Dei beneficentia tale possit promereri præmium. Nihil enim verè bonũ est, nisi solus Deus. Vnus est, inquit, bonus, nempe Deus. Et quãquam hic videatur proprius Matthæi sensus, explanatores tamen ferè ita intelligunt hunc locum, quasi Mat. eisdem sit verbis vsus quibus Mar. & Luc. nimirum, quid me dicis bonum: tanquam si dicat: Frustra me bonum vocas quem purum credis esse hominem, quũ nullus sit verè bonus nisi solus Deus. Præterea non mihi hic iuuenis tentandi animo ad Christũ accessisse videtur, vt sentit Hiero. sed pio quodam studio exercendæ virtutis, vt apertius & latius docet tũ Chry, tum alij: quanquam interim negari non potest, habendi cupidum atq; auarum hunc fuisse, & ob id ad perfectionis semitam non peruenisse.

Camelum per foramen acus.) Κάμηλον, (vel vt Suidas scribit κάμιλον per ι) hoc loco designare funẽ nauticũ primus adseruit Theophylactus, nonnulli inquiens, κάμιλον hic animal dicunt, sed est crassus funis

funis, quo nautæ vtunt vt proijciant ancoras. Quod vt plausibile ac nouum est, ita neotericis magis arridet. Euthy. obiter indicat duntaxat nonnullis eam fuisse opinionem. Verum primi euangeliorum elucidatores de animante exponunt, rudentis verò ne mentionem quidem faciunt. n.

Quàm diuitem.) Subaudi, in diuitijs suis confidētem (vt be. Mar. apertius eloquutus est) intrare in regnum cœlorum.

Ex capite XX.

SImile est regnum cœlorum homini patrifamilias qui exijt primo &c.) Seipsum, saluator noster hic regnum cœlorum appellat, quemadmodum id & aliàs ipsum facere superius indicauimus. Patremfamilias ergo, (vt Hilarij verbis dicā) Dominum nostrum Iesum Chri. existimari necesse est: qui totius generis humani curam habens omni tempore vniuersos ad culturam legis vocauerit. Vineam verò legis ipsius opus & obedientiam: denarium aūt, obedientiæ ipsius præmium significare intelligimus. Forum pro seculo accipi res ipsa admonet, æquabiliter turbis hominum calumniarum iniuriarumq; contentionibus, & diuersorum negociorum difficultatibus semper tumultuosum. Distincta momēta horarum, diuersæ sunt seculi huius ab ipso mundi exordio, seu etiam humanæ vitæ, ætates. Pater familias. Vinea. Denarius. Forum. Horæ.

Ex denario diurno.) ἐκ δηναρίου, subaudi κατὰ τὴν ἡμέραν, id est, pro denario in singulos dies. Valet autem denarius iuxta æstimatio- M.

nem hębreorum idem quod drachma & zuza, estq́ quarta pars sicli: Continet aũt sex obolos. Obolus vero iuxta interpretationẽ Cabalæ pondus habet argenti (ni fallor) sedecim granorum hordeaceorum. Itaq; denarius pondus 96. hordeorum habeat oportet. Budæus vero li. de Asse 5. accuratius hunc expendens locum, denarium diurnum tres solidos & semissem valere dicit, quanti vinitores ferè conduci solent. Et consequenter denarium hunc Romanum fuisse ex eo ostendit, quòd ca. 22. dicitur, Ostendite mihi numisma census: at illi obtulerunt ei denariũ. Ex quo, inquit, apparet in denario fuisse effigiem Cæsaris Augusti, vel Tyberij: & tales hodie denarij circumferuntur, ne quis de eo dubitare possit. Hæc ille.

Et accipientes murmu.) Nemo ita accipiendum putet, quasi liuor aliquis aut murmuratio sit inter sanctos: quin potius agnoscat summum hac respõsatione exprimi postremis exhibitũ fauorem: qui postremi prioribus illis & ad mercedem accipiendam vocantur priores, & in ipso præmio redduntur
e. æquales. Quæ gratia tam est insignis, vt iuxta humanam conditionem æstimationemq́; non iniuria quis possit inuidere.

Quod uolo facere in meis.) Illud in meis, potest
E. vel ad res, vel ad personas pertinere: sed commodi-
A. us ad res, vt sic vertatur, in ijs quæ mea sunt.

Non est meum dare uobis, sed quibus paratum est. Primum sibi honorem, summàmque dignitatem
a. ambiebant, idq́; interuentu matris: at Dominus simpli-

pliciter se his daturum negat, sed alijs potius, nempe ijs quibus id paratum esset à Patre. Et quidē quantum ex sacrorum euangeliorum narratione aduertere possumus, non absurdum videtur, si Mosi atque Eliæ dignitatē hanc reseruatam intelligamus. Siquidem hi ipsi præ cæteris omnibus Christo in regni sui gloriam transfigurato adsistere conspecti sunt: quam vtiq; visionem venturæ illius visionis effigiem prætulisse nemo est qui ambigat. Quibuscūque tamen hic honos sit reseruatus, eius non prorsus exortes futuros arbitramur hos ipsos Apostolos: vtpote quos sicut & cæteros super sedes 12. consessuros ac iudicaturos 12. tribus Israel, Christo hoc ipsum pollicente, cognouimus. In hanc sententiam ferè bea. Hilar. ne quis fortè existimet hoc me de cribro (quod aiunt) diuinare. Sunt qui secus edisserant, verum hoc mihi visum est simplicius.

Principes gentium dominantur eorum.) Interpres suo, aut certe seculi sui more gentis vocabulum sub masculino genere vsurpat: sicuti & aliâs in scriptura positum inuenitur: vt Psal. 9. Iudicentur gentes in conspectu tuo: cōstitue Do. legislatorem super eos, nisi forte dicere malis eum ad rem respexisse potius, quàm ad vocem. Et dominātur eorum ex imitatione dicit græcorum, pro dominantur eis.

Dare animam suam. Id est, vitam suam redemptionem siue λύτρον, precium pro multis.

Ex capite XX.

IN *castellum quod contra uos est.*) Græcè est, εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν, in oppidum,

 pagum,

pagum, castellum, vel vicum, qui ante, vel cõtra vos est. Incertum enim quid horum sentiat: nec liquet ex commentatoribus antiquioribus siue hunc, siue alios euangelistas enarrantibus, qualem aut quem nam locum intelligat. Ex eo tamen quod Lucas habet, Cum appropinquasset ad Bethphage, & Bethaniam, ad montem qui vocatur Olineti: atque item ex situ terræ sanctæ suspicor hoc castellũ fuisse Bethaniam, propterea quòd venientibus ab Iericho Bethphagen cernatur quasi in opposito: & à Bethphage recta euntibus Ierosolymam relinquatur paululum extra viam in sinistra, in latere montis Oliuarum, ad quem iam Dominus venerat aut certè propinquabat. Et quia Bethaniæ in summa erat æstimatione & autoritate, quum propter alia, tum præcipue propter suscitationem Lazari iam tum nuperrimè factã, vt liquet ex illo Iohannis duodecimo. Propterea & obuiam venit ei turba, quia audierunt eum fecisse hoc signum: ideo dixit discipulis: Si quis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus ijs opus habet, & confestim dimittet eos. Porro quòd per castellum non designetur Ierosolyma, ex multis colligi potest argumentis. Primum quòd nusquàm ea ciuitas in scriptura hac voce siue græca siue latina inueniatur designata. Nam vt κώμη aliquoties oppidum signet nusquàm, tamen metropolim, aut ciuitatem alioqui celebriorem. Vnde beatus Lucas dum hoc nomine omnia complecteretur oppida Galilææ atque Iudeę, quasi indicãs hoc nomine non comprehendi eius regionis caput Ierosolymam, nominatim eam expressit d. Qui venerant ex omni castello Galilææ & Iudææ, & Ierusa-

Luc.5.a.

lem

rusalem: Deinde quòd nullus veterum hanc recentium de castello opinionē habeat aut insinuet: Postremò quòd in Origenis cōmentarijs sententia deprehendatur huic plane aduersa. Quum enim dicit, Et forsitan cum ascenderint in Ierusalem sedente Iesu super se, asina & pullus & facti illic non remanebunt ibi, sed remittentur: & rursus, Erant autem ambo, id est, populus ex Iudæis, & populus ex gentibus in villa, & non in ciuitate Sion vel Ierusalem: subindicat ex pago quopiam adducta fuisse animalia. Huic etiam sententię adstipulatur Hi. qui pro castello legit vicus. Sileo interim quod non videatur verisimile huiusmodi vilia iumenta porro abfuisse, aut ab eo loco petenda fuisse quo Dominus contendebat. De significātia κώμης & castelli habes sup. c. 14.

Dicite filiæ Sion.) Ipsi filię Sionis, hoc est, populo Israelitico.

Sedens super asinam & pullum filium subiugalis.) sup. asinę. Ad hoc q̄d quęri posset vtri Dominus iumento insederit, pullo ne, an asinę, alij ipsum vtriq;, prius vni, deinde alteri insedisse respondent: atq; in hac sententia est be. Au. alij pullo duntaxat, iuxta id quod alij habent euangelistę: & quòd hic de vtroq; dicitur animante, ad allegoriam trāsmittendum autumant, populi Iudaici & populi gentilis. Li. de con. euā. 2, c. 66

Hosanna filio Dauid: benedictus qui uenit in nomine Do. hosanna in altissimis.) Hoc celebre encomium Christo acclamabat promiscua Iudæorum multitudo: scilicet edocta solēni quadam cōsuetudine, qua illud, atq; etiamnum totus ipse psalmus, Confitemini Domino quoniā bonus, vnde hic versiculus desum-

ſumptus eſt, in certis quibuſdam feſtiuitatibus, pecu liariter in octauo feſti tabernaculorum die, (vt in cõſtitutionibus Iudæorum legimus) ſolitus erat decantari: atq; hoc ipſo atteſtabatur Dauidicũ illum pſalmum, qui manifeſtè de Meſchię aduentu eloquitur, in Ieſu Dauidis filio iam tandem eſſe completum. Verba autem Pſalmiſtæ ſic habent,

אנה יהוה הושיעה נא אנא יהוה הצ
הצליחה נא: ברוך הבא בשם יהוה

Id eſt, O Domine ſaluũ fac: O Domine proſperare. Benedictus qui venit in nomine Domini. Vel, obſecro Domine ſaluũ fac quęſo: obſecro Domine proſperè age. Benedictus qui venit in nomine domini. Hac ergo cõfeſsione quemadmodum Dauid olim prophetando, & ſynagoga Dauidem ęmulando in prædicta ſolennitate, decerptis (ſicuti in feſto tabernaculorũ fieri iubetur in Leuitico) arborum ramis, ſummum illum יהוה omnium Deum gratulabũdi compellabant atq; laudabant: ita nunc quoq; Hebræorum populus, decerptis etiam ramis eandem illam confeſsionem in Chriſtum referebat, credendo et cõfitendo quòd ipſe verè eſſet יהוה q ſuo aduentu ac morte ſaluaturus eſſet vniuerſum mundũ. Quod autem dicitur, hoſanna in altiſsimis, hoc deſignat, quòd altiſsimè, & quaſi in cœlum vſq; voces ſuſtulerint: vel ſecundum Hiero. quòd ſaluatore adueniente, hoſanna, id eſt, ſalus (ſic enim ipſe interpretatur) in cœlum vſq;, id eſt, etiam ad excelſa peruenerit: pace facta non ſolum in terra, ſed & in cœlo: vt
Ieſa.31. iam dici aliquando ceſſaret, Inebriatus eſt gladius meus in cœlo. Teſtatur etiam idem Hier. in epi. qua

dam

dam ad Damaſum,pro hoſanna in altiſsimis à be. Matthæo hebraicè הושיעה נא ברומים ſcriptũ fuiſſe: ex quo arguitur euãgelium illud hebraicum quod nuper prodijt, non eſſe germanum Matthæi euangeliũ ab ipſo deſcriptum: Quin & ex alijs non nullis locis deprehendi poteſt translatitium eſſe, & ex græco, aut ex græco & ſimul ex latino eſſe transſu ſum. Nam hic ſcriptum legimus nõ vt Hie. indicat, ſed hoc pacto הושענא בעליונות. Cæterum quod ad orthographiam & pronunciationem atti net huius vocis hoſanna: nonnulli putant à nobis corruptè dici hoſanna, dicẽdumq́ hoſchiãna. Apud hebræos tamen ſcriptum inuenio, הושיעה נא & הושיעהנא & הושענא Verum hac in re an xius immorari ſuperuacaneum eſſe puto.

Vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum.) Tẽ plum Dei ſpecum latronum faciebant, quia non lu cra ſpiritualia in animarum ſalutem, ſed terrena atq; illicita ſectabantur, in animarum exitium. X.

Mane autem reuer. in ciui. eſurijt. Et uidens fici ar bo. & cæ.) Si quaſi homo eſurijſſet cibum, (inquit il le in opere imper.) nũquàm mane eſurijſſet: ſed ideo mane eſurijt, quia ſemper eſurijt, qui iuſtitiam homi num eſurijt aut ſalutem. Meritò ergo veniẽs ad gen tem Iudæam Chriſtus, manè eſuriebat, quum per tot millia annorum nullũ iuſtitiæ ſuæ acciperet cibum. Deinde poſt aliquanta ſubdit. Arbor fici eſt ſynago ga. Folia autem viriditatis, ſunt ſpecies tantummo do ſanctitatis in homine, aut ſine fructu operũ ver ba religioſa. Quicunq; ergo homo religioſus, id eſt, arbor rationalis profitetur ſe eſſe Dei, & iuſtitiam

2.Tim.3. non operatur, arbor est tantummodo, folia sine fructu portans: quales sumus nos de quibus propheta uit Apostolus: Erunt, inquit, in nouissimis diebus homines seipsos amantes, cupidi, &c. speciem quidem pietatis habentes, virtutẽ autem eius abnegantes: quos in finem maledicturus est Dominus, vt nũquàm ex illis fructus nascat̃, sicut maledixit Iudęis, & aruerũt. Secus viã, est iuxta mundũ. Ideo ergo nullum in Iudęis fructum Christus potuit inuenire, qa iuxta mundum viuentes erant, id est secũdum mundum. Mũdus enim via est communis, per quam omnes transeunt qui nascuntur. Plura habes lectu digna in prototypo.

Hom. in Mat. ex diuersis 25. *Nunquàm ex te fructus nascatur in sempiter. Et arefacta est.*) Tu (inquit quidam apud Chr.) in hac arbore homo terreris: tu instrueris: tu salubriter admoneris: tibi procurantur exempla: tibi causę aptantur: propter te istius arboris argumenta traduntur. Aduentum domini bonis fructibus pręueni. Quod in te Dominus optat inueniat, quod quærit reperiat, quod desiderat habeat, nè quod à Deo arbori contigit, sibi contingat. Tractat hunc locum Paulinus epi. ad Desiderium, si quis fortè desiderabit.

E. *Nõ solũ de ficulnea facietis.* οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε. Nõ solum hoc q̃d in ficu factũ est facietis.

O. im. *Si monti huic dixeritis, tollere, & cæt.*) Mons hic diabolus accipiendus est: qui mons dicitur non propter altitudinem dignitatis, sicut angeli sancti, sed propter inflationem superbiæ: non propter firmitatem virtutis, sed propter immobilem & incorrigibilem malitiam. Si quis pleniora desiderabit,

pul-

pulcherrima hic habet Opus imp.

In qua potestate hæc facis.) ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ, id est, quo iure, qua licentia, qua autoritate? Orig. tamen ἐξουσίαν pro δυνάμει virtute accepisse videtur. Numerat enim multas potestates tã Dei, quàm diaboli. Idem verbum & in sequentibus est, quis dedit tibi hanc potestatem.

Homo quidam habebat duos filios: & accedens ad pri. dixit. Fili uade, & cæt.) Prior filius est populus gentium, posterior populus Iudæorum: quandoquidem ille ex Noë, iste ex Abraham descendit. Ille respondit nolo, ipso opere palàm testans sese volũtati diuinæ non parere: iste respondit, eo Domine, ore ac sermone religionem promittens, iuxta illud, Omnia quæ loquutus est Dominus faciemus, alienus interim ab opere. Ex his facile aduertere est quorsum Dominus tendat. O.imp. Exo.24.b

Homo quidam erat paterfamilias, qui plantauit uineam: et sepem circũdedit ei: et fodit in ea torcular: et ædificauit turrim: et locauit eam agricolis: et peregrè prof. est etc. Homo paterfamilias Pater est cœlestis, homo propter natiuam (vt ita loquar) erga nos miseros humanitatẽ & comitatem: pater propter creationem, nutritionẽ, originem, indulgentiam: pater familias, familiam habens multò maximam, amplissimamq́; vtpote & angelos simul & homines, cœlum pariter & vniuersum terrarum orbem, atque adeo creaturas omneis complectentem. Huius Patris vinea ea est de qua Iesa. Vinea domini exercituũ domus Israel est, de cuius plantatione Psal Iesa.5.

mogra-

Psa,79. mographus. Vineam de Aegypto transtulisti: eieci-
A.in,Lu.19 sti gentes & plātasti eam. Sæpes munitio est diuinæ
seu angelicæ custodiæ, ne facile (inquit Amb.) spiri-
tualium pateret incursibus bestiarum. Torcular alta
re, seu locus libaminum: vbi veluti in torculari expri
mebatur victimarum cruor. Turris eminentia legis,
quæ (inquit Hil.) & in cœlum ex solo progressa pro
ueheret: & ex qua speculari Christi posset aduentus.
Am.O. Agricolæ pontifices, sacerdotes, scribæ & pharisæi,
quorum interest zizania reuellere, semētem facere,
O. irrigare, putare. Peregrinatio, diuinæ illius dignatio
nis qua illos in columna ignis per noctem, & in nu
be per diem, donec plantasset eos introductos in
montem sanctum suum, subtractio. Tempus fru-
ctuum, tempus prophetarum. Serui emissi, diuersi
sunt alij post alios destinati prophetæ atque doctores:
quorum alij pulsati, alij lapidati, alij occisi fuere. Fi-
lius tādem emissus Christus Dominus est, qui extra
Ierusalem, tanquàm extra vineam abiectus, extre-
mo supplicio eoque ignominiosissimo atrocissimoque
traditus fuit. Consilium colonorum, & hæreditatis
Hil. (occiso hęrede) præsumptio, spes inanis est, gloriam
legis perempto Christo posse retineri. Reuersio, re-
O. surrectio à mortuis, quando Dominus vineā suam
consignauit alijs agricolis, nempe Apostolis ac cæte
ris facientibus fructus eius. Sic se habet huius para-
bolæ enarratio, tum antiquior, tum etiam, ni fallor,
angustior. Sunt tamen inter veteres, qui nonnulla
aliter edisserant: per sepem intelligētes legem, quòd
ea arceret à vetitis, deinde etiam Iudæos separaret à
O. gentibus prophanis: per torcular prophetas, quòd
ex ipsis quasi ex torcularibus musti instar exprimere

tur

tur gratia Spiritus sancti: deinde etiam mysterium Hie. A.
passionis dominicæ: pro quo quidam psalmi inscripti sunt pro torcularibus, vtpote musto æstuantes sanguinis & passionis Christi: per turrim, templum: per agricolas, operarios illos in vineã conductos, de quibus habes supra cap. 20. per profectionem, liberum operãdi arbitrium: iuxta illud Sirach in Ecclesiastico, Deus ab initio constituit hominem, & reliquit eum in manu arbitrij sui, &cæt. Per domini regressum, aduentum ipsius ad iudicium.

O. I. c. Ec.15.c. Hil.

Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Quos modo agricolas dixit, eosdem hic ædificatores appellat. Vnde Apostolus, Dei, inquit, agricultura estis, Dei ædificatio estis. Quem modo filium dixit foras eiectum, eundem nunc lapidem vocat reprobatum. Porro lapis hic factus caput anguli, seu angularis, idem Dei filius est, Iudaicum & gentilem populum, tanquàm duos parietes connectens: vt duos condat in semetipso in vnum nouum hominem, faciens pacem: & reconciliet ambos in vno corpore Deo.

Psa.117. 1.Cor.3.b. Eph.2.c.

A domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris.) Quum res ipsa postulet, vt ὃ istud referat factum ipsum quod narratur, nempè lapidem reprobatum factum esse anguli caput: apud græcos tamen ὃ ἄυτη non potest pertinere nisi ad κεφαλὴν, caput, vel ad γωνίας anguli: similiter nec θαυμαστὴ mirabilis, quæ omnia eiusdem sunt generis. Verum hac in re ad hebraicam recurrendum est originem. Hebræa igitur sic habent,

Psal.117.

אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה: מאת
יהוה היתה זאת היא נפלאת בעינינו
quæ ad verbum sonant, Lapidem reprobauerunt ædificantes, factus est in caput anguli. A domino fa-
n. ctum est istud, est mirabile in oculis nostris. Vbi nihil erit quod offendat si memineris hebræos non habere genus neutrum, eiusq́ue vice vti fœmineo: veluti dum referunt indicantúe sententiam aliquam, aut factum, & huiusmodi. Sic enim loquuntur,
קנאת יהוה צבאות תעשה זאת Zelus Domini virtutum faciet hanc, id est, hoc, vel hanc rem. Et vnam petij à Domino, hanc requiram.

Qui ceciderit super lapidem istum confringetur: super quem uero ceciderit conteret eum. Varie hunc locum edisserunt. Nam be. Hiero. quid hic intellexe-
O,imp. rit, his edocet verbis. Aliud est, inq̄t, offendere Christū per mala opera: aliud negare. Qui peccator est, & tamen in illum credit, cadit quidem super lapidē, & confringitur, sed nō omnino conteritur: reseruatur enim per pœnitentiam ad salutem. Super quem verò ille ceciderit, hoc est, cui lapis ille irruerit, & qui Christum penitus negauerit, sic conteret eum, vt nec testa quidem remaneat, in qua hauriatur aquæ pusillum. August. verò paulo secus enarrat, scribens & ipse in hæc verba. De ijs dicit q̄ cadēt super eum,
Li.quæst. qui illū modo contēnunt vel iniurijs afficiunt: ideo
euā.1.c.30. nondum penitus intereunt, sed tamen confringuntur, vt nō recti ambulent. Super quos autē cadit, veniet illis desuper in iudicio cū pœna perditionis: ideo dixit conteret eos, vt sint impij tanq̄ puluis quē proijcit vētus à facie terræ. Porro Chry. Duas hic, inquit, perditiones denotauit: alteram, quia offenderunt

&

& scandalizati sunt,(Iudæi scilicet) hoc em̃ est quod dicit, qui ceciderit super lapidem hũc: alterã quia capti, calamitosi, & ærumnosi semper vixerunt & viuent: quam apertissime expressit d. conteret ipsum.

Ex capite XXII.

SImile est re. cæ. homini regi qui fecit nuptias filio s. et misit seruos suos uocare inuitatos ad nu. et nolebãt uenire. Iterũ misit alios ser. d. dicite inuitatis, etc.
Et hęc, sicut superior illa vineæ parabola, diligentiã, prouidentiam, curamq; & longanimitatẽ Dei erga Iudęos summã, & ipsorũ in Deum ingratitudinem significat: eiectionem quoq; ipsorũ & vocationẽ gẽtium. Videtur aũt mihi hęc parabola iuxta primariã intelligentiam proprie referenda ad tempus Christi et noui test. iuxta Hi. non aũt ad tẽpus vtrũq;, vetus videlicet & nouũ, vt ab alijs enarratur etiã veteribus. Quũ em̃ nuptię hę propriè in incarnatione Filij Dei cęptę sint, & notanter cõuiuę non inuitari, sed olim inuitati hic vocari dicãtur, hinc datur intelligi hæc omnia ad tẽpus Christi pertinere, et inuitatos intelligi debere Iudęos antè inuitatos per prophetas. Nuptię itaq; filij regis coniunctionẽ signãt Christi Filij regis omnium summi cum ecclesia, & cũ cuiuslibet fidelis anima. Quę ideo nuptię vocant, quia ingens hic Dei charitas, & summus spiritualium rerum splẽdor ostenditur: vbi nihil triste, nihil luctuosum, sed omnia spiritualis gaudij plena sunt. Serui priori loco missi Iohannem Baptistam & Apostolos, posteriori loco indicant Apostolorum successores. In eo quod dicitur, & nolebant venire, Iudæorum insinuatur inobediẽtia, atq; cõtemptus, qui Christo

X.

X. Hil.

per fidem coniungi noluerint. Illud quoque hic admonendum, regnum cœlorum hic dici per metonymiam pro rege cœlorũ, vel rege cœlesti, nempe Deo patre: de qua phrasi plura diximus Mat. 13. Similis est ergo, inquit, rex ille cœlestis, quod ad nostri attinet curam, regi terreno.

Prandium meum paraui, tauri m. & altilia occisa sunt: & o. par.) Per hęc omnia in summa intelligun tur iuxta communiorem sensum cibi & deliciæ spirituales, quibus pascitur ac saginat̃ hominis anima:
O.Hic. sed potissimũ sermo diuinus propter multas ipsius cum cibo corporali proprietates, quas fuse persequitur autor operis imp. Porro quod ad taurorum & altilium peculiarem significantiam attinet, id mihi ac modatius censetur quod habet Gregor. per tauros
Gr. ho. 38. intelligens prophetas & patres testamenti vet. per altilia seu saginata, Apostolos & sanctos testamenti noui: idq; tum propter volatum desideriorum cœlestium: tum propter gratiam pinguedinis internæ. Non quòd ipsi aut ipsorum nobis in cibum sint corpora, sed potius ipsorum vita, doctrina atq; exẽpla: de quibus pulchra habes in Opere im. Vnus tamen inter veteres Hil. de conuiuio hæc felicitatis futuræ intelligere videtur: dum nuptias hasce, vitæ cœlestis,
G. & in resurrectione suscipiendæ æternæ gloriæ dicit esse sacramentum. Verum huic refragatur quod sequitur, congregauerunt malos & bonos. Pro occisa in græcis est τεθυμένα mactata seu immolata, quòd olim in nuptijs, sacris epulis agerentur conuiuia.

Abierunt alius in uillam s. alius uero in negociatio
O.im. *nem suam.)* In villam ire (inquit Gregorius) est labo ri terre-

ri terreno immoderate incumbere: in negociationem verò ire, est actionum secularium lucris inhiare. Hilarius per villam ambitionem intelligit, quomodo eandem vocem Luc. 14. accipit Augustinus. Theop. vero voluptatem. Sic enim scribit. Alius quidem εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, in proprium rus abijt: hoc est, indulsit delicijs vitæ. Vniuscuiusque enim ager est corpus. Alius autem in negociatiōem suam, hoc est, auaritiæ deditus fuit. Negociatorum enim genus auarum est, & lucri cupidissimum. A. de verbis do. ser. 34.

Missis exercitibus perdidit homi. il. & ciui. &c.) Exercitus vel vltores angelos de quibus in Psal. scribitur: immissiōes per angelos malos: vel Romanos accipiamus sub duce Vespasiano & Tito: qui occisis Iudeæ populis præuaricatricem succenderint ciuitatem. Ita Hieronymus. X.

Ite ergo ad exitus uiarum.) Ad exitus & fines viarum ire iubentur, vt longè lateq; dispersos cuiuscunque conditionis homines, etiā extra omnem viam veritatis positos conuerterent, eoq; ad diuinas vocarent nuptias.

Impletæ sunt nup. discumbentium. Antiquè & græcanicè loquitur interpres, pro impletæ sunt discumbentibus. Vnde etiam Vergi. implentur, inquit, veteris bacchi, id est, veteri vino. Et Tit. Liuius, li. 1. Adulescentem suæ temeritatis implet. Posset tamen discumbentium vel à nuptiæ rectum accipi: vt impletæ absolutè ponatur.

Non uestitum ueste nupt.) Be. Gre. per vestem nu. docet accipiendam charitatem potius quàm fidem (quod nōnullis placet) propterea quòd Christus eā O. im.

tum maximè se habere ostenderit quū ad associādę sibi ecclesię venit. Sunt qui per hāc vestē bona opera intelligant, quod Gregorio non repugnat, si opera accipiamus ex ipsa charitate profecta.

O.He.

Cum Herodianis. Id est, militibus Herodis, vel ipsius fautoribus & amicis, q̄s illudentes Pharisæi, q Romanis tributa penderent, Herodianos vocabāt, quasi diuino cultui haud deditos.

He.

Ostendite mi. numisma census. At illi obt. ei dena.) Denarius idem est nūmus, qui græcis drachma, et hebræis zuza appellatur, cuius valorem Ra. Salomon aureum Coloniēsem esse putat. Verum probabilius videtur numisma cēsus, id est, denarium non pluris valuisse quàm tres solidos cum semisse: quanti videlicet & supra ca. 20. à Budæo æstimatur.

Diliges Do. Deum tuum ex to. cor. t. et ex to. ani. & ex to. me. t. In summa id vult hoc præceptum, vt Deum amemus, colamus, honoremus, eiq; in omnibus obsequamur, quantū corde, intellectu, affectu, vita, volūtate, mēte, memoria, breuiter omnibus tā corporis q̄ animi viribus cōsequi valemus. Hoc aūt pręcipit Dominus, non q necessariò velit ita ad plenum obseruari in hac vita mortali: nam id quamdiu corpus quod corrumpitur aggrauat animā, & caro concupiscit aduersus spiritū perfectè adimplere, Au. teste haud possumus: sed vt sciamus quo tendere ac niti debeamus: scilicet vt hic quidem id impleamus quatenus fieri potest, perfectè tandē impleturi in vita cælesti, vbi euacuato quod ex parte est, & abolita fide & spe, charitas quæ nunquàm excidit mansura atq; consummanda est. Tunc autem quod sat est hoc

C.c.

Sap. 9. d.
Li. de. perf.
[illegible] iu
[illegible] ante
[illegible] um
[illegible] ibidē.
1. Cor. 13. c.

hoc præceptum implemus, quando sedulò huc con tendẽtes, ex syncero amore sacrum obseruamus decalogum, nullumq́ committimus crimen capitale. Nam & miles vel tunc etiam suo duci placet ac facit satis, quãdo legitime certat & militat, etiamsi hostẽ omnino non trucidet. Eo tamẽ placet magis, quo hostem amplius premit. Ita & nos quoque nostro duci placemus: atque adeo etiam ab ipso remuneramur, quando legitimè ad præscriptum nobis finem contendimus, etiamsi hic eum adsequamur nunquàm. Cui etiam quo magis propinquamus, hoc sumus imperatori nostro gratiores. Tractat hoc argumentum be. Thomas Libro alterius par. posteriore, quæs. 24. ar. 8. & quęs. 44. ar. 6. item Petrus Lom. li. sent. 3. dist. 27. si quis fortè desiderabit. Cæterum quod ad dictionem acceptionemq́ attinet, cordis, animæ, & mentis, varia est doctorum sententia: vulgatior tamen est, quam dicto loco habet Lombardus, per cor intelligẽs intellectum, per animã voluntatem, per mentem memoriam: Huius tamẽ autor primarius est be. Au. cuius hic ad maiorẽ rei euidentiã subscribo verba: Tres, inqt, habes à Patre & Filio & Spiritu s. concessas dignitates, id est, intellectum, voluntatem, & memoriam: quod idẽ licet alijs verbis in euangelio designatur quum dicitur. Diliges Do. De. t. ex to. cor. t. & ex tot ani. tua. & mente, & omnibus visceribus tuis. Ex his enim tribus imaginem conditoris nostri mirabiliter gerit nostra natura, noster interior homo: ex qbus quasi excellẽtioribus animę dignitatibus iubemur diligere conditorem: vt quantũ è nobis intelligitur, diligatur: semper in memoria qua recipitur habeatur. Nec solum

A. in ep. III ad Iulianũ comitem.

sufficit nobis Deum intelligere, nisi fiat in amore eius voluntas nostra. Imo nec hoc sufficit, nisi cũ memoria & voluntate opus addatur. Hactenus ille. Poteris quoq; iuxta simplicem verborum sonum, per cor intelligere affectum: per animam, vitam (sic em̃ frequentissimè vita accipitur in literis arcanis) & per mentem intellectũ. Et huic expositioni suffragatur etiam alibi ipse Au. nisi q; per cor intelligat cogita-
Li.de. doc. chri.i.c.22. to.3. tum: item illud apud Ma.ca.12. Et vt diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex to. anima, & ex to. fortitudine: vbi pro ex to. mente, quod prius dixerat Dominus, scriba ipse Domini responsionẽ repetẽs dicit, ex toto intellectu. Ad hęc etiã vox *διάνοια*, non modo mentem significans, verum etiã intellectum, sensum, cogitationem, sententiam, & ingenium. Iam quod be. Luc. adijcit, & ex omnibus viri-
Lu.10.c. Θ. bus tuis, quasi explicatio est præcedentium, & veluti epitome omnium ad ea pertinentium.

Dixit Dominus.) Nempè Deus Pater, Domino meo, Christo videlicet meo filio, meoq; atque omnium Domino.

Ex capite XXIII.

D*ilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.*) Quo plenius intelligas quid senserit saluator, paucis hic quod be. Hie. de phylacterijs ac fimbrijs tradit perstringã. Dominus quũ dedisset (inqt) mãdata legis per Mosen, ad extremũ intulit. Ligabis ea q̃si signũ in manu tua, eruntq; & mouebuntur inter ocul. tuos: scribesq; ea in limine, & in postijs domus tuę. Et est sensus. Pręcepta mea sint in manu tua vt opere cõpleantur: sint ante oculos tuos vt die

ac nocte mediteris in eis. Hoc Pharisæi malè inter-
pretãtes scribebant in membranis decalogum & cõ
plicãtes ea ad coronæ similitudinem fronti circum
ponebant & brachio. Itaq; personati, quum prodi-
rent in publicum ab indocta plebecula ac muliercu
lis vt obseruantissimi legis habebant. Iusserat quoq;
Moses, vt in 4. angulis palliorum hyacinthinas fim
brias facerent, vt quomodo in corporibus circumci
sio signum Iudaicæ gentis daret, ita & vestis habe-
ret aliquam differentiam. Superstitiosi igitur magi-
stri captantes auram popularem, & ex mulierculis
sectantes lucra, faciebant grandes fimbrias, & acu-
tissimas in eis spinas ligabant, vt quoties pungeren
tur, quasi hac admonitione retraherentur ad officia
domini, & ministeria seruitutis eius. Præterea picta
tiola illa decalogi ἀπὸ τοῦ φυλάττειν, à seruando
φυλακτήρια, hoc est conseruatoria vocabant, quod
in eis legis seruaretur memoria: quorum quo quisq;
erat studiosior & maiores fimbrias circumferebat,
hoc religiosior habebatur apud simplices.

*Vos autem nolite uocari rabbi &c. Et patrem noli
te uocari uobis super terram.)* Quum præmittat sal-
uator noster, amant autem primos recubitus in cœ-
nis, & amant vocari ab hominibus rabbi, ac deinde
subdat, vos autem nolite vocari rabbi, palam indi-
cat se non interdicere nudam patris aut magistri ap-
pellationem, sed superbum illum affectũ, quo ama-
bant, imò ambiebant huiuscemodi nominum ap-
pellationibus honorari, præsertim quum patris &
magistri cognomina nulli verè tribui possint præ-
terquam vni & soli Deo, cui verè debetur omnis ho

E. nos, ſapientia & autoritas. Nam quicquid harum rerum in mortalibus eſſe poteſt, vmbra quædam erit ſi ad Dei magnitudinem conferatur, quanq̃ & hoc ipſum diuinæ largitati acceptum ferri debet. Vide Driedonem de ec. dogma. li. 1.

Circuitis mare & aridam, ut faciatis unum proſelytum, & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ, duplo quàm uos.) Hyperbolicè mare & terram illos circuire dicit, propter ingens ſtudium quo ferebantur vt vnum aliquem proſelytum, id eſt, aduenam facerẽt, hoc eſt vt extraneum aliquem ad legis Moſaicę profeſsionem pellicerent. Qui quũ

E. attractus eſſet ſpe diſcẽdæ religionis, ſuperſtitioſa ſcribarum doctrina peruerſisq́ moribus, talis reddebatur, vt non ſolum non fieret purus Dei cultor & hæres regni cœlorum, ſed ſceleratior etiã fieret Iudæus, quàm fuerat ethnicus: & magis etiam obnoxius gehennæ, quàm eſſent ipſi phariſæi. Fit enim nonnunquàm vt diſcipuli vincant etiam malos pręceptores.

Qui autem iurauerit in auro, debitor eſt. Et *paulo inferius. Quicunq; autem iurauerit in dono quod eſt ſuper illud debet.*) Docebãt Phariſæi vt quicunq; iuraſſet in auro aut in dono, hoc eſt, per aureum vas

O. vel per bouem, vel ouem oblatam in ſacrificium, ac deinde peierasſet, ſimilia perſolueret.

Qui decimatis mentham.) Id eſt, qui decimas vobis perſolui iubetis etiam è uiliſsimis holeribus, cuiuſmodi ſunt mentha, anethum cyminum, ſiue cuminum. Duo poſtrema pro. mediam.

Excolantes culicem, camelum autem glutientes.) Hac metaphora notat Phariſæorum pṗpoſterum in

ſer-

seruandis mandatis iudicium, quod in minimis seruandis essent ad superstitionem vsq; diligentes: cæterum in maioribus, negligentissimi. Excolare est expurgare. Culices generali nomine vermiculi parui alati dicuntur.

Paropsidis.) Paropsis vel parapsis, (nam vtroq; modo dicitur) est disculus quo cibi aut condimenta apponuntur. Eucherius interpretatur acetabulum ab aceto. Et aliqui, inquit, catinū ita appellari putāt.

Quia ædificatis sepulchra pro. & or. mo. iust. & di. Si fuis. in di. p. n. non essemus socij eorum in sanguine prophetarū. Itaq; testimonio estis uobismetipsis, quia filij estis eorum, qui prophetas occiderunt.) Non re- X.
prehendit in illis dominus quòd monumenta exornarent prophetarum & iustorum, qui pro veritate occubuerunt, sed quòd occisorum, & persequutorū propheticorū essent filij, hoc est pessimorū maiorū in sceleribus æmulatores. Nā vt illi prophetas, ita isti prophetarum dominum ad mortem vsq; sunt persequuti. Quòd autem filij essent, declarabant quum ornatu illo monumentorum, tum hoc ipso quod dicebant, si fuissemus in diebus patrū nostrorū &c. Christo autem hoc peculiare fuit, vt alienorum operum æmulatores, eorum diceret esse filios quorum imitarentur facta. Ita se Dei filium esse dicit, Filius, inquiens, Dei sum. Si nō facio opera Patris mei, no Iohā. 10. f.
lite credere mihi &c. Quanq̄ Christus nō modo imitatione, verū etiam natura Dei erat Filius. Ita quoq; Iohan. 8. f.
Iudæos diaboli filios appellabat, cuius facta mori- Ibidem. e.
bus ac vita exprimerent. Vnde etiam alio loco dicit, Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.

Im-

Implete mensuram patrum uest.) Non sine prouerbiali schemate id dictũ est: quo significatur pharisæos illos, quod deerat paternorum scelerum impleturos. Patres quidem eorum prophetas trucidarant, isti autem eum propter quem prophetæ missi erant prophetarum omnium dominum peremerunt.

Vt ueniat sup uos omnis sanguis iustus, q effusus est. Si quæratur quomodo omnis sanguis iniustè effusus in eos uenire intelligẽdus sit, maximè quũ ab illis ipsis quibus loquebatur Chri. sanguis vel Abelis, vel Zachariæ, vel aliorum multorum fusus non esset, respõderi potest, Christum in eo quod dixit, super vos,
H. non modo præsentes illos, sed totam simul comprehendisse & designasse iniquorum cõgregationem, quæ initiatur à primo parricida, complenda vltimo homine iniusto, qui in mundi fine nasciturus est. Id ipsum enim & Christum significasse arbitror quum in sequentibus eandem sententiam sic eloquutus est. Venient, inquit, hęc omnia super generationem istam. Potest tamen & per hyperbolem pręsens locus intelligi, quòd videlicet tam dira vltio illorum crudelitatem sequutura sit, qui Christum humani generis redemptorem tam iniquo supplicio confecerunt, vt quicquid debetur pœnarum prioribus illis & posterioribus interfectoribus, huius vltionis atrocitatem vix videatur excedere.

Zachariæ filij Barachiæ.) Is est Zacharias qui li. Para. 2. ca. 24. a Ioas rege Iudæ occisus legitur: cuius pater ibi Ioiada, hic Barachias altero nomine scribitur. Vnde & beatus Hiero. in euangelio Nazarenorum,

norum, pro filij Barachiæ, filij Ioiadæ legisse se testatur.

Ex capite XXIIII.

DIc nobis quando hæc erunt, & quod signum aduentus t. & cõsummationis sec.) Tria simul sciscitantur, quę rudes adhuc discipuli vno eodemq; tempore ventura existimabant: nimirum quo tempore Ierusalem destruenda: quod signum aduentus Christi: & quodnam foret indicium consummandi seculi: quanquàm duo posteriora ad vnam interrogationem pertinere possunt, vtpotè eodem tempore euentura. Dominus itaq; ordine respondet de singulis: & primum de vrbis excidio, dehinc de aduentus sui vestigijs, quum dicit, Et tunc veniet consummatio. cuum ergo videritis abominationem desolationis &c. atq; ita quod his præmittitur, Et prędicabunt hoc euangelium regni in vniuerso orbe, ad tempus medium pertinebit: postremo de tempore totius consummationis, siue de seculi huius fine, (quod ipsum & ad precedent. ,vt diximus, pertinere potest) quum dicit, De die autem illa & hora nemo scit. Alij tamen Christum indiscriminatim ad interrogata respondisse intelligunt, vt quæ narrantur simul ad vtrunq; posśint tempus accommodari, ad videlicet euersionis Ierosolymitanę, & ad tempus vltimę cõsummationis mundi. Nam beatus Lucas vnius tantum interrogationis meminit, quæ de vastatione est vrbis, ad quam etiam ea respondit dominus, quæ propriè ad seculi finem pertinere videntur. H. Luc. 21. a.

Opiniones præliorum.) Id est, rumores bellorum.

Opi-

Quum ergo uideritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Dan.pro.) Abominationem desolationis Antichristum ipsum appellat, idq; iuxta scripturæ cõsuetudinem, qua idola gentium meritò ab omnibus abominanda & execranda, abominationes nuncupantur. Abominatio ergo appellatur ex

Hil. eo, quod aduersus Deum veniens, diuinum sibi honorem sit vindicaturus. Desolationis autem abominatio, quia bellis & cædibus terram cum piaculo desolaturus. Hæc autem abominatio à Daniele prædicata est operis sui cap.9. vbi ita scriptum legimus: Et in dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificiũ. Et erit in templo abominatio desolationis, & vsq; ad consummationem & finem perseuerabit deso-

Hie. latio. Quod si ad tempus excidij Ierosolymitani referatur, poterit abominatio accipi aut de imagine Cæsaris, quæ à Pilato in templo posita refertur: aut de Hadriani equestri statua, quæ in ipso sancto sanctorum loco fuit constituta.

Tunc qui in Iudæa sunt fugiant ad montes: & qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua: & qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.) Si hæc quemadmodum & pcedentia ad vltima consummandi sæculi tempora referamus, mysticus erit sensus requirendus. Itaq; admonebit hic locus eos,

Hie. qui tum futuri sunt vt deserta Iehudæorum incredulitate, desertaq; terrenarũ rerum humilitate ad æternos illos virtutum verè cœlestium montes transfugiãt, de qbus illuminat iuxta psal. mirabiliter Deus: vt in sublimitate consistant sanctæ conuersationis, quasi in tecto domus, quo non possint ignita dia-

boli

boli iacula peruenire, vt ne carnis attracti illecebris descendant ad humiliora rerum velut umbra transeuntium: denique vt ne tollant alteram illam tunicā ad superfluitatem pertinentem, quam apostoli habere prohibentur. Porrò si ad tempora destructionis Ierosolymitanæ respiciamus, constat hæc omnia tum vel ad literam fuisse completa: quando tanta fuit malorum ingruentium in hosteis Christi atrocitas, tãtaque inundãtis calamitatis celeritas, vt omissis omnibus quisque sibi fuga consulere, ac salutem sibi non ex præsidijs, sed ex fugæ celeritate petere debuerit. Quapropter appropinquante Romanorum exercitu, & Iudææ iam instante exterminio, qui in prouincia Iehudæorum erant Christiani, admoniti diuino & prophetico oraculo (vt ecclesiastica narrat historia) trans Iordanem secedentes, sub Agrippæ regno in Pella ciuitate per aliquod tempus commorati sunt. Pel.

Orate autem ut non fiat fuga uestra hyeme, uel sabbatho.) Hyemis namque incommoda fugientibus obstant, quo minus vel ad solitudines properare, vel possint in montibus desertisque latitare: & sabbatho procul commigrare lege prohibente nefas erat. Iuxta mysticum vero sensum, vt ad nouissima tẽpora pertinere posset, admonemur nobis prospicere, ne aut in peccatorum frigore, aut ocio bonorũ operũ inueniamur. Vtroque sensu exponit hunc locũ Lutherius. Hil. E. in quæst. no. test.

Vbicunq; fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ.) Docemur hoc paradigmate, vbicunque Christus fuerit, ibi & sanctorum omnium congregantibus angelis adfuturum conuentum.

Congruè autem sanctos aquilis comparauit, propterea videlicet quòd aquilæ & vultures referente Hieronymo trans maria dicantur sentire cadauera, & ad escam huiuscemodi congregari.

A summis cœlorum usq; ad terminos eorum.) Per summum cœli, inquit Remi. medium orbis intelligitur: quia medio orbis summum cœli præsidet. Per terminos autem cœlorum, fines terræ significat, vbi longe distantibus circulis, cœli terræ insidere videntur.

De *die autem illa, & hora nemo scit, neq; ang. cœ. nisi so. Pater.*) Dictio solus, inquit Euthy. in ordine ad creaturas intelligitur, non ad Filium. Si enim omnia quæ habet Pater filij sunt, inter omnia autem est vnum, scire diẽ & horam, Filij proculdubio etiã hoc erit. Apud Mar. verò scriptum est, neq; Filius nisi Pater. Et quidam intelligunt, quod neq; filius nouit diem illum & horam vt homo: nam vt Deus nouit ęqualiter cum patre. Aptius est autem vt ita dicatur. Neq; filius scit, nisi pater videlicet sciat. Quia verò scit pater, scit vtiq; & filius. Ego enĩ, inquit, & pater vnum sumus. Di. verò Aug. cuius mihi magis sententia placet Li. 83. quæst. ca. 60. Nescire, inquit, aut pro eo dicitur, quod non approbat, sicut dictũ est, Nescio vos: aut pro eo, quòd vtiliter nescientes facit id quod scire inutile est. Ideo bene accipitur quod dictum est, solum scire patrem, sic dictum esse, quia facit filium scire. Et quod dictum est nescire filium, sic dictum esse, quia facit nescire homines, id est, nõ prodit eis quod inutiliter scirent.

Iohan. 16.

Mar. 13.

Iohan. 10.

Nescire duplex.

Tunc duo erunt in agro, unus assumetur, & unus

relin-

relinquetur: duæ molentes in mola &c.) In assumendis alijs & alijs relinquendis fidelium & infidelium, siue electorum & reproborum discrimen ostendit.

Quisputas est fidelis seruus & prudens &c.) Vt hæc cohæreant cum superioribus consummatamq; habeant sententiam, nonnihil subaudiendum videtur ad calcem orationis, vtpotè qui non omni hora sit paratus, vel qui ita non vigilet donec dominus ipsius aduenerit: aut simile quippiam. Licebit tamen & hoc pacto distinguere. Quisputas est fi.ser.& prudens? Quē constituit dominus super familiam &c.

Super familiam s.ut det illis.) Vt seruus ille prudens det sub.familiaribus vel familiæ cibum temporib. suis. Est enim in illis & collectiuo nomine familia non vocis sed rei congruitas: quod genus loquutionis frequentius in græcis est obuium.

Et diuidet eum, partemq; eius ponet cum hy.) Hoc est, à consortio sanctorum, vel à bonis quæ spoponerat separabit, portionemq; eius vnam cum hypocritarum portione constituet in supplicijs æternis.

Ex capite XV.

TVnc simile erit regnum cœlorū decē uirginibus, quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso et sponsæ. Quinq; autem ex eis erant fatuæ, et quinq; prudentes. Sed 5. fatuæ acceptis lam. &c.) Quæ ad huius parabolæ explanationem pertinent, ex Hilarij Canone 27. carptim, & breuiter annotabimus In 5. prudentibus & 5. fatuis, fidelium atq; infideliū

est cõstituta diuisio. Sponsus atq; spõsa dñs noster est in corpore Deus. Nã vt spiritus carni, ita spiritui caro sponsa est. Lampades, animarum splendentium lumen est: quæ sacramento baptismi splenduerunt. Oleum, boni operis est fructus. Vasa humana sunt corpora: intra quorum viscera thesaurus bonæ conscientiæ recondendus est. Vendentes sunt ij, qui misericordia fidelium indigentes reddunt ex se petita commertia indigentiæ suę. s. & satietate boni operis nostri conscientiam ementes. Hæc enim indefessi luminis copiosa materies est: quæ misericordiæ fructibus & emenda est & recondenda. Nuptię immortalitatis assumptio est: & inter corruptionẽ & incorruptionem ex noua societate coniunctio. Mora sponsi pœnitentiæ tempus est. Expectantium somnus credentium quies est, & in pœnitentiæ tempore mors temporaria vniuersorum. Nocte media clamor, cunctis ignorantibus tubæ vox est domini præcedentis aduentum. Lampadum assumptio animarum est reditus in corpora: earúmque lux conscientia boni operis elucens, quæ vasculis corporum continetur. Hæc sufficere arbitramur ad simplicem contextus intelligentiam. Qui de singulis huius parabolæ partibus curiosius edoceri voluerit, legat Aug. de verbis domini ser. 22. & vigesimotertio.

Sicut enim homo peregrè proficiscens, uocauit seruos suos: & tradidit illis bona sua.) Sermo abruptus & mutilus est, propterea quod ꝺ sicut, non habeat quod sibi respondeat. Poterit ergo suppleri sententia ad hunc modum: Sicut homo quispiam pa-

terfamilias peregrè profecturus, seruos suos aduocat, eisq; bona sua comittit: ita & ego Dominus vester breui tempore absuturus hæc atq; ista seruis meis committo. Docet autem nos parabola, vt summatim dicam, ne vnquam committamus vt muneria à Deo nobis tradita, siue spiritualia, siue corporalia, nostra negligentia patiamur esse infructuosa: sed summo studio atq; vigilantia dum ille interim quasi abesse videtur per pia opera, vbique collocemus, & conuertamus ipsa in lucrum & gloriam Domini nostri, atque proximorum vtilitatem. Quod si pro virili fecerimus, merebimur super bona constitui longè maiora, atque adeo introire in gaudium Domini nostri. Sin minus, etiam quod commissum est tolletur à nobis, & supplicijs deputabimur æternis.

Vni dedit 5. talenta.) Per 5. 2. & 1. talenta diuersa significantur dona gratiarum, quibus pro sua quisq; virili fratri suo ac sibi commodare tenetur: idq; in lucrum Domini creditoris, vt ita tandem dignus haberi possit bonis illis longè prętiantioribus, nimirum cœlestibus. De talenti valore suprà diximus ca. 18.

Committere pec. nummularijs.) βαλεῖν id est, dare, deponere, siue committere. Et nummularij hoc loco potius intelliguntur, qui commodatam sibi pecuniam creditori certo cum lucro restituunt. Alioqui nummularij vulgò dicuntur, qui nummos commutandos accipiunt, suo duntaxat non etiam alieno lucro seruientes.

Ex capite XXVI.

Scitis, quia post biduũ Pascha fiet. Pronunciatiuè legendum est. Vt ne putes Iohannem Matthęo & Marco esse contrarium, quod ille tradat ante 6. dies celebratam esse cœnam in qua Christus vngento perfusus fuit, quum hi eandem cænam indicare videantur biduo duntaxat ante Pascha seruatam fuisse: scito bea. Matthæum & huius adseclam Marcum, non iuxta ordinem historiæ, id quod facit Iohannes scribens Christum ante 6. dies Paschæ venisse Bethaniam, sed per recapitulationem commemorare hanc cænam: sicuti hoc ipsum fusius docet be. Aug. Cæterum de die quo Christus agnum comedit paschalem opportunius in Luc. dicturi sumus ca..ibi.22. Venit autem dies Azimorum.

A li. de cõs. euã. 2. c. 8

Non in die festo ne for. tuum.) Nonnulli arbitrantur Christum in ipso solenni die Paschæ cruci fuisse adfixum, atq; hoc consilium suum in diuersum cõmutasse, ex occasione proditionis ipsius Iudę: sed falsa eorum opinio est. Quo autem die cruci adfixus fuerit & qua ratiõe die Iouis suum cum discipulis Pascha celebrarit, in Luc. vita comite, dicemus loco iam indicato.

Alabastrum ungenti preciosi. Nemo putet vnguentũ hoc Compositionem fuisse tenacem, quali vtuntur chirurgi ad vulnera curanda: sed aut liquorẽ aliquem suauis, ac salutiferi odoris, qualis est aqua lauendulacea, & oleum illud apud myropolas à spica nomen habens: quod præter miram fragrantiã, magnam etiam vim habet reficiẽdis membris, præ-

Oleũ spicę.

sertim

ſertim paralyticis:& ueſti infuſum ipſam prorſus nõ commaculat:aut quod aromatarij tradũt, & proba bilius eſt, miſturam quãdam diuerſorum odorum & ſpecierum vngendis corporibus aptum,quę à prę cipuo ſuo odore vngentum nardi ſpicati, ab alijs euangeliſtis appellata ſit. Hoc enim arguere videtur tam ingens vngenti huius tum precium,tum fragrã tia. Poterat enim(inquit Iudas) vngentum iſtud venundari pluſquam trecentis denarijs. Item Domus impleta eſt ex odore vngenti. Et in hac ſententia eſt Paulinus. Alabaſtrum,alabaſtrus & alabaſter, delicata pyxis eſt vnguentaria vitrea. ita dicta à λαβεῖν prehendere, & α priuatiua particula, addita per pleonaſmum, id eſt, redundantiam β, quòd ob leuorem cõprehendi non poſſit. Ita quidem Deſiderius: ego tamen veteribus magis crediderim, qui aliud prodũt. Nam Hiero. & Eucherius alabaſtrum ſcribunt eſſe genus precioſi marmoris. Et Plinius de onyche loquens, quę eſt lapis ſeu gemma colorem habens vnguis humani. Hunc, inquit, lapidem aliqui alabaſtritem vocant, quem cauant ad vaſa vnguentaria, quoniam optimè ſeruare incorrupta dicitur. Naſcitur circa Thebas Aegyptias, & Damaſcũ Syriæ. Hic cæteris candidior. Probatiſſimus verò in Carmania, mox in Italia: iam quidem in Syria Aſiaq́;. Viliſſimus autem, & ſine vllo nitore in Cappadocia. Probantur quam maxime mellei coloris, in vertice maculoſi atq; non translucidi. Vitia in eis corneus color aut candidus, & quicquid ſimile vitro eſt. At hæc alabaſtra dici putauerim non propriè quod comprehendi non poſsint, ſed potius quod teſte Calepino anſulas non habeant quibus teneantur.

Mar. 14.

Pe. epiſ. ad Seuerum.

n.

n.

Videntes autem dis. indignati sunt.) Per synecdochen, aut si mauis, per syllepsin intelligẽdum est: nam vnus Iudas indignatus fuit, qui indolebat subtractam sibi occasionem furandi. Possumus etiã & aliter occurrere sermonis incommodo, scilicet vt dicamus Iudam inuidiæ atque auaritiæ stimulis agitatum, cæteros vero apostolos pio quodam ac simplici erga pauperes adfectu obmurmurasse, quum necdum intelligerent rei gestæ mysterium.

M.

Hie.

Dicetur & quod hæc fecit in memoriam eius.) Sermo apud nos ambiguus est, at non item apud græcos, qui sic habent. Λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Quorum verborum ordo & sensus hic est. Etiã id quod mulier hæc operata est, dicetur refereturq; in ipsius memoriam.

Constituerunt ei.) Dare pacti sunt, vel ἔστησαν, id est, appenderũt, 30. argenteos, sub. siclos. Vide c. seq.

Qui intingit mecũ manum in parapside, hic me tra. Etiamsi secus habeat communis interpretum sententia, mihi tamen videtur hoc Christum in genere tantum dixisse, quo significaret proditorem illum non modo vnum esse ex duodecim, vt supra indicarat: verum etiam eadem secum vti mensa, atq; adeo in idem ius intingere manum: quod arctissimę erat familiaritatis: alioqui enim exemplum dedisse videri posset prodendi inimici. Certè nostræ sententiæ adstipulatur editio græca: vbi propter ἐμβάψας præteriti videlicet temporis vocem, manifestior etiã relinquitur de persona dubitatio, & incertitudo. Adstipulatur etiam quòd ipse Iudas postea sciscitatus sit à Christo, Nunquid ego sum rabbi? quodq; eidẽ

Chri-

Christus ambiguè responderit. Tu dixisti. Proinde, meo iudicio, nulli discipulorum apertè demonstrauit, quis ipsum esset traditurus, preterq̃ Iohanni: cui secretè percontanti (vt habes in ipsius euangelio) etiam secretè responsum fuisse puto. Ille est cui ego intinctum panem porrexero. Paropsis & parapsis apud Varinũ, est patina seu discus in q̃ cibi & condimẽta adponunt mensis: & propriè genus quoddam iuris iuxta Iulium Pol. quomodo hoc videtur loco accipiendum. Vnde & Suidas paropsidem interpretatur ἰμβάφιον & ὀξυβάφιον, id est, acetariũ & acetabulum. Aliud tamẽ interpretatur vbi παροψίδας scribit, nimirum vasa ministratoria mensę: id quod Varinus non facit: qui vtrunq; idem facit. Ioha. 13. c.

Accipite & comedite, Hoc est cor. me. Et infra: Hic est enim sanguis meus.) Non significatione tantum, sed verè & re ipsa. Sic enim hæc verba tam hic, quàm in epist. ad Cor. 1. ca. 11. intelligit non modo catholica ecclesia, verum etiam sacri ijdemq; antiqui ecclesiæ doctores. Vnde be. Cypria. Panis inquit iste, quẽ Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus omnipotentia factus est caro: & sicut in persona Christi humanitas videbatur, & latebat diuinitas, ita sacramento visibili ineffabiliter diuina se infudit essentia, vt esset religioni circa sacramenta deuotio & ad veritatem, cuius corpus sacramenta sunt, syncerior pateret accessus vsq; ad participationẽ Spiritus. In huius rei fide q firmius cõstabiliri desiderat, videat Algeri libellũ de veritate corporis & sanguinis Christi: & Iren. li. 4. c. 34. & Aug. tũ aliastũ ser. de verbis apo. 2. & de verbis do. 28. vbi inter cętera sic ait. Cũ de sacramentis tractarẽ, dixi vobis quòd an-

te verba Christi q̊d offertur panis dicatur: vbi Christi verba deprompta fuerint, iam non panis dicitur, sed corpus appellatur.

Præcedam uos in Gali.) Προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν, etiam interpretari potest, præsto vobis adfuturus sum in Galilęa.

Antequam gallus cantet, ter me neg.) Post cantet hypostigma collocandum est, quod ὃ ter coniungi faciat cum negabis. Et antequam gallus cantet tantundem est ac si dicatur ante completum gallicíniū, vel antēq̃ gallus cantauerit: iterato videlicet: iuxta id
Mar.14.d. quod expresśius be. Mar. ponit dicens, Hac nocte priusquam gallus vocem bis dederit, (vel bis cantauerit, hoc est secundi cantus sonos expleuerit,) ter me es negaturus. Sub cantum enim secundum tertio abnegatio facta est, sicuti exactius loquitur be.
Luc.22.f. Luc. Et continuo adhuc illo loquente cantauit gallus. Constat autem gallum varijs temporibus frequentius canere, & cantu suo diuersa distinguere noctis spacia.

Missi à principibus. In missi subaudiē turba multa, hoc est, illi de turba, vt sit congruentia non vocū sed rei, de q̃ elocutiōis forma & aliâs admonuimus.

Conuerte gladium tuum in locum.s.) Non vetat hoc sermone Christus, qui prius emi iusserat, vt est apud Lucā capite 22. ne leniet Petrus ac cęteri Apostoli defenderent: sed ne pro magistro liberando confligerent, cuius iam captionis tempus aduenerat: quæ captio nulla ratione impediri, nec tempus eius debuerat prorogari: deinde ne alium ferirent, à quo ipsi læsi non essent: idq̀ iuxta legis

Mosaicę prępscriptum, quæ necdum ad plenum tum abrogata, qua tandē per Christi mortem antiquata, & Spiritu sancto de cœlo misso, nullus iam tum ferri aut rationalis vsus Apostolis fuit concessis.

Omnes enim qui acceperint gladium gladio peribunt.) De priuatis hominibus intelligendum, hoc est, qui nullo iure vti gladio citra extremam necessitatē permittuntur. Secus de magistratibus, qui iussa Dei perficiunt, & iustè talionem de nocentibus sumunt.

Duodecim legiones ang.) Legio, quæ ab euangelista mutuata à latinis, voce λεγεών appellatur: apud veteres sex hominum milibus complebatur, vt tradit Hier. Legiones ergo 12. numerum complectuntur 72000. milium septuaginta duorum. Iuxta opinionem verò vulgarem, vna legio continet milites 6666. atque ita 12 legiones efficient 79792. Grammatici tamen aliter legionem describunt. Varro eñ 3 tantum milibus olim constitisse dicit. Modestus li. de vocabulis rei militaris, qui Cice. adscribitur, exactiora scribens tradit in legione fuisse 10. cohortes: quarum tres erant differentiæ. Prima enim cohors habebat 1105 pedites: equites 14 2. Tertia habet 555 pedites: equites 56. Secunda, & quarta & reliquæ omnes habebant singulę 555 pedites: equites 66: quorum omnium summa est. 6. mil. 800. & 31. nimirū pedites 6. mil. 105. equites 700. 26. Legio ha. 6831.

Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.) Falsi testes erant, quia & sensum Christi peruertebant & verba. Christus dixerat, Soluite, isti dicunt, possum destruere. Christus dixerat,

templũ hoc, corpus suũ designãs, isti dicũt templum dei. Chr. dixerat & in tribus diebus excitabo illud, isti dicunt, & post triduũ reędificabo illud: siue vt gręcis est, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν, & in tribus diebus ędificare illud. Sciendũ autem testeis ipsos non in hoc subuertisse sermonis dominici sensum, quod pro illo, & in tribus diebus dicunt post triduũ (ita enim antiqua habet lectio ecclesię) quum cõstet ipsos intendisse, non quod tandẽ aliquando post expletum iam triduũ, sed breuissimo tẽporis spacio, nimirum intra triduum templũ esse reędificaturus. Pręterea, quum id verbi post triduum, seu post tres dies, de tempore ipso dominicę resurrectiõis & alijs aliquot locis legatur, vt infra c. 27. & apud Mar. c. 8. & 14. (tametsi nũc apud græcos pro μετὰ in quibusdam διὰ scriptum cernatur) sciendum per id nõ aliud significari, quàm quod ipsemet Christus alias euidentius extulit dicens: Et tertia die resurget: & in tribus diebus excitabo illud. Nam quod vnus euangelistarum, vnus ue locus, obscurius: id sæpenumero alius effert manifestius. Animaduerto autem eam esse cõsuetudinem seu phrasin scripturæ, seu hebręorum (apud quos longè alius est interdum eiusmodi vocum indeclinabiliũ vsus, quàm apud latinos aut gręcos) quod dum illud post, cum certo aliquo iungitur numero dierum, intelligendũ ferè sit, id quod narratur non post expletos illos qui numerãtur, sed potius contigisse ante completos dies, nimirum die ex numeratis supremo. Liquet id ex illo Gen. 40. Tres adhuc dies sunt post quos recordabit Pharao ministerij tui: vbi subditur, Exinde dies tertius, natalitius Pharaonis erat, & cæt. Et ex illo Iohan. 20.

Mat. 20. c. & Lu. 18. f.

Et

Et post dies octo iterum erant discipuli intus.

Tu dixisti. Veruntamen dico uobis, amodo uidebitis filium hominis sedentem à dextris uirtutis. Sermo ipse inconcinnus est, & anapodoto quodam, vt videtur, imminutus est: propterea quòd Dominus non tam ad verba illorum responderit, quàm ad cogitata. Perinde enim est, ac si ita manifestius fuisset eloquutus. Ipse tuo isto ore Filium Dei enuncians, quis sim ego, indicasti: quę si ego meipsum per me fuero confessus, mox mihi crimen impinges blasphemię. Veruntamen hoc ipso non obstante, quòd blasphematorem me sis proclamaturus, id quod rei veritas habet vobis manifesto: Visuri estis tandem aliquando me hominis, hoc est, Adæ filiũ sedentem à dextris virtutis Dei.

Colaphis eum ceciderunt: alij autem palmas in faciem eius dederunt.) Interpres quo apertam poneret distinctionẽ inter ἐκολάφισαν et ἐῤῥάπισαν, periphrasi in vertendo vsus est: quum græca iuxta corticem verborum reddita ita resonent, Colaphizarunt eum. Alapizarunt autem, dicentes, & cæt. Inter colaphum autem & alapam hoc interest secundum Calep. quod ille pugno fiat, hæc manu extensa. Secundum Euthy. vero & Papiam: Colaphus colli est percussio: Alapa faciei. Veteres tamen secus sentire videntur. Nam Ori. colaphos ad caput, alapas vero, & palmas refert ad maxillas, iuxta illud Iesa. 50. (vt est in vulgata editione grȩcorũ) Dorsum meum dedi ad flagella, & maxillas meas ad alapas: nihil

nihil interim dicens, sicut nec cæteri, de manu clausa, vel aperta.

Foris in atrio. Atrium siue quod in græc. est aula, locus erat seu ædificium quoddam commune ante principalis domus ingressum: in quo satellites, & reliquum pontificis famulitium versabatur.

Petrus autem sedebat foris in at. & accedit ad eum una ancilla & cæt.) De negationibus Petri nõ admodum liquet ex euangelijs, vbi nam factæ, & vbi sint consummatæ. Aug. li. de consensu Euang. 3. ca. 6. ex Iohan. euangelio colligit omneis pariter in Annæ pontificis ædibus contigisse. De numero negationum, propter dissonantiam, quæ videtur esse inter euãgelistas non minor est ambiguitas: quibusdam Cai. existimãtibus quinquies, aut etiam pluries abiurasse Petrum, magistrum suum. Verum equidem malo simpliciter dicto saluatoris stare, qui trinam modo abiurationem prædixit: cui sententiæ adstipulantur veteres, nominatim be. Au. qui etiam studiosissimè declarat, quo pacto, quæ de Petri historia discrepantia videntur, possint cõciliari, vtq; omnia in vnã possint redigi narrationis seriem. Iuxta hunc ergo ex quatuor simul euangelijs, hic vnus poterit esse totius narrationis ordo. Iohan. Sequebatur autem Iesum Simon Petrus. Mat. & Mar. à longè, & alius discipulus. Discipulus autem ille alius notus põtifici, & introiuit cum Iesu atrium põtificis. Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus alius, qui erat notus pontifici: & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum, Mat. vsq; in atrium principis sacerdotũ. L. Accenso autem igne in medio atrij & circumsedenti-

dentibus illis. M. ingressus intrò sedebat cum ministris, L. Petrus in medio eorum, vt videret finem. R. & calefaciebat se ad ignem. (Hic iam Mat. & R. interserunt nonnulla de Saluatoris nostris contumelijs: cæteri nihil interponunt, nisi quòd Iohan. alio loco intersecat Petri historiã. Sequitur ergo de ipsius tentatione) M. Petrus verò sedebat foris in atrio, R. deorsum. Quem quum vidisset ancilla quædam, Io. ostiaria, L. sedentem ad lumen, & cum fuisset intuita, M. accessit ad eum dicens: Et tu cum Iesu Galilęo eras. Iohan. Nunquid ergo de discipulis es hominis istius? L. At ille negauit eum. M. coram omnibus dicens: Nescio quid dicis. L. mulier non noui illum. (hoc idem, nempè, nescio quod & ipse Luc. ponit sed pro negatione tertia) R. Et exijt foras ante atrium: & gallus cantauit. M. Exeunte autem illo ianuam vidit eum alia ancilla: & R. cepit dicere circũstantibus, (audiente tamen Petro, qui iam tum surrexerat atrium egressurus) M. Et hic erat cum Iesu Nazareno. R. quia ex illis est. I. Stabant autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. L. Et post pusillum. I, erat cum eis & Petrus stans & calefaciens se. Dixerunt ergo ei, (ancilla videlicet & ille alius quem Lucas commemorat) Nũquid & tu ex discipulis eius es? M. Et iterum negauit cum iuramento, quia non noui hominem. (Huic consentit & Luc. in prima negatione, dicens, mulier non noui illum.) Et post pusillum, L. interuallo facto quasi horæ vnius, R. rursus, M. accesserũt qui stabant, & dixerunt Petro. Verè & tu ex illis es, nam, R. & Galilęus es. M. & loquela tua manifestum te facit. I. Dicit ei vnus ex seruis pontificis, cognatus eius cu-

Prima negatio.

Io. Nõ su.

2. negatio.
Io. Nõ su.

M iiij

ius

cuius abscidit Petrus auriculam: Nonne ego te vidi in horto cum illo? M. Tunc cępit detestari. R. anathematizare & iurare, quia nescio hominem istum quem dicitis. L. Et continuo adhuc eo loquente. M. gallus iterum cantauit. L. Et conuersus Dominus respexit Petrum. Et recordatus est Petrus verbi, R. quod dixerat ei Iesus: priusquam gallus cantet bis, ter me negabis. M. L. Et egressus foras Petrus fleuit amarè. Hoc monotessaron adscribendum putaui, primũ vt ostẽderem quo pacto omnia omniũ euangelistarum verba, quæ non mediocriter pugnare videntur in vnum possint, sub trina negatione, coaceruari contextum: deinde, vt quod Augustinus, (cuius fere sententiam sum sequutus) multis ac molestis tradit sermonibus, & compendiosius haberes & dilucidius. Nam hac in re, præ cæteris omnibus censeo audiendum Augustinum, vt qui tanto studio hoc argumentum pertractarit. Quæ in præmisso contextu cernis inclusa semicirculis, intelligis ni fallor vel non admonitus, de meo esse adiecta: nã cętera euãgelistarum verba sunt: de quibus nulla in hac serie sunt prætermissa, quæ aliquid videbantur habere momenti, præterquam abnegantis Petri verba iuxta Iohannem: quę quia simplicissima sunt & sub verbis comprehenduntur aliorum euangelistarum, ad marginem duntaxat adnotãda putaui.

3. negatio. I. Iterum ergo negauit Pet.

Li. de cons. euã. 3. c. 6.

Ex capite XXVII.

T*Vnc uidens Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus esset.*) Ipse Dominus Iesus à pontificibus & principibus, qui omnes iuxta Mar. condemnauerant

uerant eum esse reum mortis, ita vt res iam ad exitum properaret pœnitentiá ductus retulit, &c. Potest etiam dici hunc de Iuda sermonem per protero logiã, siue anticipationem, præmissum esse, ne euangelista in sequentibus interrumpere cogeretur passionis dominicæ seriem: vt intelligamus tum demum resipuisse proditorem, quum Dominus ab ipso Pilato morti esset adiudicatus. Quod autẽ nonnulli illud damnatus, ad Iudam referendum autumant, placeat quibus potest, mihi violentum iudicatur.

Retulit 30 argenteos.) Qui hebraicarum sunt rerum studiosi tradunt hebræis esse familiare sub argentei nomine subaudiri siclum: quem hic vulgarem intelligere debemus valentem 10. obolos: alioqui siclus maior seu templi 20. obolos habet, vt scribitur Exod. 30. Singuli autem sicli seu argentei singulis didrachmis æstimantur, id est, 7. solidis seu stuferis gallicis, iuxta diuinationem Budęi. Qui etiam nummi ex his vnius (qui Parisęis in ęde D. Iohannis Lateranensis seruari dicitur) effigiem describens, Habet, inquit, effigiem hominis non luscam eminente altera mala, vt denarius, sed aduersam & integram: & à tergo flosculum.

Carbonam.) Carbona vel corbona hic gazophylacium intelligitur, in quo seruabantur munera templo oblata. Alioqui vox hebraica corban vel קרבנא desidẽtia videlicet chaldaica, munus & oblatio interpretatur: de qua & supra diximus, ca. 15. H.

Haceldema.) Syriacum vocabulum est, seu etiam Chaldaicũ חקל cũ Syris ager dicitũ: pro quo Chal dæi

M. dæi addito elemento חקלא, hebrei autẽ הקלה & חלה, vsitatius tamẽ שדה dicũt. Porro דמא sanguis interpretatur: quod hebraicè דם dicitur.

Per Ieremiam prophetam dicentem. Et acceperunt triginta argenteos precium ap, &c.) Vt omittam, longas & varias inquisitiones ac demonstrationes quibus hunc locum nonnulli interpretũ inuoluũt, hoc mihi simplicissimum iudicatur, vt dicamus euã gelistam ex apocrypho quodam Ieremiæ volumine hoc desumpsisse testimonium: quemadmodum bea. Hiero. præsentem edisserens locum, testatur exhibitum sibi fuisse, à quodam Nazarenæ sectæ hebræo, volumen quoddam Ieremiæ titulum præferens, in quo vaticinium hoc ad verbum fuerit descriptum. Neq; cuiquam absurdum aut indignum hoc videri debet, ex apocrypho videlicet libro adductũ esse vaticinium, præsertim quum non sine Spiritus sancti consilio hoc ipsum euangelistam fecisse credendum: & idem quoq; Apostolum Paulum fecisse probetur: dum in epistolæ ad Timo. posterioris ca. 3. ex apocrypho quopiam de Iohanne & Mambre exemplum adducit: & rursus dum pri. ad Corinth. ca. 2. ex Eliæ prophetia profert testimonium, vbi ait, Sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, &c. Adhæc quum euangelista de suo addidisse videatur.

Sicut constituit mihi dominus. Non aliud indicasse mihi videtur, quàm sibi hoc constitutum ac mandatum fuisse, vt hoc vaticinij testaretur esse impletum. Quãdoquidem & glossa ordinaria, quam vulgò interlinialem dicunt, ad sicut constituit mihi dominus

minus,interpretatur, ſicut conſtitutum mihi reuela uit. Et Euthy.conſtituit, inquit, id eſt,dixit. Atq; ita hic erit contextus ordo. Tunc adimpletum eſt(ſicu ti mihi Dominus manifeſtauit ac dixit)quod dictũ eſt per Iere. &cæt.Niſi fortè quis probare poſsit,aut probabilius ducat, hæc etiam eſſe prophetæ verba, quibus teſtetur hoc ſuum de iniquæ pecuniæ commutatione vaticinium à Domino ſibi fuiſſe cęlitus dictum ac reuelatum.

Nihil tibi & iuſto illi.)Id eſt, nihil tibi rei ſit cum iuſto Ieſu,vt in ipſum mortis ſententiam proferas.

*Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros.*Hoc eſt,ſcelus ipſum effundendi ſanguinis & occiſionis ipſius,in nos ipſos ac liberos noſtros recipimus atq; ſuperuenire cupimus.

Suſcipientes Ieſum in prætorio.)Εἰς τὸ πραιτώριον,id eſt,in prętorium:nam foris extra prætorium ſententiam acceperat. Eſt autem prætorium hũc idem locus in ædibus præſidis Pilati,qui cap. proxime pręcedenti in ędibus pontificis aula,ſiue atrium appellatur. Vnde & bea. Marc. manifeſtius eloquutus eſt hiſce verbis.ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς,ὅ ἐστι πραιτώριον,quæ ſic reſonant:abduxerunt eum in atrium, quod eſt prætorium: pro quibus vulgò legimus: duxerunt eum intro in atrium prætorij. Mar. 15. b.

Vniuerſam cohortem.)Cohors eſt multitudo mi litum, nimirũ decima circiter pars legionis. Legio enĩ 10.cohortibus conſtare conſueuit:quarum minima 555.pedites & equite 556 habebat, vt cap. prę. diximus. Dicitur autem cohors à cohortando, vel

id est, vico: quòd eiusdem vici essent eiusmodi milites. Habebat autem cohors quinquaginta manipulos: manipulus vero milites 25. secũdum quosdam: secundum Vege. verò decem duntaxat, sub vno papilione degentes Porro Ti. Liuius, Manipulus, inquit, leues vicenos milites, aliam turbã scutatorum habebat.

Li. d. 1. li. 8.

Chlamydem coccineam.) Chlamys pallium est militare: eratq; ea chlamys coccina, siue purpurea, vt est apud alium euangelistam, hoc est, rubro interlucenti colore tincta.

Golgolta, quod est caluariæ locus.) Diuus Hieronymus in catalogo nominum hebraicorum golgotha (sic enim scribit) Syrum esse dicit, non hebræum, & interpretatur simpliciter Caluaria, id est, caput pilis et carne nudũ: verum locus ille per metonymiã Caluaria appellatus est, à caluarijs quibus abundabat ex occisis corporibus.

Causam ipsius.) αἰτίαν, Id est, causam, accusationem, vel crimen.

Idipsum autem & latrones.) Latrones per syllepsim pro latrone positum est. Est enim hic idem schema, quod in illo: videntes autem discipuli indignati sunt. Vel dicendum quòd primũ vterq; blasphemarit: dehinc sole fugiente, terra commota, ac cæteris visis signis alter resipuerit, & priorem negationem sequenti confessione emendarit.

Mat. 26.

Hie.

Et tenebræ fac. sunt super uni. ter.) Quoniam hoc factum nulla tradit historia, extra Iehudæorũ terram condita, arbitratur Ori. q; sicut cætera signa q̃ in passione domini ostensa sunt, in Ierusalem tãtum facta sunt,

sunt, ita & tenebras has super omnem terrã Iudęam duntaxat factas fuisse.

Eliam uocat iste.) Aut irridẽtes hoc dicebant, aut non intelligentes verba Christi propter tumultum populi, vel aliud obstaculum, quod posterius magis respondet his quæ sequuntur. H.

Et continuo currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & cæt.) Acetum obtulerunt quò celerius ex inflictis plagis atque vulneribus efflaret animam, anteq̃ aduenerit Elias quem à Christo inuocatum arbitrabantur. Alij verò contra, sine inquiebãt videamus an veniat Elias liberaturus eũ. Θ

Ad ostium monumenti.) Erat enim sepulchrum intra speluncam constitutum, cuius speluncæ introitus grandi saxo intercludebatur.

Post tres dies resurgã. Hoc q̃ pacto sit accipiendũ supra diximus c. 26. ibi, possũ destruere tẽplum Dei.

Habetis custodiam: ite, custodite. Custodia hoc loco milites ipsos significat ad custodiendum deputatos. Porro quod græcis est, ἔχετε κουστωδίαν, ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε, potest & hunc habere sensum. Habete custodiã, ite, munite sicut scitis.

Illi aũt abeuntes munierunt sepulchrũ signantes lapidem cum custodibus.) Sermo nonnihil habet ambigui etiam apud græcos. Potest enim intelligi, quòd principes Iehudæorum Pharisæi vnà cum custodibus abeuntes & sepulchrum munierint & lapidem obsignauerint: vel quòd principes & pharisæi muniunt sepulchrum simul & milites custodientes, sigillantes insuper & lapidem. Qui posterior sensus n.

euidentius in hebræo codice exprimitur his verbis. והם הלכו ויבצרו את הקבר בשומרימ ויחתמו האבן .i. & ipſi abierunt & munierunt ſepulchrum cum cuſtodibus, & ſignauerunt lapidē. Quanquàm illud בשומרים poteſt accipi inſtrumentaliter, munierūt ſepulchrum cuſtodibus vel in cuſtodibus more loquendi hebraico.

Ex capite XXVIII.

VEſpere autem ſabbathi, quæ luceſcit in prima ſabbathi.) Id eſt, quod D. Hierony. rectius ac Ad Hædi. quæſ.5. dilucidius ſcribit, veſpere autem ſabbathi illuſcente in vna ſabbathi. Verum ambiguum adhuc relinquitur quo pacto veſpera illuceſcere in prima ſabbathi dicatur, quum veſperā tenebreſcere potius, deinde & veſperam ſabbathi ad finem præcedentis hebdomadis, primam vero ſabbathi ad initium ſequentis pertinere conſtet. Hunc nodum (præterquam quod hebraica lectio probè illi occurrit vt M. infra indicabimus) ita diſſecabimus, ſi veſperam ſabbathi luceſcentem in vna ſabbathi, noctem ipſam ſabbathum ſubſequentem intelligamus, ſed quæ iā luceſcere cœpiſſet in vna ſabbathi, hoc eſt, in die dominico, in cuius luce matutina, dominus à mortuis reſurrexit. Sic enim in Geneſeos exordio veſpere, pro nocte poſitum eſt: vbi legimus, factum eſt veſpere & mane dies vnus. Huc etiam ſpectat quod in hebræo euangelij codice pro veſpere vocabulo q̊d rem ipſam reddit obſcuram בערב ſcriptum reperio, hoc eſt, in crepuſculo, quāquàm idem ערב et veſperā ſignificat. Quia vero duplex eſt crepuſculum,

nempe vespertinum & matutinum, ideo signanter adiecit euangelista, quæ siue q̊d crepusculum lucescit in prima sabbathi. Præterea, scito illud vesperæ genitiui esse casus aduerbialiter positi: atque ideo relatiuum habere fœminini generis: quemadmodum quum dicimus, ago Romæ, quæ caput est orbis. Heic Romæ tametsi aduerbialiter ponatur n, tamen relationem habet sui generis. Quod si quis in vesperæ subaudiendum putauerit tempore, equidem nõ reclamabo, etiam si non ignoro hoc ipsum græca non admittere. Non video enim quo pacto constare posit ratio grammaticalis nisi alterum horum admittas: nam vespere habent omnia exemplaria, quæ quidem videre potui: nisi forte dicas relationem rei fieri potius, quàm vocis. Apud vnum duntaxat Petrum Chry. inuenio vespera.

Et altera Maria. Haud dubium, quin Maria Iacobi, ut scribit Mar.

Tenuerunt pedes eius, et adorauerunt eum. Si quęratur quomodo Matthæus Mariã hãc contrectasse domini pedes cõmemoret, quum Iohannes eãdem uetitam fuisse scribat ne Christum contingeret, dicendum secundum Augustinũ, quòd bis sese Marię Magd. saluator exhibuerit conspiciendũ: semel soli iuxta monumentum illachrymanti, quando hortulanũ ipsum existimauit: secundò regredienti cũ altera, aut etiã pluribus à monumẽto. Et ibi quidem tangere uetatur quia humilia obsequia illi impendere cupiebat: & vt arbitror, lachrymis irrigare & vngere pedes satagebat: hic autem tangere permittitur, quia iam non solito more humanum aliquod obsequum impendebat, sed affectu potius syncerae fi-

dei constringebat: atq; etiam quod notanter euangelista adiecit, vt Deum adorabat. Vel vt altius aliquid dicamus, ibi audit, noli me tangere, quia in sepulchro sic quærebat & deflebat mortuum, vt eum in cœlo nesciret regnare cum Patre: hic verò liberè in pedes irruere permittitur, quia à terreni corporis sepulchro iam reuersa Christum verè resurrexisse, vestigia ipsius imitando, adorando, & euangelizãdo, testabatur.

Et si hoc auditum fuerit à præside.) Quòd scilicet vestra negligentia corpus è monumento sublatum sit: & quod insuper hoc ipsum mendacio confirmatis, si hoc, inquiunt, ad præsidis notitiam peruenerit: vel si apud illum iudicem agatur hæc res (id enim est ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος) nos persuadebimus & placabimus eum, vosq; omni periculo, & solicitudine liberabimus.

IN EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM SCHOLIA.

Ex capite I.

Nitium euangelij Iesu Christi Filij Dei. Sicut scriptũ est in Esaia propheta:(ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te:) uox clamantis in deserto: parate uiã Domini: rectas facite semitas eius. Fuit Iohannes in deserto baptizãs, &c.) Trifariam ordinari & distingui potest sermonis huius contextus. Primo vt illud, Initium euan. Iesu Ch. filij dei, tituli vice positum accipiatur, ac deinde sequatur narratiõis ipsius exordium, Sicut scriptũ est, hoc ordine atq; sensu. Iohannes fuit in deserto baptizans & prędicãs baptismum pœnitentiæ, sicuti scriptum ac prænunciatum est in Esaia propheta ita vaticinante: Vox clamantis in deserto atq; dicentis, parate viam domini, rectas facite semitas eius: idq; iuxta illud apud prophetã alium, ita in persona Dei patris ad Filium, dicentem: ecce mittam angelum, id est, nuncium meum Iohannem ante faciem tuam, qui præparabit viã t. ante te. Hic non ignores oportem euangelistam duo simul testimonia coniungere: quæ quia idem fere continent, sub nomine adducit prophetę vnius, nimirum potioris, vt denominatio esset à principaliori. Gręci tamẽ offensi incõmodo videtur studio mutasse scripturã vt pro Esaia propheta ponerẽt in prophetis, contra lectionem vete

rum. Prius ergo testimoniũ sumptũ est ex Malachię
Eu. inter prophetas vltimi ca. 3. posterius Iesaiæ ca. 40.
Alter ordo hic est: Initium euangelij Ie. Ch. fi. dei, ita sese habet, sicuti scriptũ est cum in Malachia, tũ pręcipuè in Esaia. Ecce enim, inquit, ad filium suũ Deus pater, mitto angelum meum ante fa. t. qui prępar. vi. t. ante te. Et Esaias, vox, inquit, clamantis in deserto: parate viam domini: rectas facite semitas eius: vt hic sit periodus, & illud: Fuit Iohannes, nouum sit orationis caput. Tertius ordo hic esse potest. Initium euang. Ie. Ch. fuit Iohan. in deserto baptizans & pręedicans, sicut scriptum est, &c.

Zona pellicea. Ablatiui casus est, sicut & pilis, reginturq́; à vestitus erat, quod præcedit. Erat Iohannes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius, vel quod mollius erat circa lumbos suos.

Et statim ascendens de aqua uidit cœlos apertos, &cæt.) Caue putes ἀναβαίνων per antiptosin positum pro ἀναβαίνοντος genitiuo absolutè posito,
m. vt hinc intelligas Christo ex aqua ascendente, ipsum Iohannem vidisse cœlos apertos, quum aliâs vel citra hanc extorsionem rectè totus hic locus de Christo accipi possit, imò debeat: quo modo eundem
Mat. 3. d. hunc locum & apud Mat. intelligendum ostendi-
n. mus. Quare illud ἐπ' αὐτὸν non pro super illum, sed per quandam reciprocationem pro super ipsum accipiendum est. Quin & tenor ipse sermonis euangelici satis indicat post narratã de Baptista historiam, narrationem ipsam conuerti, & fieri iam ab illo loco, Et factum est in diebus illis venit Iesus, mentionem potissimum de ipso Christo. Vide Mat. ca. 3.

Com-

componentes retia.) Καταρτίζοντας, hoc est, laxata complicantes, vel vt Matt. 4. versum est reficientes.

Quasi potestatē habens.) Suo more quasi pro tanq̄ posuit Interpres. Potestatem autem habebat Christus, quippe qui doctrinam suam miraculis confirmaret & bonis operibus: & q legē enarraret ꝓpria sua authoritate, proq́; suo arbitrio. Vide Mat. c. 7.

Quid nobis & tibi?) Quid rei nobis tecum est?

Non sinebat ea loqui, quoniam sciebāt eum.) Hoc est, vt græcus nunc habet sermo, non sinebat loqui dæmonia, quòd nossent ipsum esse Christum, duobus videlicet postremis verbis aliundè, vt apparet, huc transpositis.

Mundare.) Imperantis est.

Et comminatus est ei, statimq́; eiecit eum.) Comminatus est, inquit, hoc est, veluti comminando vetuit ne factum miraculum proferret in vulgus: iāq; sanum effectum à se abegit.

Diffamare sermonem.) Hoc est diuulgare rem gestam, iuxta phrasim videlicet hebraicam, qua verbū seu sermonem abutuntur pro facto.

Vt iam non poßet manifestè introire in ciuit.) Propter vim vndiq; accurrentis populi, ex leprosi sanati diuulgatione. Post diuulgatum enim miraculum quum dominus ingredi in ciuitatem, aut volebat versari in oppidis, clanculum id facere debebat, q̄d palam ac manifeste ob populorum ad ipsum concurrentium multitudinem, ac platearum angustiam haud poterat.

Ex capite II.

POst dies.)Sup.aliquot.Nec addēdum est octo, quod nec antiqui codices, nec Aug. habet lectio,nec græcorum.

Ita ut non caperet,neq; ad ianuam.) Græca minus habent difficultatis, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μὴ δὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν: quorum sensus est,ita vt iam nō caperent turbam ne ea quidē loca,q̄ ad ianuā erant. Vnde suspicor Interpretē scripsisse,nec ea q̄ ad ianuā.

Vidit Leui Alphæi sedentem ad teloniū.) Matthęū Alphęi filium.Telonium pe.cor.vel τελωνεῖον teloneum pen.pro.mensa est aut locus publicanorum, in quo colligitur vectigal,quod τέλος dicitur.

*Nemo assumentum panni rudis assuit uestimento ueteri: alioqui aufert supplementum nouum à ueteri, & maior scissura fit.Et nemo mittit uinum nouum in utres uet.&c.)*His metaphoris docet Christus discipulos suos nō debuisse grauari ieiunijs,& seuerioris vitæ pręceptis,donec tandem in disciplina dominica euasissent firmiores. Quod ad literam attinet,par ticula illa, alioqui aufert supple. no.à vet. non vno modo potest cōstrui:nec liquet ex interpretibus,nec ex euangelistis alijs quæ sit vera huius syntaxis: nisi

Luc.5.d. quod apud Luc.similitudo sit paulo euidentior, & commodior,ita habens Nemo commissuram à vestimēto nouo immittit in vest.ver. alioqui & nouū rumpit,& veteri non conuenit commissura à nouo. Sed nec ex græco liquet sermone, qui sic ad verbum

n. habet, εἰ δὲ μὴ,αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ,alioqui tollit supplementū eius, nouū

vete-

veteris. Mihi videtur congruentius vt sic construat. Mat.9.b.
Alioqui q assumentũ siue (vt alij euãgelistę habẽt) cõ Luc. 5.d.
missui ã pãni rudis ac recẽtis adsuit vestimẽto veteri, is aufert à vestimẽto illo veteri sic resarcito supplemẽtum, siue (vt alibi vertit) plenitudinẽ, quã tollere cogitur quòd nõ conueniat mistura: atque ita maior scissura & ruptura fit. Cætera prætereo. Supplementũ vocat partem panni q̃ vestis lacera sarcitur & explet. E.

Sub Abiathar princip. sac.) Hic Abiathar filius fuit Achimelech siue Abimelech (vt alij scribunt) sacerdotis, sub quo factum hoc contigisse cõmemorat li. Reg. 1. ca. 22. Verum hic Abiathar exprimitur qa tum vna cum patre functus fuit ministerio sacerdotali, aut certè præsens adfuit: deinde quia occiso patre ipsius, cũ alijs 84. sacerdotibus per Doech, iussu Saulis, comes fuit fugæ Dauidicæ: & ad summum tandem euectus fuit sacerdotium, vt copiosius docet Beda. Pronũciatur aũt Abiathar tribus tantum syllabis: sic enim scribitur אביתר n.

Dominus est filius hominis etiam sabbati.) Ordo sic habet Christus filius hoĩs dñs est: etiã ipsius sabbati. B.

Ex capite III.

CIrcũspiciens eos cũ ira. Tali videlicet, q̃ indignatur vitijs, de quali scribitur in psal. Irascimini & nolite pec. Psal.4.

Et restituta est manus illi.) Quam habens aridam veluti non habebat. Vel restituta est sana vt altera, id quod in græcis suppletum est ex Mat. vt apparet. Matt.12.

Et Iacobum Zebedæi & Iohannem.) Pendent hi & sequentes accusatiui ab illo, vocauit ad se, vel ab illo, vt mitteret eos prædicare.

Ita ut non poßent neq; panẽ mand.) Licet duæ sint negationes, tamen perinde est ac si diceretur, ita vt non possent panem manducare, nisi quòd altera negatio ad emphasim faciat. Quod autem pręcedit, & veniunt domum, intelligendum est sumendi cibi gratia eo se contulisse Dominum vnâ cum discipulis, verum propter turbam concurrentem non vacasse illis vt cibo reficerentur: nã panis nomine quiuis intelligitur cibus.

Quum audiſſent ſui.) Nempè cognati & affines, οἱ παρ' αὐτοῦ, id est, qui ad ipsum pertinebant.

Ex capite IIII.

Exæſtuauit. ἐκαυματίσθη, simpliciter est ęstuauit: hic autem pro æstu contabuit, vel ęstu corruptum est ponitur: & (vt ex simili apud Matt. loco patet) ad semen referendũ est, quod tametsi hic nusquã exprimatur, facilè tamen subauditur.

Qui foris ſunt.) Hoc est, exteri, & vocatione Christi alieni.

Vt uidentes uideant, & non uideant: & audientes audiant, & non intelligant, ne quando conuertantur, & dimit. eis peccata.) Propterea, inquit, loquor illis per parabolas atq; ęnigmata, vt qui rectè se videre iudicant, in sua quam agnoscere nolunt cæcitate maneant, ac pereant: & qui audire se atq; intelligere existimant, in sua item insipientia permaneant: ne fortè post intellectum resipiscant, (quo beneficio prorsus indigni sunt) & remittantur ipsis delicta. Postulat eñ hoc pertinacissima ipsorum cæcitas atq; insipientia, vt quum ipsi sibi falso persuadent verè se videre,

dere, sapere, & intelligere: non possint ad verum lumen, veramq́; scientiam pertingere, per quæ consequenter ad resipiscentiam & ad condonationem venitur admissorum.

Hi autem sunt, qui circa uiam, ubi seminatur uerbum: & quum audierint, confestim uenit sat.) Ordo verborum alioqui parum concinnus, esse poterit talis. Hi autem sunt circa viam vbi seminatur verbum, qui etiam quum audierint, confestim venit Satanas & aufert verbum.

Et circa reliqua, concupiscentiæ introeuntes.) Concupiscentiæ, numeri est pluralis, vt construatur cum introeuntes. ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι.

Qui super petrosa seminantur.) Hoc est, qui in saxosa loca semen accipiunt. Dicunť em̄ seminari homines, quia veluti agri quidã semen verbi excipiũt. Siquidẽ seminaŕ non modo semẽ, quod iacitur, verum etiã ager in quem iacitur: quemadmodũ aspergi dicitur nõ modo aqua, verum etiam homo ipse. E.

Vnum triginta, unum 60.) Subaudiri debet semen, & semina, vt facilè colligitur ex tota parabola. Alias trigesimũ, sexagesimum.

Neq; factum est occultum, sed ut in palam uc.) Pro factum est, græcè est ἐγένετο verbi particula, ne fortè hic factum pro opere positum arbitreris. Sermo autẽ q̃a inabsolutus videť suppleri potest hoc modo. Neq; factũ aut redditũ est quicq̃ occultũ, vt om̃ino maneat occultum, sed vt quãdoq; veniat in apertũ. Eu.

Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat sementem in ter. & dormiat & exurgat, nocte & die & semen germinet.) Hac Dñs parabola indicare voluit

luit quo pacto ecclesiæ status & inciperet, & ꝓcederet. Homo siquidē Christus dñs est: qui primū euangelij sui semen per se, ac suos disseminauit in agros mentiū humanarū: deinde in passione, ac morte sua q̃si noctē quandā faciens obdormiuit: post hæc etiā tertio die à somno mortis resurrexit. Interī semē ipm excreuit, germinauit, germinare haud cessat, idq; die & nocte, hoc est perpetuo: vel in ꝓsperis pariter & aduersis: tametsi nonnunq̃ mortalibus extinctū, & à Deo videatur derelictum. Enarrat hanc parabolā be. Gregor. hom. in Ezech. 15. sed sensu morali: supra dictus aūt allegoricus & primarius est. Cęterum q̊d ad literæ superficiē attinet, illud dormiat, & exurgat nocte & die ad hominē seminatorē referēdū est, vt intelligas eū nocte q̃dē dormire, die aūt exurgere.

n. *Vltro enim terra fructificat, primū herbā, deinde spicam.*) Per hos ꝓueniendi gradus indicaī ecclesię à tempore Christi, adeoq; cuiusq; fidelis, paulatim ad meliora perfectioraq; succrescentis profectus.

Prout poterant audire.) Hoc est, quatenus cernebat Dominus rudibus adhuc auditoribus expedire.

Transeamus cōtra.) Græcè est διέλθωμεν ἐις τὸ πέραν, vbi particula aduerbialis πέραν propter p̃fixum articulum vim habet nominalem, quasi dicamus transeamus in oppositū, siue ad locū ulteriorē: cuius loco Interp. ca. seq. atq; aliâs posuit trans fretū.

Assumunt eum, ita ut erat in naui.) In nauigio quippè tum adhuc erat, è quo docuerat multitudinem: qua dimissa assumentes eum apostoli transuexerūt quò iusserat.

Fluctus mittebat in nauim. Rectius meo iudicio

ἐπέβαλεν transitiuè acceperis iuxta nostrum Interp. n.
pro mittebat, vt subaudiatur procella, & fluctus sit casus accusandi, q̃ neutraliter, p inuebat, vt κύματα sit casus nominandi, & Atticè iũgantur cũ ἐπέβαλεν numeri singularis.

In puppi. Id est, in parte nauigij posteriori, vbi clauus est: q̃ & ab vltimo græcis πρύμνα appellata est.

Ex capite V.

COncidens se lap. Hoc est, contondens & immaniter cædens: & producit me.

In Decapoli. Decapolis regio est à 10. ciuitatibus sic vocata.

Ab archisynagogo. Hoc est, ab archisynagogi domo, ea loquendi forma qua dicitur, eamus ad me, p eo quod est ad domum meam: & à vobis exit, id est, à domo vestra: ita tamen vt intelligas nuncios venisse ad ipsum archisynagogum (iuxta alteram lectionem) iam tum Christum interpellantem. E.

Talitha cumi, quod est interp. puel. (tibi dico) surge. Periphrasi sermonē Christi explicuit euangelista: nã טליתא קומי ex Syro siue Chaldæo & hebræo cõstans, nihil plus sonat, quàm puella surge. H. M.

Ex capite VI.

NIsi uirgam tantum. Dicit aliquis. Quomodo Mat. & Luc. tradunt pcepisse Dñm discipulis ne vel virgã ferrēt quũ Mar. cõtra dicat præcepisse Dominum ne quid tollerent nisi virgã tantũ? Huic quæstioni respondens Aug. dicit per virgam hic indicari potestatē accipiēdi vitæ necessaria: apud Mat. 10.b. Mar. 9.a. A. li. de cõs. euã. 2. c. 30.

Mat,

Mat. verò & Luc. res minores ad vitam sustentandā opportunas, quas apostoli portare vetantur sicuti & maiores, quæ per aurum & alia designantur: atq; hac de causa inibi additum esse, dignus enim operarius cibo suo. Mihi tamen simplicius & rectius videtur, quod refert Euthy. nimirum quod prius quidē pręceperit Dominus pro temporis atq; laboris ratione, ne vel virgam seu baculum portarent in via: postea verò propter maiorem vtpotè longioris itineris laborem indulserit, quod prius quando necessarium nō erat, negarat. Ruper. distinguens inter gam & virgam, alteram vocat dominationis, alterā verò officij pastoralis. de quo qui plura desiderat, videat ipsius commentarios in Matthæi caput 10.

Sed calceatos sandalijs.) Quæ apud Mat. prohibentur Apostolis ὑποδήματα, id est, calceamenta vo-
n. cantur: quæ hic conceduntur σανδάλια, id est, soleæ appellantur. Est autem sandalium genus calceamenti, quod plantas pedum modo tuetur ab iniuria, supernè ansulis quibusdam aut funiculis alligatum.
Act. 12. Hic Apostolo Petro dicitur in Act. non ὑπόδησαι τὰ ὑποδήματά σου, *sed* σανδάλιά σου: id est, subliga sandalia tua: cuius loco nos legimus, calcia te caligas tuas.

Ipse enim Herodes. Vide Mat. ca. 14.

Tribunis. χιλιάρχοις, hoc est, millenorum prępositis.

Quæ quum exisset dixit matri suæ. Huic aduersari videtur Mat. qui scribit puellam à matre fuisse præmonitam, quasi ante saltationem instructa fuerit, quum hic exisse scribatur consultura matrem de petitione

tirione post saltationem. Sed aduertendum quòd Mat. dicens præmonitam, subticuerit huius monitionis tempus, quod hic Mar. expressit: vt intelligas præmonitam non ante saltationem, sed ante petitionem: vel certè idem bis factum esse, nimirum & ante saltationem & post, maxime quum res fuerit magni honoris.

Per contubernia. Idẽ q̃d apud Luc. est, per cõuiuia. Luc.9.b.

In partes. Græcè est πρασίαι, πρασίαι, hoc est, sulcatim vt ita loquar, & distincti certis viridarijs. Dicuntur enim prasiæ herbaria, cuiusmodi sunt areolę hortorum. Est autem hæc loquendi forma per anadiplosin germana hebræis, græcis autem & latinis non item.

Ex capite VII.

Vituperauerunt. Hoc est, vitio dederunt. Græca vox μέμφεσθαι, multa significat, sed fere eodem spectantia, nempe incusare, indignari, vitio vertere, conqueri, accusare, reprehendere.

Nisi crebro laue. Pro crebro græcè est πυγμῇ: quod si scribatur per diphthongon impropriam ῃ terminus erit datiui à πυγμὴ quod pugnum & cubitum signat, à quo Pygmęi dicti: & sensus erit iuxta Theo. & Euthy. nisi cubitaliter, vel vsq; ad cubitũ lauerint manus. Si verò sine diphthongo scribatur πυγμῆ, vel legatur πυκνὰ, id erit quod noster ponit Interpres. n.

Nisi baptizentur. Id est, abluantur, seu lauentur.

Communibus manibus. Solenne est scripturæ sacrę commune dicere, pro immundo.

Vos autē dicitis: Si dixerit homo patri uel ma. corban, quod est, donum, quodcunq; ex me tibi profuerit: & ultra non dimittitis eū quicquam facere.) Vos, inquit, Pharisæi deuorare cupiētes bona simplicium, huiusmodi contra diuinum præceptū dicere ac docere audetis: vt si quis dicat patri aut matri, tibi cedet ad vtilitatem, quodcunq; fuerit ex meis bonis corban, hoc est, donum dicatū Deo: nec permittitis hæc taliter persuadentem parentibus suis, vt vltra aliqd ipsis præstet subsidij: atq; ita irritum facitis Dei de honorandis parentibus præceptum, quod obseruatū oportuit ante omnia. Cæterum corban vel curban non simplicer donū, sed donum quod Deo vel Dei templo offertur & consecratur, significat. Plura habes supra Mat. ca. 5.

Purgans omnes escas.) Non video quo illud purgans posit referri commodius, quàm ad id totum qd præcessit, sed in uentrē vadit & in secessum exit, quod quum natura operatur, proculdubio purgantur omnes escæ, alijs remanentibus ad nutrimentū corporis, alijs egrediētibus per secessum. Si cui tamē hoc violentius iudicabitur, poterit idipsum referre ad illud, omne extrinsecus introiens: quod dū abit

Eu. per secessum, purgat, hoc est, puras relinquit omnes escas corporis nutrimento seruatas.

Stulticia.) Hanc interpretatur Theo. conuicium in homines. Mihi non displiceret si ἀφροσύνη hic acciperetur pro prauo affectu à φρονεῖν quod est affectum esse. Nam stulticia alioqui vicio carere potest. Et ἀφροσύνη non modo stulticiā seu imprudentiā, verū etiā immodestiam & inconsiderantiam declarat.

Syro-

Syrophœnissa genere.) Hoc est, origine: dicit enim genus origo cuiusque generationis, nonnunquam stirpis, & nonnunquam ratione loci vnde quis genitus est. Syrophœnissa hoc est ex Syria Phœnicis, quæ erat regio Chananæorum: atque hinc Chananæa dicta est apud Matt. Mat. 15.

Mutum.) Græca uox μογιλάλος propriè dicitur uix loquens, uel linguam habens præpeditam. Verbum tamen quod præcessit κώφος subindicat illum & surdum fuisse & mutum. Et quisquis natura surdus est, idem & mutus sit oportet, propterea quòd non aliunde quàm ex auditu homo loquens efficiatur: nisi fortè dicamus vtroque vitio vtcunque laborasse: nam & κώφος pro eo accipitur, cui auditus vitiatus est.

Expuens tetigit linguam eius.) Sentit, vt indicat Theo. Dominum sputo suo contigisse linguam muti, itaque soluisse vinculum eius.

Ex capite VIII.

S*Vstinent me.* Sustinendo assidui sunt apud me, siue expectant me.

Dalmanutha. Idem locus quem Mat. Magedam vocat, quemque alij codices dicunt γαγδαλά.

Cœperunt conquirere. συζητεῖν, id est, disputare, altercari, vel simul quærere: vt infra ca. seq. conquirentes quid esset, cum à mor. resur.

Si dabitur genti isti signum. Si hoc loco abiurantis est, vt ibi, si introibunt in requiem meam. Aut certe quod mihi magis probatur subest orationi aposiopesis figura turbati animi propria, qua oratio relinquitur mutila, ita tamen negatiue eam accipiamus. E.

Cauete à fermento Phari. Fermentum doctrinam

vocauit quod amara esset, plenaq; veteris malitię, & parata ad inficiendum incautos.

Video homines uelut arbo. ambu. Græca veluti exprimere videntur affectum quẽdam animi obstupescentis ex nouitate aspectus. βλέπω, inquit, τοὺς ἀνθρώπους: ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας: tanq̃ si dicat. Cerno homines, vt hic subsistat, siue propter rei nouitatem, siue quòd necdum satis sciret quid nam cerneret, ac deinde subdat. Dico quòd veluti arbores videam homines ambulantes.

Et misit illum in domum suam, di. Vade in do. t. & si in uicum introieris nemini dixeris.) Rursus hic græca discrepant à nostris. Ita enim habent. καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ λέγων. μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ. Et dimisit illum in domum suam dicens. Neq; in vicum introieris: neq; dixeris cuiq̃ in vico. Verũ quisqs ille est autor homi. in Mar. in operibus Chry. cum nostra consentit lectione, hoc excepto, quod legit, & in vicum ne introieris, & nemini dixeris: quod qa absurdum quid habere conspexit, ad mysticum sensum referendum docet, ita inquiens. Si dicitur ei, reuertere in domum tuam, vtiq; dicitur ei reuertere in Bethsaida. Si autem reuertitur in Bethsaida, quomodo dicitur ei, ne introieris in vicũ. Vides ergo quòd spiritualis intelligentia est. Educitur de domo, de vinculo, de lege, de litera, de traditionibus Iudæorum. Qui non poterat sanari in lege, sanat̃ in gratia euangelij: & dicitur ei, reuertere in domum tuam, non in illam domum quam tu putas, quam egressus est: sed

ſed in domum vnde fuit & Abrahã. Siquidem Abraham pater credentium eſt. In domum tuam reuertere, hoc eſt, in eccleſiam, in domum fidei: & ne reuertaris in viculum Iudæorum. Hactenus ille. Verum nihil nos offendet hoc incommodi, ſi meminerimus vulgò etiam dici, ire in ciuitatem, qui in ipſa ciuitate agentes, in forum, aut in publicum abeunt.

Et poſt tres dies.) Tres hi dies numerandi ſunt non propriè à Chriſti morte, ſed à tota paſſione, quę cæpit pridie paraſceues, quando mętens & expaueſcens dixit. Triſtis eſt anima mea vſq; ad mortẽ. Sic enim ipſe Marcus recenſet paſsionis ſummã, vt poſt tres dies ad totum ſermonem pręcedentem poſsit referri, ita ſcribens. Et cæpit docere eos, quod oporteret filium hominis multa pati, & reprobari à ſenioribus, & ſummis ſacer. ac ſcribis, & occidi, & poſt tres dies reſurgere. Poſſumus etiam tres dies per ſynechdochen intelligere, vt primi & tertij diei partes pro duobus diebus numeremus. Hęc ex aliorum adducimus traditionibus: verum nos in Matt. ca. 26. ibi, Poſſum deſtruere templum dei, ex collatione aliorum locorum ſimilium, ſimpliciorem ac veriorem, huius nodi indicauimus ſolutionem. E. R.

Et palam uerbum loquebatur. Loco palam, eſt παῤῥησία, id eſt, intrepidè, omniq; depoſito terrore. Loquebatur autem de ſua paſſione.

Comminatus eſt Petro. Hoc verbi Interp. abuſus videtur non vno in loco pro increpauit, ſicut modò verterat græcam vocem, cæpit eum increpare, ἐπιτιμᾶν.

Vade retro me Satana.) Satana aduersarius dicit. Dicit ergo Petro, vade retro me Satana: hoc ē, seque re meam voluntatem, nec mihi stes ex aduerso, quin potius me sequaris.

Qui enim me confusus fuerit.) Nouè dictum est pro, quem enim mei puduerit, & meorum verborū, filium etiam hominis pudebit illius.

Ex capite IX.

NOn enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.) Petrus videlicet, & alij duo discipuli. Exterriti autem erant, vel quia ipsis prænūciarat suam passionem, quæ ipsos ingenti affecerat tum admiratione, tum terrore, timentes ne fortè & ipsi vnâ cum suo magistro cogerentur subire supplicium: vel quia tam insolitum contuebantur in ipso splendorem & gloriam, qui se tanta passurū & prædixerat occidēdum. Quapropter Petrus optimum iudicauit in eiusmodi gloria permanere, scilicet ne vel Dominus suus vel ipse aliquando veniret in prænunciatæ mortis periculum: eoq; dicebat, bonum est nos hic esse &c. Verum ignorans loquebatur, vt potè qui adhuc nesciret futuræ mortis Christi mysterium, nec intelligeret ad eiusmodi gloriam nullum omnino peruenire posse, nisi per passionis ignominiam.

Elias quum uenerit primo, restituet omnia: & quomodo scriptum est in filiū hominis, ut multa patiatur & contemnatur. Sed dico uobis, quia Elias uenit, & fecerunt illi quæcunq; uoluerūt, sicut scriptum est Mat.17.b. *de eo.* Hic locus euidentior est in Matt. ita habens.

Elias

Elias quidem venturus est,& restituet omnia. Dico autem vobis quòd Elias iam venit,& nõ cog.eum, sed fecerunt in eo quæcunq; voluerunt. Sic & filius hominis passurus est ab eis. Tũc intellexerũt discipuli q̃a de Iohan.Bap.dixisset eis. Quod ergo hic dicit̃ huiusmodi est. Quũ venerit Elias añ aduentũ Christi secundum,quęcunq; fuerint per Antichristum destructa,sua ipse prędicatione restituet. Cõuertet em̃ iuxta Malachiæ vaticinium cor patrum ad filios: & cor filiorum ad patres.Et quemadmodũ de filio hominis,nẽpè Christo scriptum est,multa ipsum passurum,& habendum contemptui:& supplendum est, ita futurum est,vt & Elias ab Antichristo eiusq; mẽbris,multa atq; adeo mortem ipsam sustineat. Attamen dico vobis, quòd Elias iam venerit,sicuti de ipso scriptum est:& fecerunt illi quæcunq; voluerũt. Hic ergo tectè duplicem indicat aduẽtum, & vtriq; suum adsignat Eliam. Posteriorem præcurret Elias ille Thesbites:priorem verò eiusdem spiritus & virtutis Baptista Iohannes. Illud quoq; scias oportet,quòd venire primò non aliud sit, quàm pręuenire,vti colligitur ex illo quod præcessit. Eliã oportet venire primũ.Porro illud, & quomodo scrip. est de fi.ho.vt m.p. Theo. & Euthy. per quæstionẽ legentes aliter enarrãt.Hoc enim(inquit Euthy.)dixit conijciens in dubitationem responsionis ipsos scribas. Si enim secundum ipsos (quum nondum venerit Elias)nondum venit Christus: Elias autem quũ prius venerit restituet omne:hoc est, veniet & cõuertet omnem Iudæum ad Christũ,quomodo scriptũ est de filio hominis, siue Christo,vt à Iudæis multa patiat̃.Itaq; Elias Thesbites añ secundũ aduentũ venturus B. Mala.4.b.

turus est, quando omes Iudęi conuertent ad ipsum. Nunc autem primus est, quum à Iudæis multa patitur, cuius pręcursor Iohannes.

Conquirentes cum illis.) Differentes cum illis nouem, qui non adfuerant Iesu transfigurato.

O. b. *Qui respon. eis dix. O generatio incre.*) Singulare illud αὐτοῖς indicat increpationem hanc ferri in patrem ipsius obsessi, & reliquã turbam incredulam, non in Apostolos.

Respondit illi Iohan. di. Magister uidimus quẽdam. Quod ad seriei continentiam attinet, huius sermonis occasionem Dominus fecerat Iohanni, dum de puello loquens aiebat. Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in no. m. me recipit. Quod audiẽs Iohan. respondit, Vidimus quẽdam in nomine tuo eijcientem dæmo. qui non sequitur nos, tanquam si dicat. Dicis Domine, quòd quisquis in tuo nomine recipit ac iuuat abiectum aliquem aut opis indigũ hominem, te recipiat: nos antehac in tuo isthoc nomine vidimus quempiam non recipientem modo miserum quẽdam, verum etiam liberantem ipsum dæmonio: qui si te, (sicuti in tuo id fecit nomine) reciperet, sequeretur vtiq; te nobiscũ. Potest quoq; illud respondit δὲ autem, iuxta hebraicam phrasin positum accipi, pro loquutus est, vel compellauit autem illum Iohannes.

Si scandalizauerit te ma. t. abscide illam.) Per manum, pedem, oculum, quæ abscidere & amputare iubemur, intelligere possumus homines impios, mystici corporis Christi membra scandalizantes: itẽ prauos adfectus, ad hæc occasiones peccandi.

Debi-

Debilem introire.) Debilem pro mutilo posuit Interp. id quod græcum vocabulum κυλλός indicat, eū significans cui altera manus trunca sit aut māca. n.

Luscum.) Id est, vnoculū μονόφθαλμον. Luscus enim dicitur non qui strabis & distortis sit oculis, sed qui altero careat oculorum.

Omnis enim igne salietur: & omnis uictima sale salietur.) Docuerat modo per metaphoram truncationis membrorū rescindēdos esse prauos cordis affectus, siue homines pestilentes & noxios, omneisq; peccandi occasiones: nunc quo pacto id fiat, ac fieri debeat, alijs etiam metaphoris demonstrat. Et qa (inquit Beda) tertiò mentionem vermis & ignis fecerat æterni, restat dicere, quo modo fœtorem vermis, & ignis valeamus euitare tormentum. Sicuti ergo nulla victima veteris legis legitima erat, nisi quę vel igni saliret, vel sale, ita qsquis nouæ legis iusticia imbuit, necesse est vt igni expietur ab omnibus mūdanis affectibus, & sale condiatur, ne possit corrūpi malorum cōtagio Per salē igitur intelligimus euangelicę veritatis acrimoniam, emordentem & consumentem, quicquid est in nobis obnoxium corruptioni. Per ignem, diuini spiritus ardorem, primum exurentem quicquid est in homine viciorum, dein de illuminantem, si quid est ignorantię tenebris obuolutum, præterea accendentem & inflammātem: & postremo à terrenis ad cælestia sapientem, vt nullo iam persequutionū seu tentationum scādalo à semel suscepta fide atq; iusticia dimoueri valeat, quisquis hoc igne fuerit conditus. Per salem tamen plerisq; omnes euangelicam sapientiam intelligunt.

B.
B.E.
Leu.2.
E.
B.

Quod si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Si sal euanidum sit atq; inefficax, per quid sal ipsum condietis? Tanquam si dicat, vt respiciatur tam ad superiora, quàm ad inferiora. Nisi sit in vobis sal euãgelicæ veritatis, sapientiæ & disciplinę, qua & peccandi occasiones declinare, & mutuum doceamini erga vosipsos conseruare amorem, non erit vnde vestra conuersatio proba & gratiosa haberi possit. Atque hoc sensu sal vsitatius in masculino genere poni cõsueuit: tametsi secus noster posuerit Interpres.

Eu. *Habete in uobis sal: & pacem ha. inter uos.*) Salis vocabulum secundum diuersa loca videtur signare diuersa: in quo exponendo variant Interpretes, maxime hoc loco. Alij enim sapientiam interpretan-
B. tur, alij gratiam Spiritus sancti, alij correptionem,
O.H. alij iustitiam.

Ex capite X.

Comminabantur offerentibus. Pro increpabant offerentes.

Quisquis non receperit regnum Dei uelut paruulus.) Regnum dei seipsum dicit, hoc est, vitã & doctrinam suam: quam suscipere atq; amplecti debemus, non secus atq; pueri & beneuoli auditores doctrinã atq; iussa capessunt sui magistri, nihil addubitantes aut disquirẽtes, sed simplici animo quicquid ille vel docet, vel iubet, sequentes.

Vnum tibi deest. Vade, quæcunq; habes uende, & da paup. Ex hoc loco haud obscurè patet non satis esse ad obtinendam vitam æternam, nudam obseruationem decalogi, vti in Exo. descriptus est ca. 20.

ſed ſuperaddendā ad ipſius abſolutionē dilectionē Dei & proximi, ſicuti declaratur partim Deu.6. partim Leu.19. Hoc enim illud eſt, quod Chriſtus, qui legem venerat declaraturus & abſoluturus, huic adoleſcenti teſtatur in obſeruatione legis defuiſſe. Cõſtat em̃ q̇ plus amarit diuitias q̃ Deum: quod plus dilexerit cõmodum proprium, q̃ alienũ, qui iuſſus vendere ac dare quę habebat pauperibus à Chriſto abierit męrens. Relinquere ergo debemus bona hæc terrena quatenus nobis impedimento ſunt in obſequio diuino. Quod ſi verò diuitię affluant nec tamẽ cor illis apponimus iuxta admonitionẽ propheticam, & rectè eis nouimus vti, hoc nobis implendum ſuadetur tanquàm conſilium, non tanq̃ præceptum iniũgitur: vti copioſius docet̃ à doctoribus ſcholaſticis.

Accipiet centies tantũ in tem. hoc, domos & fratres et ſor. Centuplũ recipimus etiã in hac vita, tam q̃ad poſſeſsiõem temporaliũ, ſiue dum tanq̃ nihil habẽtes iuxta Pauli ſententiã poſsidemus omnia, ſiue dũ per charitatẽ euangelicã omniũ efficimur conſortes bonorum: q̃ quoad affinitatẽ, dum tot habemus cõſanguinitate affinitateq́ꝫ coniunctos, quot nobis ſunt diuinæ voluntatis cooperatores, eiuſdẽq́ꝫ profeſsionis euangelicę ſodales. Quicunq; enim (inquit Dominus) fecerit voluntatem patris mei qui in cœlis eſt, ipſe meus frater, & ſoror, & mater eſt. R. 2.Cor.6.b. E. Mat.12.d.

Filios et agros cum perſe. Hoc eſt, in perſequutiõibus, ſiue dũ is q ſua relinq̃t, male afficit̃ & affligitur. Θ.

Et præcedebat illos & ſtupebãt, et ſequẽtes timebãt. Quod ſi dubitas vnde timuerint, ſcito illis nõ ſemel à Domino auditũ fuiſſe quo pacto filiushoĩs multa

eſſet

esset passurus, vt videre est supra c.8.& 9.atq; idem manifestum fieri ex ijs quę sequuntur.

Aut baptismo quo ego baptizor baptizari?) Baptismum vocat sanguinis effusionē aspersionemq́;. Baptismus enim immersionem declarat.

Filius Timæi Bartimæus. Filius explicandi gratia additum est, id enim interpretatur Bartimæus à בר quod Syris atq; Chaldæis filium sonat.

Animæquior esto. Id est, bono sis animo.

Ex capite XI.

Circumspectis omnibus. Nimirum ijs, quę erant atq; gerebantur in ipso templo, vt congruo eâdem tempore ea ipsa redargueret, id quod postridiè fecit, vti liquet ex sequentibus. Sic edisserit Euthy. At glossa ord. seu interli. supplet, si quis eum hospitio susciperet.

.. *Non enim erat tempus ficorum.* Hoc dicens euangelista insinuat Dominū non maledixisse ficui propter ipsam, sed propter gentem Iudaicam in ficu designatam: cuius iam tempus aderat, vt fructum adferret, sole Christo iam mundum præsentiæ & gratię suę calore fœcundante. Tractat hunc locum Paulinus ad Desiderium.

Si dixerimus ex hominibus: timebant populum.) Subaudiendum est ꝫ dicet, vt ab hoc regatur illud, timebant populum. Præcessit enim, Si dixerimus de cęlo, dicet: quare ergo nō credidistis ei? Si dixerimus ex hominibus, dicet timebant populū. Hæc est germana & scriptura & intelligentia.

Ex capite XII.

Vineam

VIneam *pastinauit.* Id est, excoluit, suffossa videlicet terra, & admoto læramine. Vel pastinauit dictũ est, pro plantauit, vt græco respondeat ἐφύτευσεν. Interpretationem parabolæ require Mat. ca. 21.

Fodit lacũ. Grçcè est ὑπολήνιον, quasi dicas subtorcùlare, quòd in illud deflueret mustũ è prælo. Potest tamẽ lacus hic per synecdochen pro torculari accipi, iuxta illud interpretis in Mat. Et fodit in ea torcular. pro quo euan. ληνὸν ponit, id est, lacũ. qui olim terræ infodi consueuit.

Quid ergo faciet dominus uineæ. Vineæ paterni casus est, non datiui.

Et respondens Iesus. Quum nemo Christum interrogarit, quin potius ipse Christus interrogãdo doceat, liquet illud respondens perindè valere, quasi dicat, subdens, vel loquutus est autem Iesus, idq́ꝫ ex cõsuetudine hebræorum.

In stolis ambulare. Stola hoc loco non id indumẽti genus est, quod de collo pendet sacerdotis: sed pro veste splendidiore atqꝫ pomposiore per catexochen stola hic accipienda est.

Sub obtentu prolixæ orationis. Id est, sub protextu longę precationis. Obtentus enim hoc loci non ab obtineo, sed ab obtendo dicitur, quod est pro excusatione allego. Græca verbis nonnihil dissident à nostris, re coincidunt.

Duo minuta, quod est quadrans. Minuta vocat ꝙ nummi quidam essent minimi precij. Vnde & nos minimum pecuniæ genus à minutis mijten teutonice appellamus: tametsi diuersa fuerint illius tempestatis

peſtatis minuta à noſtris modernis. Bina quippe mi nuta, quadrantis valorem habebant. Quadrans aūt quartam partem aſsis deſignat. Porrò aſsis precium in re pecuniaria cum ſolido ſeu ſtufero (quem vocamus) Brabantico cōuenire Budęus teſtis: atq; ita quadrans quarta erat ſtuferi particula.

Ex capite XIII.

D*Icentes quia ego ſum.*) Hoc eſt, mentientes ꝙ ipſi ſint ego, nempe Chriſtus.

Opiniones bellorum. Gręcè eſt rumores bellorum. Et quanquàm opinio propriè ſit exiſtimatio, tamē hic pro fama accipi poteſt: quemadmodum & Cicero ad Cæſ. Iuniorem vſurpauit, Erat, inquiens, opinio bona de Lepido.

Ca. *Videte autem uoſmetipſos.* Tāquàm ſi dicat. Quę modo commemoraui extra vos ſunt, quæ dicturus ſum voſipſos concernunt: Tradent enim vos in cōcilia, &c. Nec diſcrepat ab hac ſententia quod gręcè legitur βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς. Alij tamen ſecus in-

Er. terpretantur, nimirum ſic: cauete vobis: vel ſeruate voſipſos à ſeductione ventura.

Cum autem uideritis abominationem deſo. Hic & deinceps de tempore potius loqui videtur conſummandi ſeculi, vt per abominationem deſolationis ſeu deſolatoriam intelligamus Antichriſtum, vt ſupra diximus Mat. 24.

n. *Vos ergo uidete.* Vos caſus eſt nominandi, non accuſandi, ὑμεῖς. Et videte dixit pro intelligite, nempe pſeudochriſtos illos & pſeudoprophetas, ne videlicet ipſi vobis imponant.

De

De die autẽ illo uel hora nemo scit. De hoc in Mat. diximus ca. 24.

Sicut homo peregrè profectus, etc. Sermo eclypsim habet: atque hoc aut modo consimili debet suppleri. Ita se habet filius hominis Christus, quẽadmodum homo quispiam profectus peregrè, &c.

Potestatem cuiusq; operis. Ἐξουσία non modo potestatem, sed & curã, procurationẽ, autoritatem & substantiam declarat. Cęterũ quod hodie in archetypo legimus explanatius quàm quod noster habet Interp. Si tamen idem ab ipso lectum est. Sic enim habet. Dedit seruis suis potestatem (curam seu substantiam) suam, & cuique suum opus. Sentit autẽ euãgelista Dominũ peregrè & quasi foris extra domũ suam agentem, omnium rerum in familia sua gerẽdarum curam atque potestatem commisisse seruis, sed cuique sua designata functione, & suis cuique traditis talentis, vt est apud Mat. c. 24. n.

Ex capite XIIII.

E*Rat autem Pascha & azyma post bid.* Inter pascha & azyma hoc interest, si propriè accipiantur: quòd pascha appellatur dies ille vnus, idemque summus quo agnus occidebatur ad vesperam: Azyma verò pluratiuè, siue dies azymorum, totum illud tempus complectatur quo illicitum erat panibus vesci fermentatis.

Alabastrum unguenti nardi spicati preciosi. Genitiui, spicati, preciosi referri possunt ad vocabulum nardi, quod neutri generis esse potest à nardum, nã hoc genere vsurpatur à Plinio. Dicitur autem spi- Pli. li. 12. c. 12.

catum

V.E. catum nardum, quòd spicas proferat teste eodem: vel, vt alijs placet, quod genus quoddam nardi, spica siue spicum nardi vocetur. Post tamen illud preciosi tam apud latinos quàm apud græcos epithethon esse vnguenti, vt dicatur alabastrum vnguenti preciosi è nardo spicata: atq; hoc rectius videtur, propterea quòd duo adiectiua durius cohærēāt vni substantiuo citra copulam. Porrò, quod græcè scribitur nardi pistici, vel pisticæ, intelligere possumus nardum fidelem, (pistis enim fides est) probatam atque synceram, cuiusmodi est nardus spicata, quam
Ibidem. Plinius describit his verbis. Frutex est, inquit, graui & crassa radice, sed breui ac nigra fragiliq; quamuis pingui, situm redolente vt cyperi, aspero sapore, folio paruo, densoq;. Cacumina in aristas se spargūt: ideo gemina dote nardi spicas ac folia celebrant. Deinde post pauca subdit. Syncerū quidem (subaudi nardi genus) leuitate deprehenditur & colore rufo, odorisq; suauitate, & gustu maxime siccante os, sapore iucundo. Ex his Plinij verbis coniicio nardū hanc non dissimilem esse ei quam in hisce regionibus satis frequentem Lauendulam vocamus. Nam præter aristas et alia quæ conueniunt, hinc etiā aqua & oleū eliquatur suauissimi odoris. Et Dorstenius
Theodo. in suo Botanico tradit Lauēdulam à Dioscoride vocari nardū celticam, & à nonnullis pseudonardum. Vide Mat. ca. 26.

Quod habuit hæc fe.) Habuit dixit, pro potuit. Id enim declarat &   & habeo adhærens verbo infinito, quod tametsi hic non exprimatur, subauditur tamen, nempè facere.

Vbi est refectio? κατάλυμα, idem quod apud Lu. diuersorium scribitur. Luc.22.

In prædium. Id est, in agrum, vel in villam.

Et uênit & inuenit.) Vtrunque præsentis temporis est.

Adolescens autē quidam sequebatur eum. Quum premittat euāgelista discipulos omneis, hoc est, Apostolos defugisse, non fit verisimile hunc adolescentem, aut Iohannem fuisse, aut alium quempiam ex Apostolis: vt sileam interim, ex annalibus colligi facile posse, & Iohannem & cæteros omneis Apostolos iam tum trigesimum ętatis annum vt minimum, eoq; & adolescentiam excessisse. Cā.

Post triduum.) Vide Mat. cā.26. ibi, Possum destruere tem. Dei.

Ex capite XV.

COnsilium facientes.) Consilium hoc loco per f scribi debet, non per c. Contra verò in eo, quod sequitur.

Et uniuerso concilio.) Nam ibi, συμβούλιον hic verò συνέδριον ē. Atq; ita συμβούλιον ποιήσαντες, eodem sensu accipietur, quo illud apud Mat. (quē Mar. ferè sequitur) συμβούλιον ἔλαβον, id est, consilium acceperunt, vel inierunt. Huc accedit, quod quum euangelista pręmittat, cōsilium faciētes summi sacerdotes cum senioribus & scribis, adijciat etiam, & vniuerso concilio. Absurdum enim erit, si vtrunq; pro eodem accipiatur: nisi fortè quis συμβούλιον, pro conuentu sacerdotum: συνέδριον verò, pro senatu & concilio seniorum populi accipiat, vt hoc ni.

 & vni-

& vniuerso concilio, ei respondeat quod habebat Mat. & seniores populi: quod an forte doctis probari posit equidem sum nescius.

Erat autem hora tertia, & crucifixerunt e.) Hora
Θ.C4. ergo tertia quę tres ex nostris horas cõtinet, sed sub horæ huius finem, hoc est (iuxta supputationem horologij nostri) circiter horã vndecimam, dominus noster cruci affixus est. Quod autem Mat. & Luc. de sexta hora tradunt, intelligendum est non crucifixionis, sed inchoantium tenebrarum tempus illos designasse, Id quod per se liquet rem propius intuẽti, quemadmodum idem admonet & Theop. Nam Mat. de hora silens crucifixionis, A sexta, inquit, hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram vsq; ad horã nonã. Similiter & Lucas post crucifixum Iesum, post fusas præces pro crucifixoribus, post diuisionem vestium, post irrisiones, post latroni factam regni sponsionem, tandem, Erat, inquit, ferè hora sexta, & tenebræ factæ sunt, & cæt. Ab his autem solus Iohannes discrepare videtur, qui de tempore datæ sententiæ ad hunc scribit modum. Erat autem parasceue Pas. hora quasi 6. & dicit Iudæis. Verum hoc ipso hunc arbitror in concordiam redigi cęterorum, quod signanter adiecerit quasi hora sexta, vt intelligamus tempore, quo redemptor noster sententiam accepit, & quo crucifixus est, tertiam horam, (quę ad sextam vsq; protendebatur, iuxta vulgarem videlicet eius patriæ computationẽ) necdum fuisse absolutè completam. Quanquàm eñi apud Iudęos,
Iah. 11. b. duodecim iuxta saluatoris nostri testimoniũ numerarẽtur horæ diei, ab exortu videlicet solis vsq; ad occubitum, prima tamen, tertia, sexta, nona & vndecima

ma nominatiores erant, & veluti capita quędam cę terarum, vtpote in quibus cæterę comprehenduntur & ab euãgelistis passim commemorãtur. Liquet hoc comprimis ex parabola illa vineæ, ad quam cõducti describũtur operarij Mat. 20. Iam verò, quòd is qui commentarios edidit in li. Psal. Hieronymi titulum pręferentes, in explanatione psal. 77 affirmat librariorum errore S in c. hoc est 6. in 3. commutatum esse, mihi planè non fit verisimile, tum quòd in his notis, quàm minima sit affinitas, vt non perinde facilè sit alteram substituere pro altera: tum quòd idem hic euangelista Matthæo & Lucæ accinẽs post pauca, ita subiungat. Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt, & cæt. Neque vero sum nescius ab hac de crucifixionis tempore sentẽtia, communem ecclesiæ sensum discrepare: deniq; & Augustinum ipsum qui hunc sermonem, Erat autem hora tertia: & cru. e. rationibus quibus potest, probare nititur per recapitulationem interiectum esse, & ad Iudęos pertinere qui prius ore, animo, & vociferationibus dominum crucifixerant: verum vt sileamus Augustinum hominem fuisse ac labi potuisse, nos quod magis euangelicæ narrationis veritati congruere visum est protulimus, nullius interim pręiudicantes iudicio.

Au. li. de. con. euan. 3. c. 13.

Ex capite XVI.

ET *Salome.*) Salome vocabulum est huic mulieri proprium. Nam quod hæc dicta sit Maria Salome, in nullis arbitror inueniri posse commentarijs veterum. Quinimo be. Hie. in episto. ad Hedib. quæst. 4. omnes is recensens quæ in

euangelijs leguntur Marias,4.tantum commemorat: Mariam matrem Domini: materteram ipsius Mariam Cleophę dictam: Mariam matrem Iacobi & Iose: & Mariam Magdalenam.

Et introeuntes in monumentum uiderunt iuuenem sedentem in dextris.) Ne te moueat ingressus iste in monumentum: scias locum sepulchri dominici cauernam fuisse & adhuc esse rotundam in rupe factam, 8.pedum longitudinis, seu latitudinis: in quam ab orientali parte per angustum ostiolum seu foramen,(cui aduolutum fuerat saxum)descenditur aliquot gradibus: & in ea spelunca in parte ingredientium sinistra, sepulchrum est dominicum excisum similiter in ipsa rupe, eleuatius ipso pauimento tribus palmis. Porrò de apparitione, vel apparitionibus angelorum, videtur inter euangelistas parum conuenire: primum quòd Matt.scribat angelum insedisse lapidi reuoluto, Mar.iuuenē, id est, angelum conspectum fuisse ab ingreßis in monumentum sedentem à dextris: deinde quod Mat.& Mar.vnius duntaxat angeli meminerint, Luc.verò & Ioh.duorum, quos Luc.per viros mulieribus adstantes indicat: ad hæc quòd Luc.stantes, Ioh.verò describat sedentes, adijciens vnum ad caput, & vnū ad pedes, vbi positum fuerat corpus Iesu. Prima dissonantia, conciliari potest iuxta Aug. duobus modis. Aut enim intelligendum est Mat.tacuisse de illo angelo quem intrantes viderant: Mar.vero de illo tacuisse quem foris viderunt sedētem super lapidem: vt duos viderint, & à duobus singulatim audierint, quę dixerunt angeli de Iesu: prius ab illo, quē foris viderunt super lapidem, deinde ab illo quē viderunt

Li.de.con. euan.3.c. xxiiij.c.

In monumēto in dextris: quò vt intrarent, illius qui foris ſedebat verbis exhortatę ſunt, dicētis: venite & vid. lo. vbi poſ. erat Dominus: quò veniētes viderūt eū, de quo Mar. loquitur, à quo talia ſimiliter audierunt. Aut certè intrantes in monumētum, in aliqua ſepta maceriæ debemus accipere: qua cōmunitum locum tunc fuiſſe credibile eſt in aliquo ſpacio ante petram, qua excisa locus factus fuerat ſepulturæ: vt ipſum viderint in eodem ſpacio ſedentem à dextris, quem dicit Mat. ſedentem ſuper lapidem: quandoquidem hortus illic erat, & in horto monumētum, vt ſcribit Iohan. Hæc poſterior ſententia mihi videtur probabilior vel hinc, quòd Mar. in toto euangelio ferè non alia referat, quàm quæ habētur in Mat. atq; hanc ſequitur in ſequentibus Augu. Iuxta hanc ergo dicendum ad ſecundam illam diſſonantiam, apud Lucam diuerſam eſſe apparitionem ab ea de qua Mat. & Mar. nam hęc foris facta eſt ante ingreſſum in monumentum ſeu cauernam, illam intus in ipſa cauerna. Vnde Auguſtinus: Poſſumus, inquit, intelligere vnum angelum viſum à mulieribus, & ſecūdum Mat. & ſecundum Mar. ſicut ſupra diximus: deinde intus ab eis, (dum inſpicerent locum in quo iacebat corpus Domini) viſos alios duos ſtantes, ſicut dicit Luc. ſimilia loquutos ad earum exhortandum animum, & ædificandam fidem. Quod ad tertium attinet, eadem eſt apparitio apud Lu. & apud Iohan. vt intelligamus ſecundum Au. eoſdem angelos prius quidem ſediſſe vt Iohan. habet: ac deinde ſurrexiſſe, vt etiam ſtantes viderētur ſecundum Lu. Vel dicendum ſedendi verbum non ſemper ſeſsionē indicare, vti ex illo liquet, Sediſtis in Cadesbarne

Mat. xxviij

Io. 19. g.

Ibidem. f.

Aug. ibidem. L.

Deut. 1. g.

multo tēpore:atq; hic potius existētiam (vt ita loq̄r) signare, vt nihil referat siue stetisse dicantur, siue sedisse. Verum huic recōciliationi aduersari videtur, q̄ Lu. ipsam apparitionem describat, anteq̄ de mulieribus agat properantibus ad Ap. ad nunciandū, quæ viderāt & audierāt: & añ cursum Petri ad monumētū. Io. vero post acceptū nunciū Magdalenę à Petro & Ioh. de sublato Domini corpore: & post vtriusq; discipuli cursum: deinde quòd Lu. de pluribus mulieribus, Ioh. vero de sola loquatur Magdalena. Quin & alia non pauca hoc loco sunt, quę non facile quis ex euāgelistarū collatiōe docere posset, non esse pugnātia. Vt ergo scias quō queq; in concordantiā & in ordinem redigēda sint, audi be. Au. diligētissimè

Li. de. con. euan. 3. ca. 24. h. hac de re differentē. Omnia, inq̄t, quę circa tēpus resur. Domini facta sunt, secundū omniū euangelistarū testimonia in vnā quandā narrationē, quantum nos Dominus adiuuerit, quēadmodum geri potuerint, ordinemus. Prima sabbathi diluculo, sicut oēs cōsentiūt, ventū est ad monumētū. Iā factū erat q̄d solus Mat. cōmemorat de terręmotu & lapide reuoluto, cōterritisq; custodibus, ita vt in parte aliq̄ velut

Io. 20. 2. mortui iacerēt. Venit aūt sicut Io. dicit Maria Mag. sine dubio cū cæteris mulieribus q̄ Domino ministrauerāt, dilectiōe feruētior, vt nō immeritò Io. solā cōmemoret tacitis eis, q̄ cū illa fuerūt, sicut alij testant. Venit ergo & vidit lapidē sublatū à monumēto: anteq̄ aliquid diligētius inspiceret, non dubitās ablatū inde corpus, cucurrit sicut di. Io. & nūciauit Petro et Io. At illi currere ceperunt ad monumentū: & perueniens Ioh. inclinauit se & vidit posita lint. nec intrauit. Pet. aūt consequutus intrauit in mo. & vidit lin.

pos. &

pos.& sudariū q̊d fuerat super caput eius non cum
lint.posi.sed separatim inuolutū.Deinde & Io.intra
uit & vidit similiter:& credidit q̊d Maria dixerat,sub
latum esse Dominū de monumento. Nondum em̄
sciebat scripturā q̊d opor.eum à mor.res.Abierūt er-
go iterum ad semetipsos discipuli. Maria aūt stabat
ad monu.foris plorans.i.añ illum saxei sepulchri lo
cū:sed tamē intra illud spacium, q̊d iam ingressę fue
rāt,hortus q̄p̄pe illic erat,sicut idem Io.cōmemorat.
Tunc viderunt angelum sedentem à de.super lapidē
reuolutū:de quo angelo narrant Mat.& Mar. Tūc Io.xix.g.
eis dixit.Nolite timere vos: scio em̄ ꝙ Ie.qui cru. est
quęr.Non est hic:sur.em̄ sic dix. Venite,& vid.lo.vbi Mat.xxviij
po.erat Dominus.Et citò euntes dicite dis.eius quia
sur. & ec. p̄c.vos in Ga.ibi eū vi.ecce prędixi vo.Qui Mar.xvi. b
bus similia Mar.quoq; non tacuit.Ad hęc verba Ma
ria dum fleret inclinauit se, & prosp.in mon.& vid. Io.xx.c.
duos ang.sicut dicit Io.in albis sedentes:vnum ad ca
put,& vnum ad pe. vbi pos.fu. cor.Ie.Dicunt ei,illi.
Mulier quid plo. Dicit eis. Quia tul.dom.m.& nes.
vbi pos.e. Hinc intelligendi sunt surrexisse ange-
li, vt etiam stantes viderentur, sicut eos Luc. visos Lu.xxiij.a.
fuisse commemorat: & dixisse secundū eundē Luc.
timentibus mulieribus,& vultū in terrā declinanti-
bus.Quid quęritis viuentem cum mortuis? Non est
hic,sed sur.Recordamini qualiter lo. est vo. cum ad-
huc in Gali. esset di.Quia oportet fi.ho.tra. in ma.
ho.pec.& cru.& die 3.res.à mor. Et recordatæ sunt
verb.e. Post hæc conuersa est retrorsum Maria:& vi- Ioh.xx.c.
dit Ies.stan.sicut dicit Iohann.& non sci.quia Ies.est.
Dicit ei Ies. Mulier quid ploras? Quem quæris? Illa
existimans quia hortulanus esset,dicit ei.Domine si

tu sust.e.di.mi.vbi po.e.& ego eũ tol. Dicit ei Ie. Ma. Cõuersa illa di. ei. Rabboni, quod di. magister. Dicit ei Ie. Noli me tangere: nondum enim asc. ad Pa. m. Va. autem ad fr. m. & dic e. Ascen. ad Pa. m. & Pa. ve. Deum m. & De. ve. Tunc egressa est à monumento: hoc est, ab illo loco, vbi erat horti spaciũ: & cum illa alię, quas secũdum Mar. inuaserat tremor & pauor:
Mat. xxviij & nemini quicq̃ dicębãt. Tunc iam secundum Mat. ecce Iesus occurrit illis di. Auete. Illę autem ac. & ten. pe. e. & ado. e. Sic enim colligimus & angelorum alloquutionem bis numero eas habuisse, veniẽtes ad monumentum: & ipsius Domini: semel scilicet quãdo Maria hortulanum putauit: & nunc iterum cum
Io. xx. c. eis occurrit in via, vt eas ipsa repetitione firmaret, atque à timore recrearet. Tunc ergo ait illis: Nolite ti. Ite nunci. fra. m. vt eant in Ga. ibi me vi. Venit ergo Maria Magdalena annuncians dis. quia vidi Do. & hæc ei dixit. Non solum ipsa, sed & aliæ, quas Lu.
Lu. xxiij. h. commemorat, quæ nunciauerunt hæc dis. 11. & cæteris omnibus. Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista: & non credebant illis. His &
Mar. xvi. c. Mar. attestatur. Nam posteaquàm commemorauit eas tremẽtes & pauentes exisse à monumẽto, & nemini quicquam dixisse, adiunxit, ꝙ resurgens Dominus apparuerit mane prima sab. primo Mariæ Mag. de qua eiecerat 7. dæmonia: & quia illa vadẽs nunciauit ijs, qui cum eo fuerant lugentibus & flẽtibus: & quia illi audiẽtes quòd viueret, & visus esset
Mat. xxviij ab ea non crediderunt. Mat. etiam illud inseruit, abscedentibus mulieribus venisse quosdam in ciuitatem de custodibus, qui iacuerant velut mortui, & nũciasse principibus sacerdotum omnia quę facta

ςta fuerant &c. Docet hęc ipsa paulò fusius idē Aug. in sequentibus, q̃ p̃tereo. Ex q̃bus vnum illud adijcio, quòd Luc. commemorans cursum Petri ad monumentū, recapitulando id faciat. Non enim eo id loco q̃ ipse refert, sed prius accidit, vt ex suprapositis patet. Vt aūt etiā ordinē & numerum scias singularum apparitionū hinc inde in 4. Euan. recitatarum, hunc habeas. be. Aug. epilogū. Inuenimus, inquit, apud 4. euā. decies cōmemoratum Dñm visum esse ab hominibus post resurrectionem. Semel ad monumentū mulieribus: iterum eisdē regredientibus à monumento in itinere: tertiò Petro: 4. duobus euntibus in castellum: 5. pluribus in Ierusalem, vbi non erat Thomas: 6. vbi eum vidit Thomas: 7. ad mare Tiberiadis: 8. in monte Galilęę secundū Mat. 9. q̃d dicit Mar. Nouissimè recūbentibus: q̃a iam non erant in terra cum illo conuiuaturi: 10. in ipso die, nō iam in terra, sed eleuatum in nube, quū in cœlum ascenderet, quod Mar. & Luc. cōmemorant. Cætera hoc monotessaron declarātia breuitatis ergò p̃tereo. De angelo viso foris super lapidē iuxta Mat. dici etiam potest, q̃ idē fuerit, qui visus sit intus iuxta Mar. & quòd mulieres in monumentum pręcesserit. Li. de cō. euā. 3. c. 25 b Ibidē. m. ϴ.

Illæ exeūtes fugerūt &c. & nemini quicq̃ dixerūt. Huic planè aduersari videt̃ Mat. dicens. Exierūt citò de monumēto, &c. currentes nūciare discipulis: magis etiā Luc. q̃ dicit. Et regressæ à monumēto nunciauerūt hęc oīa illis 11. & cęteris oībus, &c. Secundū Aug. dicendū ipsorū angelorum nemini ausas fuisse aliq̃d dicere. i. respōdere ad ea, q̃ ab illis audierāt: aut certè custodibus q̃s iacētes viderūt. Mihi tamē ex eo, q̃d p̃cessit, Ite, dicite discipulis eius: & inuaserat enim Li. de cōs. euan. 3. ca. 24. b.

eas tremor & pauor, ꝓbabilius censet, primū quidem quū adhuc terrore essent percitæ, nulli quicq̄ indicasse: postea tamen, deposito timore, quod iussę fuerant, impleuisse.

Li. de cōs. euā. 3. ca. 25. g. 5.

Nouißimè recūbentibus illis 11. ap.) B. Aug. locum hūc cū alijs euāgelistis, duobus cōciliat modis. Posterior est q & melior: vt hæc apparitio eadē intelligatur cū ea, q̄ facta est die post resurrectionē 40. Atq; ita ὕστερον cōparatiuum loco superlatiui, vt noster vertit Inter. accipiendū est. Priorē modū q̄ hanc eādem facit cū illa q̄ ipso resurrectiōis die facta est sub uesperam, qa hic nec ipse sibi admodū fidit Aug. deinde qa id à plerisq; vt coactū (sicuti manifestū esse potest relegēti locū Aug.) reijci cernimus, nobis neq; libuit, neq; visum est operæ preciū studiosis obtrudere. Neque minus coactū id nobis iudicatur, q̊d nonnulli, (vt ὕστερον ad vsitatiorē trahāt significātiā, nēpe vt ꝓ deinde sumatur) hāc apparitionē vnā faciūt cū ea, quā Ioh. ꝑsente Thom. die octauo accidisse describit: ꝑsertim quū nihil in eis cōmune deprehendatur vtriq; ꝑter numerū vndenariū. Præstat itaq; vt alterū illū recipiamus Augustini sensum: & ὕστερον sumamus pro nouissimè, iuxta fidē nostri Inter. q; videlicet hęc & nouissimo die facta sit apparitio: & inter cæteras à be. Marco descriptas loco constituatur postremo.

Exprobrauit incredu. eorum &c.) De præterita illa incredulitate intelligēdum est, quando neq; mulieribus neq; discipulis quibusdam nunciantibus credere voluerunt. Vnde etiam signanter temporis plusquamperfecti voce vsus est euangelista, dicens, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, quòd non credidissent.

IN

IN EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM, SCHOLIA.

Ex capite I.

E *uice Abia.*)Ex li.Paral.1. ca.24. discimus filios Aaron 24. sortibus fuisse distinctos: quarũ quælibet per vices atq; hebdomades suo fungeretur in tẽplo Domini munere. Inter cęteros ergo sacerdotes, Abia in sorte numeratur octaua: ex cuius vice hic Zacharias fuisse describitur. Be. Amb. simpliciter interpretatur: de vice Abia, id est, inquit, nobilis inter superiores semine. B.Θ.

Sorte exijt.)Græcis vnica vox est ἔλαχε quam neoterici interpretantur sortitus est, hoc est, sorte cõsequutus est, & sors illi obuenit. Rursus hoc be. Ambrosius simpliciter intelligit, quasi inter sacerdotes sors mitti consueuerit, qui esset immolaturus incensum, vel thymiama. Hic enim est, inquit, Zacharias ille summus sacerdos, qui sorte queritur, quia verus adhuc ignorabatur &c. Quod Beda veluti corrigens, aut certè pro suo sensu explanans, Non noua inquit, sorte electus est quum incensum esset adolẽdum, sed prisca tunc sorte ꝑlectus, quum primũ ex ordine sui põtificatus in vicẽ Abia succederet. Quòd aũt Zacharias sacerdos fuerit sũmus, multis adstruit rationibus cõtra opinionẽ Lyrani, Paulus Bur. cũ q̃ consentit non modo Am. verum etiam Chry. enarrans illud Iohan. 1. Ego baptizo in aqua: & Beda: E.

&

In.ser.5.de s.Ioh. & Aug. (vt videtur) dum ait Iohãnem subulã fuisse legis & gratiæ, quæ diploidẽ summi sacerdotis sancto patri iungebat in corpore.

Orans foris.) Non sub dio, sed in atrio vulgi: de quo in Apo. Atrium autem quod est foris templũ, Apo.11.a. ejce foras, & ne metiaris illud.

Adhuc ex utero ma.) Hoc est, etiamnum in ipso matris vtero. Adhuc enim, inquit, Orig. in matris vtero erat Iohannes, & Spiritum sa. acceperat. Id autem tunc factum est, quando ad aduentum saluatoris exultauit in vtero: quando repleta est Spiritu S. Elizabeth. Hoc sensu hunc locum intelligunt om̃es ferè veteres, etiam Aug. dicens inter cætera, quòd b. Ser. de be. Iohan. Iohan. ad similitudinem Domini sanctificatus fuerit antequam natus. Est tamen qui ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, verterit, iam inde ab vtero matris suę. Quem sensum apud duos duntaxat inuenio anti- n. quos: quorum prior Chry. est in hom. quadam habens. Et Spiritu S. replebitur mox vt exierit de vtero matris. Verum hoc non autoris, sed interpretis esse puto. Alter est Euthy. qui & ipse super illud, Et repleta est Spiritu S. Elisabeth, testatur etiam Iohannem Luc.1.e. tunc Spiritu S. fuisse repletum. De sanctificatione Iohan. qui plura desiderabit legat Orig. & Amb. super illud, Et repleta est Spiritu S. Elizabeth: item dist. 6. 4 libri Senten.

Vt conuertat corda patrum in filios.) Perinde est quasi dicat. Efficiet vt idem cor, eadem mens, atque adeo eadem fides sit in posteris, quæ olim fuit in veteris Test. patribus. Vtitur autem angelus Malachiæ verbis, in fine vaticinij sui ita scribentis. Et conuertet

(inquit

(inquit de Elia loquens) cor patrum ad filios.

Abijt in domum suam. Quę in montana Iudęę regione non procul à Bethlehem sita fuisse refertur. Vnde infra. Exurgens Maria abijt in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda: & intrauit in dom. Zach. Alij tamen, Ierosolymæ habitasse Zachariam putant: vt infrà dicemus. Abijsse autem in domum suam scribitur, post expletos videlicet officij dies, ꝓpterea, quòd tempore ministerij sacerdotes agerent in habitaculis quibusdam templi in hoc destinatis, vt ex Thalmud, & ex libro Ioraa refert Burgensis. S.Hist.sc. Infra ibi Abijt in mont.

Occultabat se mens.5.d.quia sic fecit mi.Dominus. Pudebat enim ipsam conceptæ prolis propter ætatem. Sunt enim (inquit Amb.) ipsi quædam tempora præscripta coniugio, quando dare operam liberis sit decorum. At verò, vbi matura æui senectus successerit, & ætas regendis liberis habilior, quàm creãdis, pudor est legitimi licet coitus indicia gestare, & grauari alienę ætatis onere, & tumescere aluum, nõ sui temporis fructu.

Desponsatã uiro.) Ex eo, quòd Mat.ca.1.legitur, Quum esset despõsata mater eius Maria Ioseph, antequàm conuenirent inuenta est, &c. insinuari videtur illud desponsatam vtrobiq; accipiendũ pro stipulatam, & ad futuras nuptias, cõsummandumq; suo tempore coniugium (quod ad affectum parentum attinet) destinatam ac traditã: ita vt iam tum in ipsis ageret ędibus sui sponsi, illibata tamen ab omni carnali commercio. Nam vt be. tradit Chryso. eum tenebat morem antiquitas, vt sponsæ in sponsorum domibus haberentur. Vt enim, inquit, generi Loth Generi à gener.

apud

apud socerum leguntur habitasse cum sponsis non dum sibi copulatis lege coniugij, sic habitabat etiã Maria cum sponso. Amb. tamen pro eodem accipiens desponsatam & nuptam, amplius quid sentire videt̃, nimirũ consummatas fuisse nuptias, ipsamq́ virginem prorsus iamdudum maritali iuri, salua tamen pudicitia, fuisse subiectam: ne videlicet vel nouæ conceptionis sacramentum innotesceret diabolo: vel vlla posset fornicariæ conceptionis alicundè suboriri suspicio. Tractat hunc locum & Hiero. aduersus Helui. si quis plura velit cognoscere.

Quæ quum audißet, turbata est.) Ne fallaris relatiui ambiguitate, scito quæ non angeli verba, sed Mariam referre. Et quum græcè sit ἡ δ' ἰδοῦσα quæ quum vidisset turbata est in sermone eius (adstipulante etiam Amb.) duplici ex causa in his verbis demonstratur virgo beata turbata fuisse: primum ex
n. admirabili coruscantis angeli aspectu: deinde ex inaudita salutationis forma.

Quomodo fiet istud, quoniam uirum non cog.)
A. Non vt Zacharias de rei dubitat effectu: sed modum inquirit, quo id fieri posit, saluo voto pudicitiæ. Ille enim ait, Vnde hoc sciam: hæc autem, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cog? Quod pro-
De sanct. virg. c. 4. fectò (inquit August.) non diceret, nisi Deo virginem se ante vouisset. Sed quia hoc Israelitarum mores adhuc recusabant, desponsata est viro iusto, non violenter ablaturo, sed potius contra violentos custodituro, quod illa iam vouerat. De quo etiam vo-
Cat. to ita scribit Grego. Nysenus. Hæc, inquit, Mariæ verba indicium sunt eorum, quæ tractabat in men-

tis arcano. Nam si causa copulæ coniugalis Ioseph desponsari voluisset, quur admiratione ducta est, dum sibi narratur conceptio: quum nimirum ipsa prçstolaretur ad tempus mater effici iuxta legis naturam? Verum quia oblatum corpus Deo, quasi quoddam ex sacris inuiolabile reseruari decebat: & & ideo dicit, quoniam virum non cognosco.

Obumbrabit tibi.) Hoc est, veluti vmbram quandã tibi circumfundet: qua te ab æstu libidinis refrigerando contutabit. Haud etiam inscitum est quod post prædictum sensum adfert Grego. di. Per vmbrationis vocabulum incarnan. i Dei vtraq; potuit natura signari. Vmbra enim à lumine formatur & corpore. Dominus autem per diuinitatem lumen est, qui mediante anima in Mariæ vtero fieri dignatus est per humanitatem corpus. Quia ergo incorporeum lumen in eius erat vtero corporandum, ei quæ incorporeum concepit ad corpus, dicitur, Virtus altiss. obumbra. tibi: id est, corpus in te humanitatis accipiet incorporeum lumen diuinitatis. Vide si lubet etiam Hila. li. de Trin. 2. Gr. Mora. 18. Iob. 17.

Omne uerbum.) Id est, omnis res, ex cõsuetudine hebraica: de q̃ plura ca. seq. ibi: Videamus hoc verbũ.

Abijt in montana cum festin. in ciuit. Iuda.) Ciuitatem hanc non fuisse Ierosolymã ex illo argui posse videtur, quòd Ierosolyma sita fuerit in tribu Beniamin, vt liquet ex Iosue ca. 18. quum hæc in tribu fuerit Iudæ: dein ex illo, quod dicitur, abijt in montana: & super omnia montana Iudçæ diuulgabantur omnia verba hæc: de qbus intelligendũ videt illud Iudicũ 1. Fuitq; Dñs. cũ Iuda, & montana possedit.

Ecquius

Ser.de visita. A.li.quæst. in Iud.

Ecquius tamen nititur adserere contrarium: cuius potissima ratio est, quòd Augu.dicat Ierosolymam ciuitatem fuisse ipsi Beniamin & Iudæ communẽ: id quod ex illo colligere videtur Aug.quod Iosue 15. scribatur, Iebusæos habitasse cum filijs Iuda in Ierusalem vsque in præsentem diem. Cum hac opinione consentit Beda, super illud: Et ibãt parentes eius per omnes annos in Ieru.ita scribens. Mariam euangelista hic, mox Domino cõcepto Ierosolyma mittit: domum pontificis intromittit: ibi & Baptistam natum refert: & Bonauentura. Cum priore verò consentiunt Theo. enarrans illud, Vt impleti sunt dies officij eius abijt in do.s. & Euthy. & histo. scho. vt antiquos taceã, qui silentio illi videntur adstipulari.

Luc.2.f

Supra.c

Salutari meo.) Salutaris hoc loco pro saluatore ponitur, id quod & aliâs fit in arcanis literis, vt illo psalmi versiculo, Exaudi nos Deus salutaris noster: vbi tã græcè, quàm hebraicè saluatoris est vocabulum.

Humilitatem ancil.s.) Iam vulgò receptum est humilitatem hic declarare paruitatem & abiectiõem, non animi virtutem modestiam quam vocant. At Orig. apertè de virtute interpretatur: Aug. de vtroque. In scriptura enim sacra non perpetuo seruatur differentia illa, quæ ταπείνωσιν ad humilitatem conditionis: ταπεινοφροσύνην verò, ad humilitatem refert, animi sese demittentis.

Au.super Magni.

Ecce enim ex hoc.) Subaudi tempore, est enim ἀπὸ τοῦ νῦν.

Eu.

In brachio suo.) Hoc est, per Filium suum, quo veluti brachio operatus est Deus nostrã salutẽ. Nõnulli per brachiũ intelligunt Dei fortitudinem.

Disper-

Dispersit superbos mente cor.s.) Duplex potest adsignari constructio. Prior talis est: Dispersit eos Deus qui mente siue sensu cordis sui superbi sunt. Altera talis. Dispersit superbos διανοίᾳ cogitatione cordis ipsorum: vt intelligamus superbos suis ipsorum consilijs dispergi. Prior tamen sententia mollior est. Poterit & tertia adsignari iuxta Aug. nimirum hæc. Deus sola cordis sui intentione, soloq́ꝫ cogitatu, vel vt ipse loquitur, profundo suo consilio dispergere potest superbos: nisi quod huic reclamet illud αὐτῶν plurale, quod prohibet ne διανοίᾳ καρδίας possit referri ad Deum. Quod si αὐτοῦ scriptum esset vti legisse videtur Aug. non posset nisi ad deum pertinere. Superbos autem intellige cacodęmones, vel Iudęos, vel generaliter quotquot sunt, qui aduersus Deum aut proximum efferuntur animo. Illud insuper aduertas oportet, in hoc cantico præteritum tempus prophetico more vbiqꝫ fere per metastesin poni loco futuri. Disperdet superbos: faciet potentiam: deponet potentes, &c. Au. super Magnific.

Esurientes impl.bo.) Qui sunt (inquit Aug.) esurientes? Humiles indigentes. Qui sunt diuites? Superbi & inflati. Vide Aug. hom. 44. & super Magni.

Suscepit Israbel puerum s.) Consensus interpretum Israhel appositiuè connectit cum puerum suū, vt subaudiatur deus, vti in versibus precedentibus. Suscepit Deus puerum suum Israhelem, vt memor esset suæ, de qua loquutus fuerat patribus Abrahamo, & posteris eius misericordię. Statuā enī, inquit Deus Abrahamo, pactum meum inter me & te, & inter semen tuum post te in generationibus suis fœ Sicut loqu. est ad pa. Gen. 22. d.

dere sempiterno, vt sim Deus tuus & seminis tui post te,&c.

In secula.)Hanc coronidem communiter referunt explanatores ad semen permansurum in secula:ego tamen malim ad totũ simul canticũ referre.

Mansit autem Maria cum illa quasi mens.3.) Mansisse Mariam apud cognatam suam vsq; ad ortũ Iohannis negat Theo.cum græco quodam in Catena adducto:Amb.verò Euthy.& quorum mihi sententia verior censetur adfirmant:id quod Amb.qui cæteris rectior est,indicat dũ ait:Tam diu mãsit Maria, quàm Elizabeth pariendi tempus impleret: & rursus dum subdit.Pulchrè tempus quo fuit in vtero ꝓpheta describitur,ne Mariæ præsentia taceatur.

Quia nemo est in cogna. t. qui uo. hoc nomine.) Hoc dicebant,quia nolebant infantem nomine appellari alieno,& peregrino cuiusmodi illis erat Iohãnis nomen. Sensus autem apertior fuerit,si ꝯ quia habeatur quasi superuacaneum.Dixerunt ad illam: nemo est in cognatione &c.

Eu. *Manus Domini.*)Id est,diuina virtus & gratia.

Erexit cornu salutis.) Per cornu,regnũ designat.

Θ. Mos enim fuit,reges vngere ex cornu. Vel cornu sa

Eu. lutis dicit per metaphoram scripturæ familiarem, pro salute præpotente,robusta,atq; inuicta.

Salutem ex inimicis no.)Pendet ab eo, quod præ

E. cessit, sicut loquutus est: vel secundum alios,ab illo,

B,Eu. erexit cornu salutis:tãq̃ si dicat.Cornu nobis erexit, regnum'q; salutis:seu salutẽ quandã regiam fortem, atq; vt ita dicã,corneã:salutẽ, inquã,& redemptionẽ ab inimicis,tã visibilibus,quàm inuisibilibus.Quod

enim

enim cōpendio dixerat, erexit cor. sa. no. hoc versiculo veluti explanat.

Ad faciendā misericor.) Quod ad græcā syntaxin attinet, quia τὸ ποιῆσαι, μνησθῆναι & δοῦναι infiniti sunt modi, necesse est ea referre ad illud q̄d præcessit, sicut loquutus est. Sic enim illi loquuntur. Loquutus est facere misericordiam, & recordari testamenti, pro eo quod est, loquutus est ac pronunciauit fore vt faceret misericordiam: vel dixit facturum sese misericordiam, ac memorem fore testamenti. Vel ita coniunge. Deus visitauit & redemptionem fecit plebis suæ: cornu quoq; nobis erexit salutis, vt misericordiam faceret cum patribus nostris: sicq; re ipsa memorem se declararet sui testamenti.

Iusiurandum quod iur. ad Abra. pa. no. da. se no.) Iusiurandū accusandi casus est, & cōstrui potest cum loquutus, quēadmodum & illud salutē ex inimicis: vel cū illo, q̄d subiungit, daturū se, hoc pacto. Sicut loquutus est daturū sese ac præstaturū nobis iusiurādū, q̄d iura. ad Abr. pa. no. Euthy. tamē hoc cū verbo immediate p̄cedenti memorari iungendū docet: sicuti & illud testamenti. Indifferenter em̄, inq̄t, μνησθῆναι à genitiuo trāsit ad accusatiuū. Quod si hic ita se habet, idē & in lectione latina factum intelligi debet. Est p̄terea q κατὰ hic subaudiat, sic. iuxta iusiurandū. Poterit & hoc pacto iungi: & memorari iusiurandum testamenti sui. Θ.

Per uiscera misericordiæ.) Viscera misericordiæ vocat vehe. animi adfectus, ad miserēdū p̄pensos.

Visitauit nos oriens ex alto, Illum.) Oriēs nō est hic participij particula, vt ordinari debeat, ex alto oriēs, E.

ſed nominis, vt ex alto iungatur cum viſitauit: deinde ſequatur, illuminare, hoc eſt, vt lumen prȩberet, ſiue illuceſſeret ijs, qui in tenebris, & in vmbra mortifera ſedent. Orientem ergo hoc eſt ἀνατολὴν ſolem debemus accipere, per quē Chriſtum intelligimus, vt ſubindicat Theo. apud interpretem, ita loquens. Ille viſitauit nos ex alto qui oriens dicitur: ſol enim iuſtitiæ eſt, & illuxit nobis qui in tenebris eramus, hoc eſt in ignorantia, & vmbra mortis, id eſt, peccatis ſedentes. Sunt præterea qui ſecus hunc locum diſtinguāt: nam illuminare paſsiuè intelligunt, modo
Ca. imperandi: & ibi, Oriens ex alto, nouum faciunt ſermonis caput, vt ſint verba deprecantis, hoc pacto. O oriens Chriſte ſol iuſtitiæ, ex alto illuſceſcere ijs q in tenebris, &c. Quam diſtinctiōem licet ſermo grȩcus non repudiet, alteram tamen magis probauerim.
E. Dicit autem ex alto, quòd Chriſtus lux mundi è ſublimi deſcenderit ad illuminandos mortaleis,
L. quum contra ſol iſte corporeus ab imo exurgat. Vel ex alto, id eſt, ex profundo & abſtruſo abyſſus diuinæ, ac ſinus paterni.

Viam pacis.) Phraſis eſt hebraica, pro viam proſperam, bonam, pacificam, & ſalutarem.

Ex capite II.

HAec deſcriptio prima facta eſt à præſide Syriæ
B. *Cyrino.*) Prima dicitur hæc deſcriptio, vel earum quæ vniuerſum terrarum orbem concluſerint: nam pleræq; iam terrarum partes leguntur fuiſſe recenſitæ, vt liquet ex li reg. 2. ca. 24. de numeratione Dauidica, & ex Ioſephi libris: vel ipſius Cyrini, qui

videlicet hæc perſcriptio Cyrenio præſidente Syriç (vt græcè eſt) vel à Quirino præſide facta, prima fue rit. Fiebat autem eiuſmodi deſcriptio, ſiue recenſio, vt quiſq; ex Cęſario mandato ſeſe declararet quàm eſſet potens in poſſeſsionibus & facultatibus, idq; proprijs datis & conſcriptis nominibus: vtq; ſinguli teſtarentur atq; agnoſcerent Romano ſeſe ſubiectos imperio, dato in hoc, vt nonnulli volunt, denario numiſmate cenſus, aut certo aliquo tributo. Syria ampliſsimum quondam regnum fuit, cuius frequens mentio eſt tum aliàs, tum libro 2. reg. ca. 8. q̃ inter cæteras regiones, etiam Paleſtinam complectitur, vt teſtis eſt Plinius lib. 5. ca. 12. Hebraicè Arã vocatur ab Aram filio Sem. E. V. L. Cat. L.

Vt profiterentur.) Quos nos profiteri dicimus, reſpectu eorum qui cenſentur, & deſcribere ſiue cenſere, reſpectu eorum qui cenſent, vtrunq; vno verbo ἀπογράφεσθαι dixit euangeliſta: q̃ factũ eſt vt Inter. priori loco verterit, ut deſcriberetur vniuerſus orbis, poſteriori vt profiterentur ſinguli. Apud Petrum Chry. tamen pro deſcriberetur legitur, vt profiteretur vniuerſus or. V. Pet. ſe. 175

Primogenitum.) Primogenitus eſt non poſt quẽ alij, ſed ante quem nullus eſt genitus. Hi. cõ. Hel.

Vigilantes.) Docet quidam græcarum peritia haud vulgariter inſtructus, ἀγραυλοῦντες propriè ſonare, (quemadmodum Theo. enarrat) ruſticantes, id eſt, ruri agentes, ſiue in agro ſtabulantes. Nam hinc, inquit, eſt compoſita dictio ἀγρὸς ager, αὐλὴ ſtabulum. Deinde rationem ſubdens cuſtodiendi gre- E.

 gis

gis in Angelia & alijs qbusdā regiōibus vbi magna est ouiū copia. In septis, inqt, noctu seruant greges ob incursum luporū: verū ea septa in agris sunt. Euthy. tamen aliā huius vocis etymologiā significantiamq; indicans, Ἀγραυλεῖν inquit, quidam interpretantur ἐν ἀγρῷ αὐλεῖν alij vero ἐν ἀγρῷ αὐλίζεσθαι: quorum prius ipse Euthymij interpres, vertit tibia canere: nam αὐλὸς tibiam & fistulam signat: posterius in agro degere, siue pernoctare: quod postremum cum ecclesiæ lectione consentit, (ne quis
n. eam reprehendendam putet) vt intelligamus id quod sequitur, custodientes vigilias noctis vel φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς custodientes custodias noctis, quasi explanatiuum esse illius vigilantes.

In terra pax hominibus bonæ uol. Illud bonæ voluntatis quod græcè est εὐδοκία casu videlicet nominatiuo (nam ita hodie legitur) potest referri vel ad Deum, vt cum pax constituatur, hoc pacto: hominibus in terra sit pax diuini beneplaciti: id quod græcè per quandam veluti appositionem εἰρήνης cum εὐδοκία haberi potest: (si tamen εὐδοκία & non potius εὐδοκίας aut certe εὐδοκίᾳ scribēdum est) vel ad homines, vt cum hominibus constituatur hoc pacto: Et in terra pax hominibus ijs videlicet, qui bonæ sunt voluntatis. Et quanquam hanc sententiam hodierna græcorum lectio non recipiat, Chry-
n. sostomus tamen, vt Ambrosium, & reliquos sileam, sermone de natiuitate Domini apertè eam conspicitur sequutus. Sic enim hunc locum enarrat.

Videte

Videte, inquit, quod dicitur, in cœlis gloria, vbi nulla dissentio est: in terra pax, vbi bella cotidiè. In terra pax, in quibus pax? In hominibus bonæ voluntatis. Et quare gentiles pacem non habent? quare Iudæi pacem non habent? Ideo adiecit, pax in hominibus bonæ voluntatis, hoc est, qui suscipiunt natum Christum. Hucaccedit quod passim in ipsius Hom. in homilijs scriptum legimus, in ter. pax hominibus Mat. 26. bonæ voluntatis. Priorem verò sententiam, idem & 36. homi. in epist. ad Collo. 3. (si modo non fallit nos vel libri titulus, vel ipsius interpres) sequutus videtur. Ita enim legimus iuxta Musculi versionem. Propterea gratias agentes dicimus, Gloria in altissimis Deo, & in terra pax, hominibus bona voluntas. Ecce, inquit, & homines deinceps apparuerunt comiter ac placidè se habentes. Quid est bona voluntas? conciliatio. Non enim amplius interstitium est cœlũ. Præterea qui dubitat an εὐδοκία etiam ad n. homines pertinere possit, propterea quòd quidam ex recentioribus neget aptè dici εὐδοκίαν hominis erga Deum, sciat de humana εὐδοκία tum aliâs tum Bu. apud Sirach Eccle. ca. 18. scriptum esse. Ἐὰν χορηγήσης τῆ ψυχῆ σου εὐδοκίαν ἐπιθυμίας, ποιήσεσε ἐπίχαρμα τῶν ἐχρῶν σου: hoc est si præstiteris animæ tuæ concupiscentiæ beneplacitum, faciet te in gaudium inimicis tuis. Et apud Paul. Rom. 10. ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, δέησις ἡ πρὸς τὸν θεόν: Id est voluntas quidem cordis mei, & deprecatio ad Deum. Porrò quòd quidam sentiunt locum hunc in tres secandum particulas, reddẽdaq́ sin-

ſingula ſingulis, nempè gloriam vni Deo in altiſsimis: terræ pacem: hominibus bonam voluntatem, mihi ſanè non admodum probatur: tum quòd copula & non niſi binas poſtulet particulas, tum quòd apud vetuſtiores ſolidioresq; ſcriptores idipſum nō
H. in reperiatur. Nam Iren. & Hier. veterem noſtram ſcri-
Mat. 28. bunt lectionem, quæ eam diſtinctionem non admittit: itidem & Orig. ita habens apud ſuum interpretem: Gloria in excelſis Deo: & ſuper terram pax in hominibus bonæ vol. quibus conſentit Pontianus pa. 1. & Hila. li. de Trin. 2. atq; Chry. vt ſupra patet. Hos itaq; ſequi malim, quàm Euthymiū, Theo. & neotericos, qui ab illis diſſentiunt.

Videamus hoc uer. quod fac. eſt, quod Do. oſtē. no.) Ita lego in exemplaribus vetuſtis, conſentientibus & græcis: ne quis putet inſerendum, quod fecit dominus, & oſten. Verbum autē ponit pro re aut opere. Ita enim hæbræi verbi ſiue ſermonis vocabulo vti conſueuerunt. Vt apud Ieſ. c. 39. Non fuit verbū quod non oſtenderit eis Ezechias in domo ſua. Vbi & paulo inferius ſequitur. Non fuit res quam non oſtenderim eis in theſauris meis: vbi vtrobiq; eſt דבר verbi vocabulum. Et 2. Regum 1. Quod eſt verbum, quod factum eſt? Indica mihi. Vnde etiam Marcus euangelij ſui c. 1. leproſum illum quem Dominus curarat, diſſeminaſſe ſermōem cōmemorat.

Videntes autem, cognouerunt de uerbo, quod di-
Eu. *ctum erat illis de puero hoc.)* Ne ſermonis fallaris ambiguitate: ſcito quod, hic eſſe relatiuum. Et cognouerunt dixit pro certiores facti ſunt de verbo. Quod autē huius loco in archetypo ſcribitur, ἀνεγνώρισαν

anceps

anceps est ad cognouerũt seu certiores facti sunt, & diuulgauerũt: q̊d posterius magis quadrat cũ eo q̊d subijcitur, Et omnes qui audierunt mirati sunt. Π. Θ.

Dies purgationis eius.) Incertum est, quò potius referẽdum sit eius: ordo tamen sermonis magis postulat vt ad puerum pertineat, & purgationem hic cęremonias illas accipiamus quibus & mater & fœtus ipse lustrabatur. Vnde etiam Orig. pluratiue αὐτῶν & legit & interpretatur: quum in alijs αὐτοῦ, in alijs verò αὐτῆς, scriptum sit. Nihil tamen vetat quo minus dies purgationis 40. illos dies accipiamus, quibus beata virgo domi se continuerat, ne violatę incusaretur legis.

Timoratus.) εὐλαβὴς, religiosus, prouidus.

Venit in Spiritu in temp. Hoc est, Spiritu sancto instigante templum ingressus est. Θ.

Lumen ad reuelationem gentium. Hoc est, vt lucem gentibus inferat, discussis tenebris cæcitatis, ignorantiæ, & peccatorum. Reuelationem siquidem, visus restitutionem vocat, teste Eut. Is.

Vt reuelentur ex multis cor. cogi. Referenda sunt hæc non propriè ad proxime præcedentia, sed ad superiora potius, nimirum ad, positus est hic in ruinã & in resurrectõiem multorum, & in signum cui cõtradicetur, vt reuelentur, &c. Cæterum vt, consequutionem hic dicit, non causam.

Et hæc uidua usq; ad annos 84. Perinde est ac si dicat: Vidua erat annis ferè quatuor & octoginta. A.

Qui expectabant redemptionem Ierusalem. Ierusalẽ ablatiui casus est, aut datiui: vt intelligas locum designari vbi hæc facta est redemptio. Est enim græ

cè in Ierusalem. In multis tamen latinorum codicibus est redemptionem Israel, quod vt non exprimatur in contextu, subaudiendum tamen erit.

Iesus proficiebat sapientia.) Iuxta humanitatem, iuxtaq́ꝫ æternam exhibitionem, intelligendum est puerum Iesum incrementa sumpsisse sapientię: alioqui diuinitas in eo plena semper fuit omni sapiẽtia.

Ex capite III.

Tetrarcha autem Galilææ Herode. Tetrarcha, vel tetrarches is dicitur qui quartam regni alicuius partem administrat. Sonat enim τετράρχης quasi dicas quartus princeps. Et Herodes hic idem est, qui infantes occidi iussit, Antipatri Ascalonitæ filius, & Herodis iunioris pater.

Factum est uerbum domini super Iohan.) Sub. vt
A. prodiret in publicum ac pœnitentiam prædicaret:
X. nam sermo aposiopesin habet. Verbum hic mandatum accipere possumus.

Praua in directa.) Praua dixit, pro tortuosa, & inæqualia.

Genimina uiperarum.) Iudæos genimina, hoc est, filios, & progenies viperarum vocat, ob venenosam nocentissimamq́ꝫ ipsorum vitam. De viperarum natura scribit Plinius li. nat. hist. 10. cap. 62. in hæc verba. Viperæ (inquit de ipsarum coitu loquẽs) mas caput inserit in os, quod illa abrodit voluptatis dulcedine. Terrestrium eadem sola intra se parit oua vnius coloris, & mollia vt pisces. Tertia die intra vterum catulos excludit: deinde singulos diebus singulis parit, viginti fere numero. Itaq́ꝫ cæteræ tar-

ditatis

ditatis impatientes perrumpunt latera, occisa parente. Eadem ferè tradit & Hieronymus, aut si quis alius est epistolæ ad Præsidium, de cereo paschali au thor. Sic enim scribit. Viperæ per os coitum faciunt, masculi mortem contemnunt: sed fœmina in ipso coitu, siue magna dulcedine exagitata, siue futuri præscia periculi, dum absorbet semen caput masculi abscidit, & sic eum occidit. Sed quum conceperit, vi scera illius ab ipsis quos cōcepit comeduntur, & sic matrem occidunt.

Qui habet duas tunicas, det non habenti.) Haudquaquàm durius hoc esse pręceptum, quàm par est iudicabimus: si meminerimus pręcepti dominici, huic concinentis, quo diligere iubemur propinquū non minus quàm nosipsos: & si nullam habenti tu nicam intelligamus dādam esse alteram. Vide Gre. hom. in euan. 20. Θ.

Quam constitutum est uo. faciatis.) Quod interpres pro πράσσετε vertit faciatis, significatione vide licet famosiore, poterat etiam exigatis dicere, quum de publicanis loquatur exactoribus vectigaliū. Nā πράσσω nonnunquàm exigo & cogo declarat. Sed il lud generalius, hoc contractius, & euidētius. Petrus Chry. habet peratis. A. Θ. Bud. P. ser. 158.

Cuius uentilabrum in manu eius: & purgabit aream suam: & congre. trit. & cæt.) Docet hac meta phora bea. Iohannes, Christum data sibi potestate editurū inter pios et impios discrimē, ventilationeq́ quadā tribulationum declaraturū, qui vt triticū mū dū excussis viciorū sordibus recōdendi sint in greme

secu-

ſecuritatis horreũ:rurſus qui vt paleæ omnis iuſticię frumento vacui,ventilãdi ſint in ęterni ignis ſupplicium. De ventilabro & area habes Mat.3.

Herodes autem tetrar. quum corrip. Eundẽ hunc eſſe Herodem,cuius in præſentis ca. exordio euãgeliſta mentionem fecit, ex Mar.ca.6.manifeſtum fit, vbi eandem hanc deſcribens hiſtoriam Herodem fratrem Philippi nominat,ſicuti be.Lucas.

Qui fuit Sela: qui fuit Cainan: qui fuit Arphaxad.) Hanc generationis ſucceſsionem be.Lucas à 70. di dicit Interp. ſecundum quos Arphaxad Cainan genuiſſe ſcribitur:quum iuxta hebręos Arphaxad Sela vel Sale,nullo interpoſito genuiſſe legatur, Gen.10. & 1.Para.1.

Ex capite IIII.

ET agebatur in ſpiritu in deſertum,in diebus 40. & tentabatur à diabolo. Græca minus habent incommodi, præſertim quũ loco, & tentabatur, ſit
V. participij paſsiui particula πειραζόμενος, qua Latini caremus, abſente etiam copula. Sic enim habent, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου: quorum verborum ſenſus ita reddi poterat. Et ductus eſt Spiritu in ſolitudinem, diebus 40. tentãdus à diabolo. Aduerte inſuper in particulam, id eſt, ἐν hoc loco & aliâs frequenter in arcanis literis quaſi ſuperuacaneũ vſurpari. Vt in eo quod paulo poſt ſubiungitur, & regreſſus eſt, Ieſus in virtute Spiritus,hoc eſt,virtute Spiritus in Galilæam.

In ueritate dico uobis: multæ uiduæ erant, & cæt.

nisi in Sarephtha Sidonis ad mu.uiduam.)Hoc quod Sarephthanæ per Eliam prophetam contigit, sicut & sequens illud quod per Elizæum circa Naaman Syrum gestum est, exempli gratia commemorat dominus, quo uidelicet & Iudæorum gentiliũ suorum redarguat incredulitatẽ, & certißimum esse doceat, prophetam ferè in precio non haberi apud suos, & in solo suo natiuo. Hæc si necdum tibi satisfaciunt, reuolue euangelicæ lectionis seriem, & dictorũ prophetarum huc spectantes historias.

In potestate erat sermo ipsius.)Hoc est, potestati & autoritati coniunctus. E.

Scio te qui sis, sanctus Dei.) Græce sic legimus. οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ: quæ & ita iuxta sensum reddi poterant. Noui magnũ te esse, nimirum sanctum Dei. Nam τὶς interdum pro magno ponitur, hoc est, pro vno οὐ τῶν τυχόντων, non vulgari aut gregario. Alias quis. L.

Socrus autem Simonis.)Id est, vxoris Simonis mater, cui & Petrus gener erat. Maritus autem socius, socer appellatur.

Et stans super illam.)Græce est, & stãs supra illam. Sentit enim astitisse & imminuisse mulieri: aut fortè astando incubuisse in illam. Simile est illud, stasu per me & interfice me. 2. Reg. 1. ἐπάνω Propriè supra.

Imperauit febri.) Græca vox ἐπιτιμάω propriè quidem increpo signat: verum ἐπετίμησε te sic Euthymio, & hoc loco & alias pro præcepit positum est, vt non posit videri locus à scribis (vt nonnulli autumant) mutatus: qui offensi dandi casu, febri ex incre- n.

increpauit fecissent imperauit. De hac voce nonnihil & in Mat. dictum est ca. 8. ibi Surgens imperauit ventis.

Et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.) Bifariam accipi potest. Primo sic, Propterea increpando silentium imponebat dæmonibus, quia sciebant ipsum esse Christum. Deinde sic. Increpando dæmonia loqui & testari vetabat quòd scirent ipsum Christum esse. Ideo autem, (vt modestiæ exemplum sileam) ad tempus palàm innotescere, & prædicari, siue per dæmones, siue etiam per discipulos nolebat, ne diuina maiestate prædicata, (vt Bedæ verbis dicam) passionis dispensatio differretur, & dilata passione, salus mundi, quę per hanc futura erat, negaretur. Secundum Theo. verò non sinit dæmonia loqui, tum quòd non indigebat immundorum testimonijs, neq; enim speciosa laus est in ore peccatoris: tum quòd nolebat accendi inuidiam Hebręorum, ex hoc quòd ab omnibus celebraretur. Quum autem dicitur, quia sciebant ipsum esse Christum, & rursum alioquãto superius, Exibant autem dęmonia à multis, clamantia & dicentia, quia tu es filius Dei, euidentissimum præstatur argumẽtum Christum Dei filium, quis esset, per miraculorum potentiam, atq; alia multa manifesta diuinitatis ipsius indicia, sicut ab hominibus ita à dæmonibus, & ab his fortè perfectius atque ab illis fuisse cognitũ: tametsi nõ sim nescius nõ deesse qui diuersam huic sententiam sustineant. Quod si mihi obijcias D. Pauli testimoniũ, Si enim cognouissent nunq̃ dominum gloriæ crucifixissent, intellige primum illic non de principibus huius seculi, dæmonibus,

[Margin: Ἐπιτιμῶν, id est, increpans vel imperans.]

[Margin: Tu es filius Dei.]

[Margin: B.]

[Margin: 1.Cor.2.]

bus, sed de mortalibus loqui Apostolum: deinde q̃a rursus obijcere potes in illis egisse dæmones, ipsos tamen nequaq̃ perfectè cognouisse mortis Christi mysterium, nec prænouisse sese illius supplicio, tantam sibiipsis conciliaturos damnationem.

Ex capite V.

DVc *in altum.* Hoc est, ad profundiorem stagni locum.

Ita ut mergerentur. Non ait vt submergerentur, sed mergerentur, hoc est, profundius siderent, & submersioni propinquarẽt: nec enim submersi, sed tantum periclitati sunt. Quod autem in nonnullis latinis codicibus legitur penè, scito id ab explanatore quopiam adiectum esse, quò tolleretur sermonis incommodum. Au. in Io. cxxij.

Ex hoc iam.) Ex hoc, subaudi tempore.

Volo, Mundare. Disiunctim proferendum est, nã καθαρίσθητι, id est, mundare, vel potius mundator, iubentis vox est, passiui generis.

Præcepit illi ut nemini diceret.) Vide Matthæum capite octauo.

Offer pro emundatione tua sicut præcepit Moyses. Cuiusmodi fuerit oblatio leprosi mundandi atque mundati in Leuitico habes capite decimoquarto. Mittit autem ad sacerdotem, vt cuius fuerat iudicio B. iuxta legis prescriptum leprosus proñũciatus, & ab hominum conuictu semotus, eius quoq; iudicio decerneretur iam mundatus, eoq́; & communi hominum contubernio dignus.

In testimonium illis.) Vere te esse mũdatum: non me esse legis præuaricatorem, qui iubeam offerri legale pro emũdatione sacrificium: me denique quouis sacerdote atq; etiamnũ ipsa lege esse maiorem, qui nõ modo dijudicare intra lepram & non leprã, verum & auferre possim, vel solo sermone cuiusuis morbi immundiciem.

Ex *omni castello.*) Κώμη non modo castellum, sed & pagũ, vicum, nonnunquàm etiam oppidum significat.

Non ueni uocare iustos, sed pec. ad pœ.) Iustos dicit eos, qui vel falsa iustitiæ persuasione, vel Mosaycæ legis obseruatione se iustos arbitrabantur: qui iu

B. xta Apo. ignorantes Dei iustitiam, suamq; volentes

Ro. 10. a. constituere, iusticiæ diuinæ subijci nolebant. Aliter, non venit vocare iustos, quandoquidem nullos rep

Rom. 5. c. perit iustos: omnes enim peccauerunt & egent glo-

Ibidem b. ria Dei: nec est iustus quisquam, nõ est qui faciat bonum, non est vsq; ad vnum. Item non veni vocare iustos ad pœnitentiam, sed peccatores.

Et *nemo bibens uetus, statim uult nouũ: dicit enim uetus melius est.*) Hoc ipso declarat, quàm sit diffici-

B. E. le repentè nouam ac spiritualem doctrinam commendare his qui iam diu veteri assueuerũt. Quemadmodum hebraico illi populo veteris legis ac diu seruatæ consuetudinis saliua imbuto difficillimum erat nouæ gratiæ instillare præcepta. Ita quidem cõmunis habet interpretatio: poterit tamen meo iudicio rectius hoc dictum ita intelligi. Nemo bibens vinum vetus, vbi audit expressum nouum, ilico cupit recens illud bibere, scit enim necdum potationi

esse

esse accomodum: sed patienter expectat donec amplius maturescat, & expulsis fecibus conclarescat. Ita quoque doctrina euangelica non poterat repente animos hominum occupare, sed necesse erat illam prius quodammodo maturescere, ac per miraculorum fomenta inclarescere, atq; ita demũ hominibus bibendam propinari. Et iuxta hunc sensum emphasis sita est in eo quod dicitur statim.

Ex capite VI.

IN *sabbatho secundo primo.* D. Iohan. Chrysosto. Homi. 40
hoc sabbathum dicit secundo primum, hoc est, in Mat.
δευτερόπρωτον appellari, quia quies & ocium duplex erat, tam sabbathi domini, quàm solennitatis alterius succedentis. Nec multum discrepat ab hac sententia Theoph. ita scribens, Iudæi omne festum sabbathum nuncupabant: nam sabbath requiem sonat. Sæpenumero igitur incidebat festum in parasceuen, & vocabant parasceuen sabbathum propter festum. Itaq; quod propriè sabbathum erat nominabant secundo primum, q; secundum esset ab altero festo & sabbatho q̊d precesserat. Est qui scribat hoc sabbathum intelligi debere diem Paschę secundum, quòd is fuerit primo in celebritate (excepto esu agni) æqualis, atque ita veluti alter primus, vel prioris alter. De hoc verbo suum consulens pręceptorem Nazian. Hie. iocum potius, q̃ serium responsum tulit. Vide Hieronymũ, ad Nepo. epist. 2. Secundum Eucher. vero (cuius mihi sentẽtia magis placet) dies ille sabbathi ita intelligitur vt obseruatione nostra secundus sit, qui primus fuerat obseruatione Iudaica.

Dominus est filius hominis etiam sabbathi.) Ita cõstrue. Filius hominis, etiam ipsius sabbathi dominus est, vt qui condidit possit & abrogare.

Secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.) Eorum non refert prophetas, sed Iudęos à quibus, vt prædicitur, probris afficiendi erant Apostoli. Et secundum hæc, positum est pro, ad hunc modum, vel consimiliter, κατὰ ταῦτα. Bis autem ponitur hic versiculus, sed posteriori loco legendum arbitror pseudoprophetis iuxta Irenæũ, & græcorum & nonnulla etiam latinorum vetera exem. Beda tametsi legat prophetis, admonet tamen intelligendum de pseudoprophetis: vt hinc colligi possit eum cuius ipsum commentum sequitur legisse pseudoprophetis.

Qui te percutit in maxillam unam.) De hoc vide apud Mat. capite quinto g.

Peccatoribus fœnerantur.) Id est, mutuum dant, vt superius verterat interpres.

Benignus est super ingratos.) Hoc est, cõmodus & beneficus etiam erga ingratos: Quãquàm χρηστὸς & multa alia complectitur, bonitatem, suauitatem, comitatem, probitatem, humanitatem.

Dicebat autem illis & similitudinem. Nunquid po*test cæcus cæcum ducere.* Nõne *ambo in foueam cadũt? Nõ est discipulus super magistrũ.* Perfe*ctus autem etc. Quid autem uides festucam in oculo fratris tui, trabem aũt quæ in oculo tuo est non consideras? etc.* Non *est arbor bona, quæ faciat fructus malos: neq; arbor mala, faciẽs fructus bonos. Vnaquæq; arbor, &c.* Quia domi

nus

nus noster quatuor modò p̄miserat dogmata dicēs, Nolite iudicare & nō iudicabimini: nolite condēnare & nō condēnabimini: dimittite & dimittetur vobis: date & dabitur vobis: hæc quo magis infigeret animis audientium, singulis singula adhibuit exempla. Pro temerario in proximū vitando cuiq; iudicio, proponit exemplum cæci ducis: ostendere volens quantum id cum vtriusque fiat periculo, si quis alium iudicet iniquum quum sit ipse iniquus. Aduersus condemnationem, suijpsius qui magister est omnium adducit exemplum: qui dum damnaretur, suos iniustos damnatores quum potuisset nequaq̄ damnabat. Vt facilis ac paratus sit quisq; ad condonandam aliorum in se noxam: vult vnumquenque suorum potius facinorum expendere magnitudinem, quàm aliorum. Aduersus tenacitatē, de qua dixerat, date & dabit̄ vobis, arboris adducit similitudinē, quę si bona sit sua spōte non nisi bonos legentibus profert fructus, sin mala non item nisi malos: nimirū hoc ipso declarans, quòd quisquis bonus fuerit, facilis erit ad benefaciendum quantum in se est omnibus: contra quisquis malus, aut nihil tribuet, aut mala impendet. Poterunt tamen hæ similitudines etiam indiscriminatim ad omnē illam præmissam domini doctrinam accommodari. Primo. Secundo. Tertio. Quarto.

Qui fodit in altum.) Id est, in profundum.

Ex capite VII.

Qui erat illi preciosus. Hoc est, quē magni ęstimabat, vel quem vnicè colebat. ἔντιμος enim dicitur qui veneratione dignus, & in precio habetur, à τιμὴ, honor, precium. n.

Tu es qui uenturus es.)Non quærit quasi ignorãs, sed vt discipulos suos de aduentu Christi certos reddat.

Pauperes euangelizantur.)idem quod in codice
n. Matthæi hebraico est, עניים יאשר id est, hu
Ca.10. miles beatificabũtur, vt ad verbum reddam, vel pauperes fœlices reddentur. Aut, si mauis, euangelizantur, id est, lætum accipiunt nuncium.

Qui autem minor est in regno Dei maior est illo.) Id est, ego qui amplius me humiliaui in ecclesia præstantior illo sum. De hoc plura in Mat. diximus capite vndecimo.

Iustificauerunt Deum.)Hoc est, iustum declarauerunt, seu confessi sunt aut honorauerunt. Iustifica-
A. tur autem Deus dum homines iniustos sese & peccatores confitemur, id quod in primis fit in sacri susceptione baptismi, vt non ineptè subijciatur, baptizati baptismo Iohannis.

.. *Consilium Dei spreuerunt in semetipsos.*)Id est, aduersus semetipsos. Sentit enim illos in suum malum respuisse Dei consilium. Poterit & aliter ordinari, vt dicamus illos reiecisse Dei consilium quod erat
Nõ bapti- in bonum ipsorum destinatum, recusantes baptis-
zati ab eo. ma Iohannis.

Et iustific. est sapie.) Vide Mat. cap. 11. ibi, Cui autem similem?

Fœneratori. Inter fœneratorem & creditorẽ hoc interest, quòd ille mutuũ det ad vsuram, hic citra vsuram: & vtrunque sonat græca vox δανειστής. Verum ad allegoriam magis facit fœneratoris vocabulum.

Fœne-

Fœnerator quippe Christus est, qui talentum cōcreditū cum vsura reposcit. Nec absurdum fuerit, imò fortasse vtroq; melius, si in vna voce simul intelligamus vtrunq;, & creditorem videlicet quia bona sua mortalibus committit & credit, & fœneratorē quia cōcreditum cum fœnore reposcit: quod si quādoq; ijs, qui soluendo non sunt ad ipsorum preces condonet, in hoc vel maxime suam liberalitatē suamq; indulgentiam commendat, quòd etiam id remittat, vnde iure lucrum exposcere posset.

Vnguento unxit pedes.) Vnguentum non est illa compositio tenax, qua chirurgi vtuntur ad vulnera curanda: sed commistio quædam diuersorum odorū addito oleo aut balsamo ad vngenda corpora, deliciarum causa inuēta. Plura habes supra Mat.26. C.

Ex capite VIII.

MAria quæ uocatur Magdalene, de qua septem dæmonia exierant.) Ex eo quod Bea. Lucas hanc mulierem nominans nil meminit eorum quæ acta sunt per mulierem illā peccatricem capitulo proximè præcedenti, quin potius aliud de hac narrat, nimirum quòd ab ipso exierint 7. dæmonia, admodum probabile est alteram hanc fuisse ab illa. Vide infra Ioh.ca.11.

Interrogabant aūt eum disc. eius quæ esset hæc par. Quibus ipse dix. Vobis datū est nosse mysteriū regni Dei, cæteris aūt in parabolis, ut uidētes nō uideāt. Nō mox interrogasse præsentibus adhuc turbis putandi sunt Apostoli: sed vt Mar. refert quū esset singularis, interrogabant eum ij, qui cum ipso erant 12. pa- Mar.4.

rabolas. Ideo autem turbis negatum est nosse mysteria diuinorum operum circa genus humanum, quia non requirebant quemadmodũ Apostoli. Nõ requirebant autem, quia intelligere sese arbitrabantur: atque ideo indigni erant quibus diuina sacramenta panderentur.

Qui aũt secus uiam hi sunt. Et hic, & in eo quod sequitur, nam qui super petram, subaudiendũ est seminati sunt, nam seminantur & agri. Qui secus viam seminati sunt, hi sunt qui audiunt.

Euntes suffocantur.) Euntes .i. in hoc mũdo versantes. Ponitur autem absolutè, nam quod pręcedit à solicitudinibus & diuitijs, cum suffocantur iũgendum est, vt liquet ex simili loco apud Mat.

Mat. 13. c.

Nemo autem lucernam accendens operit eam uase, &c. Non est enim occultum, quod non manifestetur.) Ne quis existimaret mysteria Christi nunquàm ventura in publicum, ex eo quòd priuatim Apostolis illa reseraret, non autem promiscuę multitudini, docet nunc hac metaphora doctrinã suam quam per lucernam designat, vnuerso tandem terrarum orbi

O. esse manifestandam, nihilq; seorsim vnquàm traditum discipulis, quod non progressu temporis proferendum esset in noticiam omnium.

Videte ergo quomodo audiatis.) Quia dixerat dominus, promulgatum iri quod ipse discipulis suis prædicasset occultius, vult illos hic attentos esse ad mysteria intelligenda, quæ ipsi postmodum erant cęteris prodituri.

Qui enim habet, dabitur illi, et quicunq; non habet, &c. Ita cõiungi poterit hęc cũ clausula proxime pręcedenti

cedēti. Qñ vobis datũ est nosse mysteria regni Dei, videndum vobis est ita audiatis vt adesse ac retineri vobis possint. Ita enim fiet vt etiam copiosior vobis gratia impertiatur: quisquis enim habet dabitur ei, At quicunq; non habet, &c.

Et fratres eius. Fratres domini, cognatos accipere debemus, tametsi nõ defuerunt qui secus senserint: quorũ alij diuę virgini Marię plures liberos tribuũt, alij be. Iosephum & alteram post matrem domini vxorem habuisse, ex qua proles genuerit autumãt. Verum vtrorumq; horũ sententiã vt ecclesia respuit, ita post bea. Hieronymũ & Beda improbat in Mar. cap. 6. scribens his verbis, Fratres, inquit, & sorores, eius, non liberi Ioseph aut Mariæ iuxta hæreticos putandi sunt, sed potius iuxta morem sacræ scriptu tæ cognati ipsorum sunt intelligendi, quo modo Abraham & Loth fratres appellantur, quum esset Loth filius fratris Abrahæ. Hie. aduer sus Heluid.

Et complebantur. Subaudi fluctibus, vt intelligas vndas vi ventorum irruisse in nauigium.

Increpauit uentum. ἐπετίμησε interpretans tum aliâs tum supra ca. 4. verterat imperauit, sensum ma gis quàm verbum reddens. Idacius scribit, increpa- uit vento, ad verbum reddens.

Rogauerunt illum.) Subaudi Iesum, ne quis existimet hominem sanatum rogatum ab illis fuisse, vt absćederet ab ipsis.

Reuersus est.) In Galilęam, vnde egressus fuerat, vltra stagnum.

Iairus.) Penulti. producit propter diphthongon græcam, ἰάειρος.

Affligunt. ἀποθλίβουσι, Id est, angustant.

Venit quidam ad principem.) Siue legamus ad principe iuxta vulgatam editionem, siue à principe παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, iuxta græcam editiõem, sensus ipse in idem recidet, si meminerimus græcanicæ eloquutionis forma à principe ita dici, pro eo, quod est à domo principis. Atque ita & à principe, hoc est, ab ipsius ædibus, & ad principem iam tum interpellantem pro filia dominum, venisse intelligendus est. Itaq; in vtraq; lectione relinquitur quod subaudiatur.

Ex capite IX.

N*Eque duas tunicas habeatis.*) Simplicissima foret interpretatio si vnicam accipiamus vestem cõcessam fuisse Apostolis: verum quia hoc absurdũ iudicatur, maximè si de vno vestimenti genere accipiatur, constat ita potius accipiẽdum, vt mutatorias hic vesteis vetitas intelligamus, hoc est, duas eiusdem generis, quarum videlicet alteram armarium aut sarcina haberet pro mutatoria. Hac enim de causa vetuit Apostolis dominus ne quid deportarent in itinere, vt omnem ab ipsis rerum externarum tolleret solicitudinem, cunctaq; secularis subsidij adminicula indicaret aspernanda: nimirum sciens nihil illis vnquã defuturum, si bona fide quæ acceperant mandata seruarent. Cęterum ἔχειν infinitum positum est vice imperatiui more gręcanico.

Et inde ne exeatis. Mutãtes videlicet hospitium. Idem sensus est & in græcis etiam absente negatione, nisi quod aliud subaudiri debeat. Et inde exeatis,

exeatis, vel illinc exite, sub. in publicum causa prædicationis, eodem tamen reuersuri causa hospitij. Beda tamen & Aug. addunt negationem. Eu. n. Au. in Speculo.

Puluerem pedum uestrorum excutite, in testi. supra illos.) Puluerem è pedibus excutere iubet, ad contestationem laboris terreni quem pro illis inaniter suscepissent: aut vt ostenderent vsque adeo se nihil ab ipsis terrenum quærere, vt etiam puluerem de terra eorum sibi non paterentur adhærere. Aug. li. qu. in Mat. quæst. 7.

In locum desertum, qui est Bethsaidæ. Bethsaida in Galilęa est, ciuitas Andreæ, Petri, & Philippi, iuxta stagnum Gennezareth, cui vicinum erat desertum. B.
Vnde in græcis est (si modo ita scripsit euangelista) εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης βηθσαϊδά in locum desertum ciuitatis quæ dicitur Bethsaida. E.

Increpans illos præcepit ne cui dicerent.) ἐπιτιμήσας αὐτοῖς esse potest, comminatus illis. Amb. increpandi verbo vtitur. n.

Qui enim uoluerit animam suam sal. fac. per. illam. Bifariam exponi potest. Primo sic. Qui voluerit viuere iuxta mundum hunc, perdet animam suam. Deinde sic. Qui animã suã perpetuò seruare voluerit, in præsenti seculo odiat oportet. Cæterum animam, vitam ipsam accipere possumus.

Ferè dies octo.) Notanter adiecit ferè, propterea quod 6. tantum dies integri quot beatus Matthęus numerat intercesserint Mat. 17. a.

Excessum eius.) τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, Id est, exitum eius, nempe mortem. Euthy. admonet in nonnullis pro ἔξοδον, δόξαν scriptum fuisse: nam & crux ipsa

gloria appellatur.

In magnitudine Dei. In magnificentia Dei, ἐν μεγαλειότητι.

Dies assumptionis. Quando assumendus erat ex hoc mundo. Vide etiam ne fortè dies assumptionis dies festus aliquis possit intelligi, quo Iudæi ascende bant Hierosolymam, illic oraturi & sacrificaturi, quo modo quotannis quater aut ter vt minimum facere iubebantur.

Non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Ieru. Samaritæ, inqt, qbus inuisi erant Iudęi nõ re ceperunt eum, propterea quòd scirent Christum & apostolos esse Iudæos, ex eo scilicet quod Ierosolymam peterent oraturi, quum contrà Samaritæ in monte adorãdum Deum affirmarent. Vide Hiero. ad Algasiam quæst. 5.

Iohan. 4.

Nescitis cuius spiritus estis? Percontatiuè legi potest, tanquàm ita dicat. An ignoratis, quòd mansueti spiritus & ab omni vindicta alieni vos esse oporteat?

Et ait alter: Sequar te domine. Eundem hunc esse arbitror, qui paulò superius dixerat, sequar te quocunque ieris, & audierat, vulpes foueas habent.

Renunciare his quæ domi sunt. Quod græcè legitur, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου, propter articulum incerti generis anceps est ad, primum autem indulge hoc mihi vt valere iubeam domesticos meos, & ad sed prius permitte mihi, vt cedam rebus domesticis. Sed melius est vt simul vtrunque intelligamus.

Ex

Ex capite X.

ET *neminem per uiam salutaueritis.* Prouerbiali schemate dictum apparet, quo significaretur instanter insistendum euangelicæ prædicationi, spretis his quæ quoquo modo remorari aut præpedire possent verbi diuini præconem. Ita quoq; Elizęus mandauit puero suo ne quem per viam salutaret. Festinato enim (vt inquit Amb.) iubebat eum conscendere, vt celebrandæ resurrectionis exequeretur officium, ne cõfabulatione alicuius obuij mandato flecteretur à munere. 4. Reg. 4

Etiam puluerem qui adhæsit nobis. Capitulo proximè præcedenti expositum est.

Tamen hoc scitote quia appropinquauit regnum Dei. Quoniam præcessit, puluerem qui adhæsit nobis extergimus in vos intelligendum est, quemadmodum recipientibus apostolos appropinquare regnum Dei dicitur in beneficium, ita non recipientibus in præiudicium. Cat. Θ.

Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Hoc discipulis de potestate accepta gaudentibus ingerit, vt Luciferi deiecti exemplo illos territans ab inanis gloriæ insolentia ad humilitatem reuocet. Quippe si illum ob superbiam à summa felicitate ad infimam miseriam commeminissent deiectum, agnoscerent proculdubio se de terra editos, si per datam potestatem intumescerent, humiliandos. Secũdum alios verò, quia regressi discipuli retulerant ꝙ B.

dæmo-

dæmonia sibi subijcerentur, respondit: Hoc & ipse sciebam, videbam enim è cœlo, hoc est, à gloria sua, quam hactenus in terra habuit, decidentem. Ante Christum enim vt Deus colebatur. Nunc autem de cœlo decidit, hoc est, de gloria sua, ne colat vt Deus, neq; habeatur perinde ac si in cœlo habitet.

Etiam pater, quoniam sic.) Etiam ναὶ, nõ coniungentis, sed asseuerantis particula est.

Pe. *Stabulum.*) A stando dicitur, significatq; nõ perpetuò caulam pecudum, vt vulgus putat, sed hominũ diuersorium, siue hospitium.

Dedit stabulario.) Quemadmodum, stabulum propriè hospitium signat: ita stabularius hospitem viatores precio excipientem.

Suscipiens autem) ὑπολαβὼν, id est, respondens. Siquidem ὑπολαμβάνειν aliquoties sermonem accipere, & respondere significat.

In quoddam castellũ. Nẽpe Bethaniam, id quod colligitur partim ex illo quod sequitur, Et mulier quædam Mar. no. ex. il. in do. s. partim ex verbis Iohann. 11. Erat quidam languens Lazarus à Betha. de cast. Mariæ & Mar. De significantia castelli habes Matthæi 14.

Vnum est necessarium.) Iuxta simplicem literæ sensum dicit non multis ferculis opus esse, sed pauca sufficere ad refocillationem suscepti hospitis.

Ex capite XI.

Mat. 6. b. COtidianum.) Græcè est ἐπιούσιον quod magis sonat supersubstãtialem, vt vertitur apud Mat. terie etiam Augustino, sermone de verbis euã. 28.

28. Quanq̃ Eras. magis putat crastinum significare. Cyprianus cõmuni more legit cotidianum. ser.6.

Et erat eijciens dæmoniũ.) Quod ad consequutionem sermonis attinet, quia & orandum docuerat, & Spiritum bonum poscentibus promiserat: ad hęc ipsa congruens subinfertur exemplum, quo & orãdi impedimentum, quę loquendi impotentia est aufertur, & pollicitationis effectus conceditur.

Filij uestri.) Discipulos suos loquitur.

Beelzebub.) Beda admonet hoc nomen per b in fine scribendum, non per l, nec per d, iuxta quędam mendosa exemplaria. Scribitur autem hebraicè בעלזבוב baalzebub, interpretaturq́; iuxta Hiero. deuorans muscam, quo nomine Acaronitarũ idolum vocabatur, de quo legitur 4. Reg. pri. ca.

Si in digito Dei.) Quemadmodũ Filius Dei, brachium appellatur: ita Spiritus S. digitus dicitur.

Quinimò. Beati qui audiunt uer. Tãquam si dicat. Matrem ac gestatricem verbi prædicas beatã, quod equidem non negauerim. Verum non minus beati fuerint quicunq; idem illud verbum corde susceperint, ac seruauerint.

Salomon hic. Vide Matt. 11. Ecce plus q̃ Iona hic.

Sub modio. Modium pro vase posuit.

Lucerna corporis tui est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuũ tenebrosum erit. Nemo lucernam accedit.

Quod supra dixerat dominus, nemo lucernam accendit & in abscondito ponit, sui ipsius claritatem, veritatemq́; in omnium noticiam proferendam indica-

dicabat, quòd vt per lucernam domum illuminantem declarauerat, ita nunc idipsum per humani corporis oculũ manifestat. Quod enim domui lucerna, hoc oculus prȩstat corpori. Sensus itaq; talis est. Quẽadmodum oculus simplex, hoc est, syncerus nulloq; operimento implicitus, lucis suæ beneficium communicat toti corpori: contrà autem oculus malus & excȩcatus, totum corpus reddit tenebris obnoxium, ita Ch. Dei Filius quasi in ȩdito positus, vitæ, doctrinæ, & gratiæ suæ fulgore vniuersum illuminat mundum: qui si lucis suæ radios abscondisset, mundum vtiq; necesse erat in ignorantiæ ac peccatorum tenebris permansisse.

Vide ergo, ne lumen quod in te est tenebræ sint. Hoc est, vide ne me, qui lumen vobis adsum, pro tenebris habeas. Vel, vide ne oculus mentis, quo verum mundi lumen cernitur, ab hoc lumine contuendo propter incredulitatem impediatur.

Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partẽ tenebrarum, erit lucidum totum, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te. Quod ad grãmaticæ rationem attinet, ita sermo ordinandus est. Ergo, quia dixi videndum ne lumen quod in te est tenebræ sint, si totum, hoc est, integrum corpus tuũ propter syncerum oculum lucidum fuerit, nec habuerit aliquam partem tenebrarum, non modo erit totum lucidum, verum etiam sicut lucerna fulgoris, id est, sicut lucerna lucidissima, illuminabit te. Grȩca tamen vt nunc quidem habent nonnihil discrepãt à Latinis. Ita enim legimus: εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅ-

λον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσαι φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅτ' ἂν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε. Quæ si quis ad verbum transferat, sic resonabunt. Si ergo corpus tuum lucidum sub. est, nō habens aliquam partem tenebrosam, erit lucidum totum, veluti quum lucerna illuminat te. In summa autem hoc vult intelligi, quòd quisquis verum fidei, siue euangelicæ doctrinæ lumen habet, non est quod metuat necubi tenebras in anima patiatur.

Quare non baptizatus esset ante prandium.) De Christo loquitur, quem admirabatur Pharisæus, ꝙ illotus accumberet, præter morem Iudæorum: ne quis putet aut de se, aut de baptismi sacramento, loqui Pharisæum.

Catini. Catinus vel catinum, vas est escarium.

Quod superest date eleemosynam. Græcè est τὰ ἐνόντα, hoc est, ea quæ insunt, nimirum facultates quę resident ac dominantur in corde tuo, has inquā per eleemosynam erogate pauperibus, vt vnam cū superfluis diuitijs etiam auari cordis ponatis affectum. Vel ita construe. Idipsum quod necessariæ sustentationi superest, date eleemosynam: vt sit quędam prosthesis, ꝯ quod superest, ad eleemosynam. Beda etiam hoc pacto interpretatur. Quod, inquit, tam multo scelere præoccupatis solum remedium restat, date eleemosynam.

Decimatis mentam. Id est decimas exigitis vel etiā datis, mentæ & rutæ. Decimare enim dici potest tā qui accipit, quàm qui dat.

Ita

Ita dico uobis.)Ναὶ, quod ita vertit interpres idē est, quod aliâs hebraicè dicitur amen.

Requiretur ab hac gene. Sub. sanguis omnium ꝓpheta um, vel sanguis Zachariæ.

Insistere, & os eius opprimere. Horum loco duæ tantū voces sunt in archetypo ἐνέχειν, quod signat vrgere, insistere, iniuriarū tenacē esse: & ἀποστομίζειν quod secundum quosdam signat pendere ab ore: secundum alios, captiosè interrogare, id quod magis quadrat cum eo quod infertur, de multis. Theophy. item ἀποστομίζειν, bifariam interpretatur: primum frequenter interrogare, & perplexum reddere, quod fieri solet, quando plures interrogant vnum, de alijs atq; alijs argumentis: deinde illaqueare, & ob testimonium oris quem apprehendere. Euthymius verò ἀποστοματίζειν legit, id est, ab ore interrogare, quod significat, inquit, extemporales & non consideratas responsiones dolosarum interrogationum expetere. Est & tertium verbis his non dissimile, quod vetus interpres legisse videtur nempe ἐπιστομίζειν id est, os occludere: quanquàm & id ἀποστομίζειν significare potest.

Ex capite XII.

ITa dico uobis. Id est, amen, vel verè dico vobis.

Dipondio. Dipondius & dupondius, vel um, ex duobus assibus constat, qui & numus bilibris dicitur. Vnde ab euāgelista ἀσσαρίων δύο scriptū est, assibus duobus. De asse apud Mat. diximus ca. 10.

Ait autem ei quidam de turba: Magister dic fratri meo ut diuidat mecum hæreditatem. Quum nil præcedat

cedat cui aptè præsens locus respondeat, apparet intempestiuè hunc hominem interpellasse saluatorē, ipsiusq́ interturbasse sermonē. Quanquàm D. Am. huic cum præcedenti argumento nonnullam tribuere conetur cōcatenationem, dum ita scribit. Totus, inquit, hic locus ad subeundam pro confessione domini passionem, aut contemptu mortis, aut spe pmij, aut māsuri denunciatione supplicij, cui nunq̄ venia laxetur, instruit. Et quoniam auaritia plerūq; solet tentare virtutem, etiam huius abolendæ & pręceptum subijcitur & exemplum, dicente domino, quis me cōstituit iudicem, aut diuisorem supra uos.

Quia non in abundantia cuiusquam, uita eius ex his quæ poßidet. Id est, non propterea quis viuit diutius, quòd amplas habeat facultates. Is.

Destruam horrea. ἀποθήκη, non solum horreū, sed etiam omne reconditorium declarat.

Cellarium.) A celando dicitur repositorium, in q̊ conduntur ad victum necessaria. C.

Fœnum.) Ex scripturæ consuetudine, pro herba positum est.

Nolite in sublime tolli.) Id est, ne curetis ea quæ supra vos sunt, vel ne sublatis in altum oculis sublimia sectemini: id enim propriè declarare putant μὴ μετεωρίζεσθε. D. Aug. tamē de superbia accipit. Euthy. vero per antiphrasin interpretatur, μετεωρίζεσθε inquiens hic mihi intellige à cœlestibus dimitti ad terrena. Est præterea qui hanc vocem translatitiam hic esse admoneat, ad declarandam affectatam æstimationē, putatq́; hoc dictum respondere ei q̄d apud Mat. est, ca. 6. aut quo operiemur, q; diuites ostentēt

μετέωρα, sublimia.

Aug. in quęst. euā.

N sese

ſeſe ſplendido habitu procedentes in publicum.

Veruntamen quærite.) Mollior in græcis eſt continuatio, per δὲ πλὴν quod hic eſſe poterat verum, vel quin potius. Nolite quærere quid manducetis, aut quid bibatis: quin potius quærite regnum Dei. Porro quod ſequitur in nonnullis, & iuſtitiam eius, ex Mat. huc translatum eſt.

Sint lumbi ueſtri præcincti, & lucernæ ardentes.) Hoc eſt omnibus modis eſtote parati, vt quaſi lucernis accenſis præuidere ac ſuſcipere poſſitis domini ſaluatoris noſtri aduentum.

Amen dico uobis quòd præcinget ſe, & faciet illos diſ. & tran.) His verbis nihil aliud datur intelligi, quàm quòd ampliſſimam mercedis retributionem dulciſsimamq́ ſuſcepturi ſint pro ſolicitudine quietem, quicunq; adueniente Chriſto reperti fuerint ſtrennui ac vigiles in operibus bonis.

Ait autem ei Petrus. Domine ad nos dicis hanc para. an ad omneis? Dixit autem dominus. Quiſputas eſt fidelis diſpenſator & prudens. Ab hoc euangeliſta prætermiſſum apparet, quod dominus huic reſpondit interrogationi. Nam ea, quæ ſubijcit domini verba, equidem non video quid faciant ad interrogationē apoſtoli: niſi quòd ſeries ipſa ſermonis indicat ea tantū ad apoſtolos eorūq́ ſucceſſores, diſpēſatores ac ſacerdotes, ſaluatorē direxiſſe. Verū quod hic

Mar.13.d. ſubticetur aut certè tectè inſinuatur B. Mar. manifeſtius expreſſit, nimirum parabolam de ſeruorum vigilantia pertinere prorſus ad omneis, dicens. Quod autem vobis dico, omnibus dico, vigilate. Poteſt etiam dici, quòd dominus hac interrogatione, quiſ-

nam fidelis est dispẽsator &c. indicarit raritatẽ corũ, ad quos verè pertineret ea parabola, quanquàm sermo alioqui ferretur ad omneis.

Vt det illis. Illis refert antecedens familiam: voce quidem singulare, sed plurale significatione. Vt det sub. fidus ille dispensator familiæ, seu potius θεραπείᾳ, id est, famulitio domini sui cibum in tempore.

In temp. tritici mensuram. Huius loco Matt. habet cibum in tempore, idem sentiens quod Lucas. Mat. 24. d
Nam σιτομέτριον quo verbo Lucas vtitur, à cibo siue etiam frumento & mensura dicitur, quod Latini vnico item verbo dimensum dicimus. Olim autem quaternos frumenti modios quolibet mense serui à dominis suis accipere soliti erant, idq́ue siue à dimetiendo, siue à mense, dimensum appellamus. Ad hanc igitur consuetudinem respexit dominus, quum dicit: vt det illis in tempore dimensum. Reliqua in Mat. exposita sunt. Le.

Et fecit digna plagis, uapulabit paucis. Apud græcos illud plagis quum genitiui casus sit, non potest construi nisi cum digna, sed in vtroq; multis & paucis, subaudiendum relinquitur plagis.

Ignem ueni mittere in terram, & quod uolo nisi ut accendatur? Baptismo autem habeo baptizari, & quomodo coartor, usq; dum perficiatur?) Sentit de feruore & zelo charitatis, quem habituri erant apostoli cęteriq; fideles ad propagandum

æternę salutis euangelium. At non prius hic feruor idq; salutis euangelium latius erant proferenda ad innumeras regiones, quàm tinctus esset Christus proprij sanguinis vnda: A qua intinctione non so-
E. lum non abhorrebat, sed amore ac desiderio angebatur & solicitus erat vt quàm primum perficeretur. Poterit etiam illud, & quomodo coarctor vsq; dum perficiatur, accipi, vt perinde valeat quasi dixisset. Vehementer constringor & angor, tum humanę conditionis miserijs, tum passionis meæ cruciatibus: nec me deserent donec per mortem fuero consummatus.

Socrus in nurum suam. Socrus, vxoris mater: nurus vxor filij est.

Nimbus uenit. Id est, pluuia, vel potius hymber.

Nostis probare. Id est dijudicare, & argumentis discernere, δοκιμάζειν.

Quid autem & à uobis nõ iudicatis quod iustũ est. Id est, Quur non etiam ex vobis ipsis quid iustum sit iudicatis?

Quum autem uadis cum aduersario tuo ad principem in uia, da operam liberari ab illo, ne fortè trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem. Dico tibi non exies inde, donec etiam nouissimum minutum reddas.) Reprehenderat modò Iudæos, quòd non iudicarent quod iustum esset: hic ostendit iustius esse condonare noxam aduersario, & quoquo modo expediri ab illo, quàm litem cum illo suscipere apud iudicem. Nam qui aliũ ad iudicium pertrahit, periculo sese cõmittit ne à iudice

dice tradatur delatorum examinatori, & ab hoc(si quid criminis deprehensum fuerit) conijciatur in vincula. Quo si res processerit, non restituetur donec etiam ,p minutissimo admisso fuerit satisfactũ. Vult etiam his verbis Christus, nos operam dare dũ sumus in huius vitæ itinere, vt liberemur ab aduersario nostro diabolo: ne si cum illo & illo instigante imus ad tribunal principis, nostrum condemnet errorem: vel, ne tradat nos tortoribus in ęternũ cruciandos. Vide supra Mat. 5. Esto consentiens.

Ex capite XIII.

ADerant aũt quidam ipso in tempore nunciantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificijs eorum. Galilæi erant natione, cultu aũt & professione, Iudæi: quos præses Iudæę Pilatus infra terminos, (vt verisimile est) tetrarchiæ suæ cõprehensos ob impia sua facinora occidi iusserat: nec id simpliciter, sed in contemptum Iudaicarũ victimarum ita interimi mandarat, vt sanguis ipsorum vnâ misceretur cum sanguine pecudum quę in sacrificium erant immolandæ. Horum itaq; necem tam crudelem, quidam Christo renunciauerunt, cupientes hac de re ipsius audire sententiã. Cætera quę de criminis genere ferũtur, ob quod taliter in illos animaduersum est, qa & varia sunt & à multis apocrypha habentur, duximus silentio prætereunda.

Sicut & illi decẽ & octo, supra quos cecidit turris in Siloah. De his narrãt, q̊d quũ turrim quandam extruerent in ciuitate aut loco Siloah nuncupato, repentino casu eiusdẽ turris suis id exigẽtibus meritis

oppressi sint, impiam vitam crudeli morte finiētes.

Et siquidem fecerit fructum, sin autē &c.) Subest
a. huic loco figura propriè aposiopesis dicta, quòd plureis dictiones subaudiri necesse sit. Hoc autem modo, aut simili suppleri poterit, Et siquidem fecerit fructum succisione indigna probabitur: sin secus in futurum succides eam. Similis figura est & apud Terent. vbi ait: Quem ego, si sensero. Quē ego sub. acerrimè puniam, si sensero suæ fallaciæ quicquam machinari, aut quid simile.

Quæ habebat spiritum infirmitatis. Spiritum infirmitatis mulierem habuisse dicit, quia malignus spiritus hac eam infirmitate alligarat, quemadmodum saluator ipse in sequentibus testatur, dicens: Hanc filiam Abrahæ quam alligauit satanas.

Dicite uulpi illi. Herodem vulpē appellat, quòd versutia humana crederet se aliquid posse aduersus consilium Iesu.

Ecce eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor.) Quum dicit hodie & cras paucis adhuc diebus operaturum se patris sui opera declarat, ac deinde per mortem consummandum.

Verūtamen oportet me hodie & cras & sequenti die ambulare, quia non capit prophetam perire extra Ier.) Pharisæi Christo persuadere nitebantur vt abduceret se extra Galilæā à conspectu Herodis ipsum occidere molientis. Christus autem, quò declararet nihil se metuere Herodis malitiam, nec ob hanc citius relicturum Galilæam: ecce, inquit, sanitates perficio,

ficio, & dæmones eijcio hodiè & cras, & tertio die etiam ipse perficiar & consummabor. Verũtamen his diebus proficisci me Ierosolymam oportet, quę extra Galilæam est, non quòd metuam, sed quòd nõ conueniat (id enim sonat, non capit) prophetam perire extra Ierusalem, hoc est, alibi quàm Ierosolymis. Potest etiam illud non capit, hoc est, ἐνδέχεται interpretari, fieri nequit, propterea quòd ita præfinitum sit à Patre, vel non licet, vel vsu non venit. Phrasis est græca qua vtitur & Iren. li. 3. c. 11.

Ex capite XIIII.

VIllam emi.) Græcè est ἀγρὸν quod rus sonat latinè, vel villam, hoc est, domum extra vrbẽ. Sentit autem hoc loco prædium illud, quod vulgari lingua dicimus, een pacht hof oft een hoeue. Vnde & villicus dicitur quem vocamus, een pacht tenere oft een hoeuenere.

Iuga bouem emi quinq;. Ζεῦγος anceps est vocabulum. Potest enim significare ligneum illud siue coreaceum instrumentum quo boues iugantur, vel par boum, siue aliorum iumentorum vehiculum. Verum præsenti loco magis congruit, vt de boum paribus accipiamus. Atq; ita etiã iuga pro paribus κατ' μεταλήψιν accipere possumus.

Quis enim ex uobis uolens turrim ædificare, non prius sedens computat sumptus &c. Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, non sedens prius co. &c. Sic ergo omnis ex uobis qui non renunciat omnibus quæ poßidet, non

potest m.es.disci. Non video, qui rectius cõstet comparatio, quàm vt accipiamus ad hũc modum. Quẽadmodum is, qui turrim aliquam extruere parat, & is qui expeditionem aduersus hostem suum adornare cogitat, prudenter ac maturè sibi pro sui vtercp instituti conditione consulit ac prospicit, ita sibi prudenter consulere debet quisquis perfectus Christi cupit esse imitator, & in turri bonorum operum construenda feliciter laborare, & in militia spirituali gnauiter ac fortiter cupit dimicare. Tunc autẽ optimè hic sibi consuluerit, si omnia auersetur ac deserat huius negocij impedimenta, si prompto animi affectu renunciet cognatis, amicis, parentibus, diuitijs, atcp adeo omnibus quæ pernici osè posside re posset.

Bonum est sal. Si autem sal quoque euanuerit, in quo condietur? Neq; *in terram neq; in sterquiliniũ utile est.* Per salem, doctrinã Christi intelligere possu
C. mus, quo quisquis semel fuerit imbutus si in ipso pereat huiusmodi salis vigor, nec sibi iam nec alijs ꝓdesse poterit ad consequendam salutem. Et quemadmodum sal fatuum redditum necp alio sale condiri potest, neque vtilis est terræ, nec accommodum lętamini, (adfert enim sterilitatem) ita qui post agni
B. tam veritatẽ retrocedit, necp ipse fructum boni operis ferre nec alios valet excolere, sed foras mittendus est, id est, ab ecclesiæ vnitate secernendus.

Qui habet aures au.) Ad superiora referendũ est.

Ex capite XV.

POstquam *omnia consummasset.* i. cõsumpsisset: est eñ δαπανήσαντος à δαπανάω cõsumo.

Sto-

Stolam primam.) Stola vestimenti genus est, vsque Ca.
ad imos pedes demissi.

Ex capite XVI.

Qui habebat uillicum.) Villicus propriè villæ, hoc est, prædij extra vrbem, gubernator est: græcum autem vocabulum œconomus H. generalius est, nimirum quemuis dispensatorem si- E. gnans, ab οἶκος domus, & νέμειν distribuere quòd rem domesticam dispenset.

Quasi dissipasset.) Pro veluti dissipasset, vel tanquàm dissipator.

Villicationis.) Oeconimias, dispensationis.

Villicari.) Vel villicare, est villę dispensatorē agere, cuius loco est οἰκονομεῖν gubernare siue dispensare.

Cautionē. Id est, literas, vel tabulas supputatorias. Repertorium et inuentariū à iureconsultis vocatur.

Villicum iniquitatis.) Vocat villicum siue dispensatorem iniquum, atque iniustum, idque ex consuetudine sermonis hebraici.

Filij huius seculi prudētiores filijs lucis in generatione sua sunt. Dupliciter accipi potest. Primo vt intelligamus filios huius seculi astutiores esse in sua generatione, vt prouideant sibi in vita temporali: quàm sint filij lucis in sua, vt prouideāt sibi in vita cœlesti. Aliter, vt intelligamus filios huius seculi in temporali hac generatione prudentiores esse, quàm sint filij lucis. Filij autem lucis & filij seculi appellātur, quòd illi lucis, hi seculi opera faciant. Porro generatio, id est γενεά, hoc loco vitam siue vitæ tempus declarat: alioqui γενεὰ idem est, quod genus, & progenies.

De mammona iniquitatis.)Id est, de perniciosis di uitijs: vtpote, quæ homines ad iniquitatem impellant. Mammon enim diuitiæ interpretatur.

Quũ defeceritis. Quum huic vitę finem dederitis.

Si ergo in iniquo mãmona fideles non fuistis, quod uerum est quis credet uobis.)Hoc est. Quod si in falsis huius seculi diuitijs fideles non fuistis, quod verum est mammon, id est, spiritualia quæ longè his præstantiora sunt, quis audebit committere vobis? Sequitur,

Et si in alieno fideles non fuistis, quod uestrum est quis dabit uobis?)Perinde est ac si dicat, Si vos infideles estis alijs, fiet similiter, vt alij vobis sint futuri infideles. Quibus verbis hoc vult intelligi, quod sicut nos fideles sumus in concreditis ad tempus huius seculi bonis, ita suo tempore Christus plusquam optima fide restituet, quæ apud ipsum spiritualia bona nobis sunt deposita.

Be. *Lex & prophetæ usq; ad Iohannem.*)Disputãtem contra auaritiam saluatorem Pharisæi deridebant, quasi contraria legi prophetisq; præciperet, vbi multi & ditißimi fuisse, & tamen Deo placuisse legerentur. Quibus ille occurrens his ac sequentibus verbis non minimum interesse inter legem & euangelium ostendit. Quum autem dicit lex & pro. vsque ad Io. non sentit legem ac prophetas exinde defecisse, sed non potuisse vltra venturum prænunciari, quod Iohannis pręconio iam clarebat venisse.

Ex eo regnum Dei euan.)Ex eo, subaudi Iohannis Baptistæ tempore.

Omnis qui dimittit uxorem suam, et aliam du. mæc.

Hoc

Hoc vnum ex ipsa lege veluti exempli gratia adducit testimonium, quo doceret non ad abolendam sed ad absoluendam perficiendamq́; se legem aduenisse.

Homo quidam erat diues qui induc. pur.) Quod ad narrationis continuationem attinet, quoniam paulò ante proposita œconomi astuti parabola co hortatus fuerat ad faciendos amicos de mammona iniquitatis, qui quum ab hac defecerimus vita, recipiant nos in æterna tabernacula, id quod auaritiæ dediti Pharisæi deridebant, exemplo idipsum nunc astruit, ostenditq́; ideo diuitem holocericatum irremediabiliter apud inferos cruciari, quia pauperem Lazarum à quo in vitę tabernacula recipi poterat, amicum sibi facere contempsit. E B.

Chaos.) χάσμα, id est, hiatus, vel vorago. Teutonicè een onderstant oft afgront dicere possumus. Chaos cõfusionem signat. Hoc dictum à χέω fundo: illud à χαίνω hio. Chaos, inquit, Lactan. est rudis inordinatæq́; materiæ confusa congeries. E.

Ex capite XVII.

ET dit ad discipulos suos: Impoßibile est ut nõ ueniant scandala.) Hic locus ad superiora illa respicit, vbi dominus de eleemosyna danda loquutus à Pharisæis irridetur. Qui enim recta loquentem vituperat, scandalum profecto, id est, offendiculum & ruinam pusillis præbet: qui scilicet adhuc nesciũt incrementa virtutum. Vide Matthæum capite decimo octauo.

Atten.

Attendite uobis. Ne exoriantur offendicula, & ne vos in offendicula ab impijs oblata, impingatis.

Is. *Si habueritis fidem sicut granum sinapis.* Hoc est, si tantæ vehementiæ fidem haberetis: tamq; incendentem vos ad charitatem Dei & proximi, quàm incēdit corpus sinapis deuorata. Cætera habes Matthæi decimoseptimo.

Quis uestrum habens seruum aran. aut pas. qui regreßo de agro dicat illi: Statim transi & re. & non dicit illi: Para quod cœnem, &c. Nūquid gratiam habet seruo il. quia fecit quæ ei imperauerat? Non puto.

E. in diat. Huius parabolæ summa est, vt simpliciter obedientes iussis diuinis strennuè nostro fungamur officio, nec tamen hinc quicquam laudis nobis ipsi vindicemus.

Interrogatus autem à Pharisæis quando uenit regnum Dei, respondens eis dixit: Non ueniet regnum dei cum obserua. &c. Quoniam dominus frequentius regni Dei meminerat, Pharisæi existimantes de temporali eum loqui regno, in quo gens Iudaica cęteris nationibus imperaret, interrogabant quando venturum esset hoc regnum. At Christus quoniam non de temporali Israhelis regno restituēdo, sed de spirituali & æterno fuerat loquutus, ostendit huius regni tempus quo perfectè restituetur & cōsummabitur nulli prorsus esse cognitum: sed ex inopinato superuenturum, quando minime obseruabitur: interim tamen manifestans regnū hoc iam tunc fuisse inchoatum, quū huius imperator mundo cepit innotescere, & inter homines atque in hominum cor

Regnum Dei intra vs.

dibus

dibus fide illustratis diuersari. B. Cyrillus per illud re- In Thesa. gnum Dei intra vos est, tradit donum Spiritus S. & li.2.c.4. regenerationem significari. Eucherius duobus modis alijs hoc verbi exponit, ita scribens. In vnoquoque pro bonorum malorumque actuum discrepātia, aut Deus regnat, aut diabolus: vt cuius volūtatem opere procurat eius imperio videatur esse subiectus. Potest & fides regnum Dei dici, qua itur ad regnum. Hæc ille.

Venient dies quando desideretis uidere unū diem filij hominis et non uidebitis. Et *dicēt uobis ecce hic, etc.* Manifestat his verbis saluator noster initiātis regni sui statum atque progressum, dicitque Apostolis suis magnam imminere persequutionem: multos quoque pseudoprophetas exorituros: qui multos peruersa sua prędicatiōe seducent: ita vt fideles magna cū animi expectatione videre desideraturi sint diem vnum filij hominis, hoc est, cādidum diem aliquem ac lætum: verum non dabitur illis donec vitam hāc cum morte commutauerint. Atque ita consequenter omnia de statu ecclesię exponi possunt, etiā vsque ad ca. huius finem. Nec minus tamen commodè, & fortè commodius poterunt eadem etiam de extremis illis ante iudicium diebus accipi, quemadmodum communius exponi consueuerunt, & sensus per se satis obuius est.

In illa hora, qui fuerit in tecto, & uasa eius in domo ne descendat tol. Hoc quomodo accipiendum sit ex his quæ in Mat. diximus ca. 24. cognoscere potes. Locus incipit, Tunc qui in Iudæa sunt.

Duo erunt in lec. uno, u. as. & al. re. &c. His verbis de-

electorum & reproborum (vt in Mat. diximus) assumptio & reprobatio significatur.

Θ. *Vbi domine? Qui dixit illis: Vbicunq; fuerit corpus illuc congregabuntur & aquilæ.*) Simplicius erit si illud vbi, pro quo positum accipiamus, hoc modo. Quo domine assumentur illi? Discipulis ergo interrogantibus, per ænigma respondet dominus, dicēs. Vbicunque fuerit corpus: quo significat, quòd sicut filius hominis Christus vna cum corpore sublatus est in cœlum, cum eodem rursus appariturus in iudicio: ita electi ferentur obuiam Christo in aëra, cum domino æternùm victuri. Beda autem, particulam illam vbi, ambiguè accipit: quasi duo interrogarint Apostoli quo nam assumendi electi, & vbi relinquēdi reprobi: quorum alteri responderit dominus, alterum subintelligendum reliquerit. Sanctos enim inquit, secum futuros asseuerando, reprobos verò à sua visione secernendos, & ideo non alibi quàm cum diabolo damnandos insinuat. Vbicunque ergo fuerit dominus corpore, illo congregabuntur electi, qui eius passionem humilitatemq; imitādo tanquàm de eius carne saturantur, quorum per resurrectionem renouabitur vt aquilæ iuuentus.

Ex capite XVIII.

D*Icebat autē & para. ad illos quoniam op. sem. ora. &c. Iudex quidam.*) Nunc de oratione parabolā proponit, vt doceat in periculis & aduersitatibus, de qbus capitulo pcedēti meminerat, tutissimū esse confugium, cōtinuis insistere precatiōibus.

Ne in nouissimo ueniens sugillet me.) Hoc est, vt inter-

interpretatur Augu. ne sibi ab illa tædium fieret: vel A. li. quæs.
ne in fine veniens detrahat mihi: id enim signat, euã.2.c.45
ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑποπιάζῃ. Quãquàm
ὑποπιάζειν non solum detrahere, sed etiam vituperare & derogare hoc loco significare potest. Et sugillare est detrahere, deridere, accusare, & reprehendere.

Veruntamen filius hominis ueniens.) Si ad contextus seriem respicimus, quæ immediatè præcedunt ad nouissima tempora referenda sunt: atque ita aptè respondebit quod hic dicitur, veruntamen filius, &cæ.

Iustificatus in do. s. ab illo.) Ab illo, positum est pro, præ illo, siue, magis quàm ille. Est enim græcè ἢ ἐκεῖνος.

Sicut puer.) Id est, effectus puero similis. Locum hunc explicuimus in Mar. ca. 10.

Quid me dicis bonũ? Nemo bonus, nisi solus Deus. E.
Non hoc dicit, tanquam non agnoscens boni cognomẽ quatenus Deus erat: sed diuitem redarguẽs, qui bonitatem ei tribuerit quem purum hominem credidit, quum boni vocabulum prorsus in neminem competat, nisi in solum Deum, qui propria essentia bonus est.

Recipiat multo plura in hoc tempore.) Quę hic recipimus, spiritualia intelligẽda sunt charismata gratiarum.

Ex capite XVIIII.

PErambulabat Iericho.) Perambulabat διήρχετο, hoc est, pertransibat Iericho, ne vagabundum

arbi-

arbitreris inambulasse per vicos ciuitatis.

Arborem sycomorum. Sycomorus dicitur à σύκος ficus, & μωρὸς fatuus, quòd ignaui sit saporis, vt docet Dioscorides. Explicat hunc locum eleganter be. Au. ser. de ver. Apo. 8.

Eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.) Græca ambigua sunt ita quod & filius posit etiam referri ad do-
n. num, quod illis est masculini generis. Verum quum ex ipso contextu, tum ex veterum interpretum consensu liquet potius ad Zachæum referendum, quàm ad domum.

n. *Exegissem illud.*) Interpres vertens illud neutro genere, respexit ad præcedens, vbi dicitur quod non posui & quod non seminaui. Cęterum apud gręcos demonstratiuum hoc congruentius ad pecuniam refertur. Subaudiendum autem hic est à nummulariis, id quod Orige. subindicat, eũdem hunc locum in Mat. edisserens his verbis. Vt quum venerit (inquit) dominus, eloquia Dei quæ commisimus nos cum vsuris recipiat, & cum additamentis ab eis qui acceperunt à nobis. Nummulariis ergo viris iubet credere verbum, qui possunt eius reddere vsuras.

Veruntamen inimicos meos illos, qui noluerũt me regnare super se, adducite huc et interficite ante me. Quemadmodum concreditæ pecuniæ (de qua modo dixerat) ratio in extremo iudicio exigenda propriè intelligi debet: ita & hæc de inimicis Iudæis, ac cæteris Christi imperiũ recusantibus, vltio ad idem tempus referenda est. Porro quod interpres vertit veruntamen, hoc est, πλὴν, mollius erat si cęterum, vel quin, vel autem, vertisset. Nam πλὴν tum propriè

verun-

veruntamen signat quum subsequitur ἀλλά. Atqui D.Hiero. in Iesa ca.15. legit. Inimicos autem meos.

Pax in cælo.) Quia uetus dissidium, quod mortales habuimus contra Deum, diremptum est. Θ.

Lapides clamabunt. Lapidum nomine, gentileis designauit: quod lapides & ligna pro dijs colerent: de quibus scriptũ est. Similes illis fiant qui faciũt ea, & omnes qui cõfidunt in eis. Sic enim Christus metaphoris vti gaudet. Psal113.

Quia si cognouisses et tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi, nunc autem abscon. sunt ab oc. t.) Nemo putet quæ relatiuum ad diem pertinere, sed absque antecedente expresso scilicet positum esse agnoscas, id quod græca legenti manifestum esse potest. Cæterum sermo ipse perturbatus et abruptus qualis esse solet vehementius indolentis, hunc in modum restitui poterit. Fleuit super illam dicens. Et tu etiam in hoc die tuo fleres, si quidem cognosceres ea quæ ad pacem tibi esse poterant, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. Venient enim dies in te, &cæt. vel vt græca extulit Hieronymus in con. Orig. Si cognosceres & tu in die ista quæ ad pacem sunt tibi, nunc autem ascondita sunt ab oc. t. quoniam venient dies super te. Quum autem dicit in die tua, intelligi vult diem, seu tempus mundanæ prosperitatis. Ita enim nonnunquàm in arcanis literis dies vsurpatur. Quidam autem ex recentioribus, quo sermonem redderet absolutum, duo verba de suo addens conuertit ad hunc modum. Si cognouisses & tu, & quidem in isto die tuo, quæ ad pacem tuam pertinent, curares. Nunc autem abscondita Gr.

ſunt ab oculis tuis. Quæ etiam explicat his verbis. Si quoq; cognouiſſes, quemadmodum ego cognoui hunc tuum diem, quo tibi pax offertur ac remiſsio priſtinorum criminum, ſtuderes amplecti quod offertur. Nimirum hic tuus dies eſt, quo prouocaris ad reſipiſcentiam, & inuitat te Dei bonitas ad pœnitentiam. Deinde poſt pauca ſubdit: Nūc autem nec diem tuum agnoſcis, nec illum non tuum proſpicis, quoniam vterque abſconſus eſt ab oculis tuis, quos habes præſentis felicitatis temulentia cęcutientes. Verum vt nil impium aut falſum habeat hæc
n. interpretatio, mihi tamē coactior, minusq; accedēs ad euangeliſtæ verba cenſetur, quum quòd illud τὰ πρὸς εἰρήνην σου cum ἔγνως aptè conſtrui poſſit, vt nil opus ſit altero addito verbo eo videlicet in loco, tum quòd diem tuū mutato ſcilicet caſu cum cognouiſſes coniungat, id quod euangelicus contextus non admittit.

Ex capite XX.

Quæ hic explanatione indigent, in Mat. expoſita ſunt ca. 21.

Sicut dicit, dominum Deum Abraham. Gręcè eſt, ὡς λέγει, κύριον τὸν θεὸν ἀβραάμ, quod etiā verti poteſt, nam dicit, dominus Deus Abraham, & Deus Iſahac, &c.

Ex capite XXI.

Gazophylaciū. Dicit à gaza vocabulo Perſico, quod illis theſaurum vel diuitias ſonat, & φυλάσσω cuſtodio. Erat enim locus vel theca, vbi opes templi ſeruabantur.

Ex abundanti sibi miserunt in munera Dei: hæc autē ex eo quod deest illi omnem uictū s.quē habuit mi. Idem est quod apud Mar.cap. 12. verbis nonnihil diuersis scriptum est: omnes enim ex eo quod abundabat illis miserunt: hæc verò de penuria sua omnia quæ habuit misit totum victū suum. Quanquàm n.
ἅπαντα τὸν βίον, esse potest omnem substantiam ad vsum vitæ scilicet pertinentem.

Multi enim uenicēt in nomine meo di. quia ego sum. Sunt qui hæc & sequentia putent de extremo vniuersalis consummationis tempore dicta esse, quod equidem non negauerim eo posse deduci, sed rectius ad tempus euersionis Ierosolymitanæ referuntur. n.

Contingit autem uobis in testimonium. Quo & vestra probetur constantia, & persequentium cōdemnetur malitia. Vel, vt alijs placet, εἰς μαρτύριον, hoc est, in matyrij gloriam. Θ.

Circundari ab exercitu Ierusalem. Ierusalem accusandi casus est, vt intelligas Ierosolymam ab exercitu Romano circundatam fuisse.

Ierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora nationum.) Hoc est, possidebitur & inhabitabitur ab exteris nationibus, donec tempora durauerint gentium, hoc est, vsque ad mundi consummationem.

Et erunt signa in sole & luna.) Quæ hactenus dicta sunt propriè ad tempus pertinent Ierosolymitanæ excidionis: quæ verò sequuntur, consummandi sæculi finem respiciunt. Quapropter hoc ordine continuanda est narrationis series.

Ierusalem Iudæis effugatis calcabitur incoleturq́ à gentibus ad extremos vsque sæculi dies, & tunc signa erunt in sole, luna & stellis. Cuiusmodi autem futura sint Matth. & Mar. exprimunt, quum dicũt.

Mat. 24. c. Sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum,
Mar. 13. c. & stellæ cadent de cælo.

Respicite & leuate capita uestra.) ἀνακύπτειν nõ solum respicere significat, sed etiam sursum sublatis

Bu. oculis aspicere. item spe erigi animoq́ recreari.

Respicite ergo, & leuate capita uestra.) Id est, animos vestros cum spe & hilaritate ad superna erigite. Caput enim in scriptura nonnũquàm ponitur pro eo quod est in homine præstantius, vt est animus & mens hominis.

Quum producũt iam ex se fructum, scitis quoniam pro. est æstas.) Ita accipiendum est quasi dixisset, quũ promittunt iam ex se fructum nimirum prodeuntibus gemmis, scitis, &cæt. Alioqui quum fructus producitur non iam appropinquat, sed pręsens est ęstas. Id autem incommodi in græcis non est, propter absentiam verbi fructum, tametsi & aliâs discrepent à nostris. Sic enim habent. ὅτ' ἂν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε, ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστὶ, quum producunt iam, vt subaudias frondes, aut gemmas, videntes ex vobisipsis cognoscitis instare iam æstatem vel messem. Veruntamen vtranque lectionem suspicor à studiosis adauctam esse: nostra in eo quod dicitur fructum, græcam in eo quod legitur βλέποντες. Quæ si tollantur, & sensus vtrobiq; persistet incolumis, & vtriusq́ lectionis erit concordia. Siquidem illud ἑαυτῶν ad vtranq;

tranq; personam anceps est, ad seipsis, & vobisipsis. Am. nostram sequitur lectionem.

Et omnis po. manicabat.) Idem quod in aliis codicibus est diluculo veniebat, vel mane accelerabat. Manicabat dixit efficto vocabulo ad greci τοῦ ὤρθριζε similitudinem. Arbitror tamen legendum manitabat, vt verisimile est scripsisse interpretem, vt sit compositum à mane, & ito, itas, frequentatiuo ab eo.

Ex capite XXII.

Appropinquabat autem dies fes. Iud. in qua necesse erat oc. Pas. Ad huius loci ac cæterorum ad paschalis agni & passionis dominicæ tēpus pertinentium declarationem, sciendum quòd dominus noster vna cū discipulis suis iuxta legis quidem pręceptū agnum paschalē comederit: nimirū die primi mēsis seu lunationis post vernale æquinoctium 14. nō tamen eodē quo illum Iehudęi comederunt. Maiores siquidem Hebręorum, ob incōmoda quędam concurrentiū solennitatum vitanda, constitutione edita hoc cauerant, ne vnq̄ 2. 4. aut 6. hebdomadis die sacrū domini Pascha celebraretur: ob quam causam Iehudæi non raro suum Pascha transferre cogebantur. Consimili quoq; ratione & aliis nōnullis solēnitatibus certi erāt prohibiti dies, ne in eis occurrētes solēnitates celebrarent, ne videlicet sabbathū aut alius quispiā casus obesset celebrātibus, quò minus cōmodè obseruare ea possēt. Quo aūt certior huius M.
rei fides habeat, ipsius cōstitutiōis tenorē subscribo.

כך גזרו רבותינו סנהדרין (&c.) לא בדו פ

פּוּר וְלֹא בְּדוּ פֶּסַח וְלֹא גַּהוּ עֲצֶרֶת וְלֹא אַדוּ רֹאשׁ הַשָּׁנָה וְלֹא אגו יוֹם כִּפּוּר לְעוֹלָם׃

Sic ſtatuere magiſtri, noſtri iudices Sanehedrin (etc.) diem ſortiũ nõ obſeruari feria 2.4.7. neque Paſcha feria 2.4.6. neq; diem retentionis 3.5.7. neq; principiũ anni 1.4.6. neq; diẽ expiatiõis feria 1.3.6. in ęternũ. Quum igitur crucifixionis dominicę anno ipſis etiã Hebręorũ rabinis teſtibus ſolẽnitas paſchalis. i. dies 15. primę lunatiõis in diẽ veneris inciderit, Iehudęi iuxta ſuã traditionem in diẽ ſequentem nempe ſabbathum ſuum Paſcha prorogarunt. Vnde & in veſpera diei veneris agnum Paſchalem ederunt, iuxta q̃d Io. teſtatur illos non introiſſe ædes Pilati ne contaminarentur, ſed vt manducarent Paſcha. Chriſtus autem quum præſciret ſe verum agnum paſchalem poſtridiè immolatũ iri pro totius mundi ſalute, neglecta Iehudęorum traditione, die Iouis iuxta legitimum Paſchæ occurſum vna cum Apoſtolis ſuis comedere voluit. Vnde notãter Euã. in qua neceſſe, inquit, erat occidi Paſcha, iuxta legittimã videlicet ac ſimplicem legis obſeruationem: vel etiam ob ingruentem ipſius domini paſsionem, quę in diem alterum Paſcha differri (quemadmodũ nec neceſſum erat) prohibebat. Hac de re qui copioſus edoceri voluerit, recurrat ad Pauli Burgen. additiones Lyranis gloſſematibus coniunctas Mat. ca. 26.

Io.18.c.

Quia ex hoc non manducabo illud donec imple. in regno Dei. Hoc eſt, nequaq̃ vltra Paſcha Moſaicũ & veri agni paſchalis figuratiuum ſum celebraturus, donec figura ipſa in rẽ, & ſpirituale paſcha commutetur, atque ita perficiatur in eccleſia, quæ ſpirituale

..at.

eſt

est Dei regnum. Cæterũ in eo, quod dicitur ex hoc, subintelligi debet tempore, vt respondeat non illi quod in archetypo est ἀπὸ τοῦ νῦν, vt quidam male arbitrãtur, quũ huius loco interpres τὸ illud substituerit, sed ei quod scribitur οὐκέτι, quod sonat nõ amplius, vel non vltra. n.

Veruntamen ecce manus tra.) Rursus πλὴν vertit veruntamen, cuius vice cęterum mollius quadraret, siue vt aliâs vertit Hieronymus autem. Ecce autem manus tradentis me.

Reges gentium dominantur eorum.) Interpres gẽtis vocabulum, suo aut seculi sui more in masculino genere vsurpat: nam id frequentius facit, quàm vt lapsus videri possit.

Et qui potestatẽ habent super eos, benefici uocãtur. id est prædicantur, & laudibus à suis subditis attollũtur, quasi benefactores ac beneficiorum autores.

Ego dispono uo. sicut dospo. mi. Pater me. regnum. Dispono hoc est διατίθεμαι, significat præparo, ordino, vel lego, as.

Sed nunc qui habet sacculum tollat, similiter & peram: & qui non habet, uendat tunicam suam & emat gladiũ. His verbis iuxta sensum historicum nil aliud declarabat, quàm tum tempus instare, non iam prosperitatis & pacis, q̊ sine sacculo & pera emissis nil esset defuturũ, sed aduersitatis & persequutiõis, quo propter mala ingruentia cogerentur sibi prospicere de his, quæ ad vsum vitæ & ad proprij corporis tutelam erant necessaria, vt aut resistere possent, nondum virtute ex alto imbuti, aut cedere ad

tempus humanæ malitiæ, aut forte etiam referire inimicum, nimirum lege veteri necdum plenè abrogata. Itaq; iuxta hunc sensum sic habet ordo verborum. Sed nunc quisquis habet sacculum, secum deferat, consimiliter & peram, & quisquis gladium non habet, vendat potius tunicam suam, & emat gla-
E. dium. Est tamen qui secus hunc locum ordinet atq; interpretetur, nempe ad hunc modum. Sed nūc qui habet sacculum tollat vtique vendendum, consimiliter & peram tollat vendendam. Quòd si desint, vel tunica diuendita emat gladium, non istum quo grassantur latrones, sed verbi diuini, qui penetran-
Heb. 4. c. tior est quouis gladio ancipiti, pertingens vsque ad
n. dissectionem animæ & spiritus. Verum hic sensus mysticus est, non grammaticus.

Orate ne intretis in tentationem.) Græcus sermo
V. hunc solum postulat sensum. Hoc ipsum orate, ne à tentationum ac persequutionum incursione superemini. Sentit enim, ni fallor, non tam de interiori quàm exteriori tentatione. Cæterum lati-
E. nus hunc etiam admittit. Orate, ne si non orauerits, fiat vt incidatis in tentationem.

Respondens autem Iesus ait: Sinite usque huc.) Quo pacto accipiendus sit, & qui respondeat præsens locus cum beati Matthæi euangelio, subiectis Augustini verbis indicabo. Sic enim scribt libro de consensu euangelico tertio capite quinto. Nec moueat quasi contrarium sit quod Lucas dixit interrogantibus discipulis, si percuterent in gladio, dominum respondisse, sinite vsque huc, quasi post illam percussionem ita dictum fuerit, vt placuerit ei vsque

huc

huc factum, sed amplius fieri noluerit: quum in verbis quæ Matthæus posuit intelligatur potius totum factum, quo vsus est gladio Petrus domino displicuisse. Illud enim verius est quod quum eum interrogassent, dicentes, domine si per. in gla. tunc respondit, sinite vsque huc: id est, non vos moueat quod futurum est: permittendi sunt hucusque progredi, hoc est, vt me apprehendant, & impleantur quæ de me scripta sunt. Sed inter moras verborum interrogantium dominum & illius respondentis, Petrus defensionis auiditate, & maiori pro domino commotione percussit: sed non potuerunt etiam simul dici, quæ simul fieri potuerunt. Non enim diceret, respondens autem Iesus, nisi illorum interrogationi responderet, non facto Petri. Nam de facto Petri quid iudicauerit Matth. solus dixit. Vbi etiam nõ dixit Matth. respondit Iesus Petro: conuerte gladium tuum, sed dixit: Tũc ait illis Iesus, Cõuerte gladium tuum, quod post factum apparet dixisse dominum. Hactenus August. verba. Potest etiam illud, sinite vsque huc, tantundem valere, ac si dicat. Hactenus lege Mosaica permittente ferro vti, atque vim vi repellere licuit: at deinceps, nimirum noua lege iam inchoata, non item: nisi quod hoc magis ad allegoriam, quàm ad historiam pertineat.

Et conuersus dominus respexit Petrum. Augustinus lib. de consen. euan. 3. ca. 6. hunc domini respectum non corporis, sed cordis fuisse putat: propterea quòd Mat. Petrũ in atrio foris, & Mar. deorsum fuisse scribunt.

Ex capite XXIII.

VEste candida. ἐσθῆτα λαμπρὰν, magis sonat vestem fulgentem ac splendidã. D. Am. ad vtrunq; nimirum candorem & fulgorem alludẽs, nõ ociosum, inqt, q̊d veste alba induit ab Herode, immaculatę tribuẽs indicia passionis, q; agnus Dei sine macula, cũ gloria, mũdi peccata susciperet.

Et facti sunt amici Pila. & Hero.) Dissidij causam fuisse putant, quòd Pilatus miscuerit sanguinẽ quorundam Galilęorum ob impia facta, cum sacrificijs, vt videre est capite huius operis 13.

Principes cũ eis. Hoc est, cũ populo. Construitur em̃ demõstratiuũ plurale cũ nomine collectiuo, id q̃d frequẽt. fit in scriptura, frequẽtius etiã apud gręc.

In paradiso. Si paradisum accipiamus regnum ęternę beatitudinis, aptius erit vt ita distinguamus. Amẽ dico tibi hodie, atq; hic posito hypostigmate, subijciat̃, mecũ eris in paradiso. Vel in paradiso, hoc est, in sum̃a felicitate, & beata Dei visione: qa quisq; cũ Christo est, verè beatus, & voluptate repletus est.

E. .. Decurio. Quum gręcis sit βουλευτὴς, quod illis sonat consultorem siue senatorem, constat hic decuronem nomen dignitatis esse, non officij militaris. Beda tamen decurio, inquit, vocatur quod sit de ordine curiæ, & officium curiæ administret, qui etiam curialis à procurando munera ciuilia solet appellari.

Et dies erat Parasceues, & Sabba. illucescebat.) Dies parasceues, dies præparationis interpretatur, B. quòd eo die quæ ad sabbatum celebrandum essent necessaria, ꝑpararẽtur. Et sabbathũ illucescebat, hoc est, vespera incumbebat, qñ hebraica obseruatiõe lucernæ accendebant, quas cępta vespera & post tubæ

clan-

clangorem accendere, ſicut & cætera opera facere, ne fas erat. Itaq; qa lucernæ accendebantur ſub veſperã ratione ſabbathi ab illa incipientis, ſabbathũ illuceſcere dicebatur. Quod ſi verò quem moueat q̊d inferius dicitur, Et reuertentes parauerunt aromata, quũ ſabbato illuceſcẽte vt iã dictũ eſt operari nõ licuerit: dici poteſt, probabile eſſe, quod hoc negocij mulieres peregerint, ſub veſperam quidem, ſed ante datũ ſignum inchoandi ſabbathi. Caue etiam putes hũc eundem eſſe diem, de quo ita legis apud Mat. Veſpere autem ſab. quæ luceſ. in pri. ſab. nam de illo infra agit Lucas, vbi ait, Vna autem ſab. valde diluculo.

Sabbatho quidem ſiluerunt.) ἡσύχασαν non tam tacuerunt quàm quieuerunt interpretatur, quemadmodum & ſiluerunt Quieuerũt autem magis congruit propoſito, niſi malis intelligere ſimul vtrunq;.

Ex capite XXIIII.

Q*Vid quæritis uiuentem cum mortus.*) Perinde eſt ac ſi dicat. Quur eum, qui viuit quæritis in monumento mortuorum?

Erat autem Maria Magdalene & Iohanna & Maria Iacobi.) Hanc Magdalenam alij ſororem Lazari, alij diuerſam eſſe autumant. Nos de re non perindè magni momenti ac multum incerta, ſuperuacaneũ ducimus anxius diſputare. Iohãna ipſa eſt vxor Chuzæ procuratoris Herodis. Maria autem Iacobi, matris domini ſoror eſt, & Iacobi minoris ac Ioſeph mater: vnde & ipſe Iacobus frater dñi appellatus eſt. Theophy. vero Mariam Iacobi deiparã virginẽ hic appellatã dicit, ꝗ putaretᷓ Iacobi filij Ioſeph mater. B.

Et

Et abijt secum mirans.) Illud πρὸς ἑαυτὸν accipi potest, pro eo, quod est in domum suam: atque ita iũgendum erit cum abijt.
E.

Quod erat in spacio stadiorum 60.) Sexaginta stadia. 7. & semis miliaria constituunt. Siquidem 8. stadia vnum miliare efficiunt, sed breue & aliquantò longius, quàm Italicum. Nam & qui in sancta illa regione aliquot annis vitam egerunt, paulo plus minusue distare Emmauntem ab Ierosolyma testantur, quàm itinere duarum horarum cum dimidia. Vnde etiam ijdem asserunt vnicum miliare in dicta regione 15. stadia comprehendere.

Nomine Emmâus. Ipsa est, inquit Beda, Nicopolis ciuitas insignis Palestinæ, quæ post expugnationẽ Iudææ sub Marco Aurelio Antonio principe restaurata cum statu mutauit & nomen. Profertur autem Emmaus apud Græcos tribus syllabis, & inflectitur
E. emmaus emmaũtos, vel emmaũtis more latinorũ.

Vnus cui nomen Cleophas. Alter vero Amaon dictus est: quod nomen D. Am. expressit, Lucæ duodecimum, & rursus hoc præsens enarrans capitulum.

Tu solus peregrinus es in Ieru. & non cogno.) Sic habet ordo verborũ. Tu peregrinus es Ierosolymæ, & solus nõ cognouisti q̃ gesta sunt in illa hisce diebus: vt intelligas anticipationẽ in verbo solus. Quod aũt legimus, peregrinus es in Ierusalẽ, hoc est, παροικεῖς ἐν ἱερουσαλὴμ, cõmodius intelligi potest incolis vel inhabitas Ierusalem. παροικεῖν *enim* ἀπὸ τοῦ οἰκεῖν dicitur, quod simpliciter habitare interpretatur.

Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in uia. Hoc dicebant admirantes de incre-

dibili quodam ardore, quem in cordibus suis gigni senserant in via ex tam suaui Christi colloquio.

Et surgētes eadem hora, regreßi sunt in Ierusalē.) Intelligendum est & eadem hora consurrexisse, & eodem vespere Ierosolymam (licet serius fortasse) peruenisse. Nam iter erat duarum & eo amplius horarū, vt supra ostendimus hoc eodem ca. Quòd autem apud Theo. legitur, quòd post aliquot tandem dies peruenerint in ciuitatem, id suspicor à quopiam esse deprauatum: nam idem Theophilus, vel vt nūc inscribitur, Theophylactus in Catena adductus eos dicit non post multos dies, sed post plures horas peruenisse. Sed vtut res sese habet, non arbitror Theo. multū solicitū fuisse, vt sciret quāta ea fuerit inter Emmauntem & Ierosolymam intercapedo, contentus se scire distantiam fuisse 60. stadiorū: quę ni fallor, ad suæ regionis miliaria putauit expendenda.

Inuenerūt congre. II.) Huic aduersari videtur, q̄d apud Iohā. legis Tho. nō fuisse cū eis qn̄ venit Iesus. Sed intelligendū est secundū Aug. Tho. adfuisse quidā cętui apostolorū, duobus illis intrātibus Emmaū te regressis, sed eundē ante Dn̄i apparitionem exisse. Ioh. 20. a. A. li. de cōs. eu. 3. ca. 25.

Dicentes, quod surrexit do. uerè, & appa. Simoni. Hoc congregati illi referebant duobus Emmaunte regressis: & sibi mutuò. Est enim λέγοντας dicentes accusandi casus: & coniungi debet cum congregatos, & cum, eos qui cum illis erāt. Inuenerunt congregatos vndecim, & eos, qui cum illis erant dicentes, nempè hoc. Surrexit dominus verè. Cęterum quid duo illi narrarint, ipse etiam euangelista manifestat, dū subdit, Et ipsi narrabāt, q̄ gesta erāt in via.

Et

Et fauum mellis.) Hoc est fructum operis apiarij melle plenũ. Græcè est ἀπὸ μελισσίου κηρίου, id est, de melleo fauo. Fauus, propriè domusculæ sunt, in quibus apes mella conficiunt.

Incipientibus ab Ierosolyma.) Illud incipientibus, quoniã nil habet cui respõdeat, subaudiri postulat, vobis apostolis meis. Quod si in græcis legas ἀρξάμενον, vt hodie habent exemplaria (quum Interpres legisse videatur ἀρξαμένων) scito illud, aut absolutè positum, ꝓ eo quod recẽtiores vertunt initio facto, aut cũ verbo infinito κηρυχθῆναι pdicari iungẽdum, nõ aũt cũ Christo, vt ne dicas ipsum ab Ierosolymis
n. cępisse prędicationem, contra id quod scriptum est,
... c. 23. c. Docens per vniuersam Iudæam incipiens à Galilęa, vsq; huc.

Eduxit eos foras in Bethaniam.) Quæ est in latere montis oliuarum, à quo monte dominus in cœlos receptus est, distatq; ab Ierosolyma quasi stadijs 15. vt habes apud Iohannem ca. 11. hoc est, itinere vnius mediæ horulæ, aut vnico miliari Italico. Præterea videtur beatus hic Lucas in his, & sequentibus verbis indicare, quòd Christus è Bethania in cœlum adsumptus sit: quum idem in actis Apostolicis, & bea. Mat. videant insinuare, id quod vulgaris habet opinio: nempè Christum à monte olіueti fuisse assumptum. Aduertẽdum igitur dominum nostrum vnâ cum discipulis, primum quidem, quantum equidẽ capio, Bethaniã contendisse, ac deinde montem ipsum conscendisse, cui Bethania contigua est: atq; ex eodem monte dominum in cœlum subuectum esse.

IN EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM, SCHOLIA.

Ex capite I.

N *principio erat uerbum, & uerbum erat apud Deum.*) Quum cæteri Euangelistæ in exordio historiæ euangelicæ Christi seruatoris nostri omissa quodã modo diuinitate, ortum in primis ac natiuitatẽ multis fuissent verbis prosequuti, ne quis existimaret Christũ ante temporalẽ suam natiuitatem non extitisse, atq; hinc in execrandas hæreseis prolaberetur: operæprecium esse duxit B. hic apostolus, vt ante omnia nobis diuinam eius essentiam, æternitatem, atq; potentiam aperiret, secundum quæ Deo Patri per omnia æqualis nunquam esse cœpit, nec esse desinet in æternũ. Quum ergo dicit, In principio erat verbum, intelligere debemus, nõ quòd principium hoc aliquando principium non fuerit, quemadmodum vulgari loquendi consuetudine principium dicimus, quod aliquando cœpit initium: sed in principio perindè ualet, quasi dicas, in prima omnium rerum origine atq; natura, quæ haud dubiè Deus est neq; exordium neq; finem habens. Aduerte etiam in his Euangelistæ verbis Christum Dei Filium, propterea verbum appellari, quòd per hunc Deus Pater diuinam suam voluntatem nobis sit eloquutus.

Cæterum

Cæterum quod dicitur, apud Deum, idem est, teste Theo. quod cũ Deo, in finibus paternis. Hæc sufficere arbitror ad simplicem literæ intelligentiam: nam multa hic prudens prætereo, & præteribo, de hæresum confutatione, de articuli græci significantia, de verbi cum Filio Dei similitudine, deq; alijs non paucis, primum quòd non sit præsentis instituti huiusce modi omnia ad amussim declarare: deinde quòd eadem ab alijs sint interpretibus plenius edisserta, ad quos confugere poterit, quisquis ea copiosius edoceri desiderabit.

Omnia per ipsum facta sunt. Per ipsum, sub. verbũ.

Et sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso uita erat. Alij distinguũt ad hunc modum. Et sine ipso factũ est nihil q̃d factum est. In ipso vita erat. Vtraq; distinctio, apud orthodoxos reperitur scriptores. Huius itaq; sentẽtia iuxta Chrysostomi enarrationem, talis est. Eorum quæ creata sunt, siue visui, siue intellectui, tantum subiecta, nihil sine Filij virtute productum est, vel conditum. Et quum hoc dixisset de rerum creatione, loquitur deinde de diuina huius verbi prouidentia: quòd nõ modò per ipsum condita sint vniuersa, sed etiam illud idem sit quod vitam omnium creaturarũ conseruet. Ex hac quoq; distinctione euidentius fit, Deum nequaquàm factum esse per verbũ, quemadmodum hæc ipsa verba propter vniuersale illud omnia nihil non includens, sonare videntur. Illius autẽ iuxta Aug. sententia ista est. Quæcũq; naturaliter facta sunt, quæcunq; facta sunt in creaturis, per verbum facta sunt. Peccatum quidem non per ipsum factum est, & manifestum

Θ. In ipso uita erat.

ctum est quia peccatum nihil est, & nihil fiunt homines quum peccant. Et idolum non per verbum factum est: & scriptũ est, scimus quia idolum nihil est: Hactenus Augustini verba. Ex quibus & illud datur intelligi, angelum à Deo esse conditum, non autem diabolum, hominem quoq; à Deo factum, peccatorem non item. Dum autem subdit, Quod factũ est, in ipso vita erat, intelligit quicquid in vniuersis creaturis conditum est viuere non in seipso, quum multa sint quæ suapte natura nec sentiãt nec viuant, sed in eo qui condidit, in cuius æterna mente viuunt omnia etiam antequàm condita sunt. Præterea idem Aug. indicat sic pronunciandũ. Quod factum est, vt hic interposito cõmate subijciatur, in ipso vita erat, vt sic cõstrúat. Quod factũ est vita erat in ipso verbo. E.

Et uita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet. Illa, inquit, vita per quam condita sunt omnia: illa vita quæ verbum est, imò quæ Deus omnis vitæ fons, ipsa semper fuit & est lux omnium hominum, quæ omnibus impertit naturalis luminis & gratiæ beneficium. Et hæc lux in tenebris animarum nostrarũ lucet, quas animas obscurarat princeps ille tenebrarũ diabolus. Tenebras accipere possumus homines impios: secundum alios autem, mortem atq; errorẽ, secundum alios ignorantias & peccata, secundum alios verò, tenebrarum omnium caput diabolum.

Venientem in hunc mundum.) Quum græca vox ἐρχόμενον ambiguæ sit constructionis, videtur potius ad φῶς, id est, ad lucem venientem in mundum accõmodanda, quam ad hominem: nisi quòd hominem & venientem mutuò sibi coniungantur: &

P nisi

nisi fortè olim τὸν ἐρχόμενον præposito articulo scriptum fuerit.

Neq; ex uoluntate carnis.) Carnem pro fœmina posuit: quō interdū spiritus ꝓ marito positum reperitur, teste Aug. Ideo aūt mulier carnis vocabulo appellatur, quia de ipsa per Adam dictum est. Hoc nūc

Gen.2. os de ossibus meis, & caro de carne mea.

Et Verbum caro factum est.) Hoc est, verè visibili

X. atq; sensibili carne vestitum est. Non enim hoc dicit quod verbum carne ipsa mutauerit substantiam: sed quod carnem acceperit, nulla parte coinquinata aut coinquinanda substantia. Est autem synecdochica loquutio à parte totū & integrum hominem

Psal. 64. designans, sicuti in illo. Ad te omnis caro veniet.

Et habitauit in nobis.) Non expressit propriè interpretans græcæ dictionis medullam: sic enim habet. Et tentorium, seu tabernaculum, sibi nobiscum, vel inter nos constituit: vt intelligamus carnem illam passibilem ac mortalem, veluti tentorium quoddā seu tuguriū Dei Verbo fuisse, in q̊ ad tēpus agerendo nec scilicet terrenā ac tēporariam hanc militiā, hoste suo pariter ac nostro feliciter superato, perageret.

Gloriam quasi unigeniti à Patre.) Quasi pro velut

V. siue tanq̃, posuit Interpres: vt agnoscas verè Dei vnigenitum esse Christum, eandemq; Patris & Filij gloriam: id quod verius per velut, vel tanquàm, quàm per quasi expresseris.

Hic erat quem dixi: Qui post me uenturus est, ante me factus est, quia prior me erat. Quod ad ordinem attinet historiæ, prætermittit hic euangelista, quod ab alijs est narratum euangelistis: quomodo videlicet

Chri-

Christus à Iohanne tinctus sit, deinde etiam verba illa quibus Iohannes Christum, & quibus Christus vicissim compellauit Iohannem Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me? Et, Sine modo, sic enim decet, &c. & plenius hic ea commemorat, quæ ad Iohannis de Christo pertinent testimonia. Quoniam Mat.3.d. eñ supra dixerat, Fuit homo missus à Deo cui no.e. Io. Hic venit in testimoniũ &c. & quia cæteri euangelistę nihil aut parũ de his q̃ sequunt meminerant, ab hoc loco plenius narrare incipit quę & quãta Iohannes de Christo testatus ac loquutus sit. Contigerunt aũt hæc omnia q̃ hic cõmemorant, (quantũ ex euangelijs colligere possum) non ante baptizatũ dñm, q̃a Iohan. infra testat, se Christi personã nõ cognouisse, aut saltẽ nõ ita cognouisse, vt ratũ, indubitatũ & omnibus credibile testimoniũ, & cũ tãta animi fiducia cõstantia & euidẽtia, vt hic & in sequẽtibus facit, potuerit pferre, donec certius cœlesti esset visiõe ac Dei Patris attestatione edoctus: nec rursus mox à baptismate, quia Mat et euidentius etiã Mar. testant. Christum iam tinctum stat[illegible] Spiritu actũ fuisse in desertum: sed hæc contingere mox post expletos 40. ieiunij dies. Quandoquidem vltima Iesu tentatio vt be. L. refert in pinna tẽpli Ierosolymitani facta est, vt hinc colligere liceat, ibi tunc, aut certè non procul à Iordane aliquot diebus Christum hæsisse, in quibus quæ hic referuntur cõtigerint. Nec eñ verisimile est testem Christi Iohãnem verba illa q̃ hic & in sequẽtibus referunt, Medius aũt vestrũ stetit quẽ vos nescitis &c. & rursum, Ecce agnus Dei q tol. p. m. Hic ẽ de q̃ dixi, &c. itẽ, Et ego nesciebã eũ, sed vt manifestet, & alia nõnulla, tãta libertate intonasse, priusq̃ cęlestis fu Mat.4.a. Mar.1.b.

erit ad sui testimonij confirmationem ac fidem mu nitus oraculo. Iam vt ad explanatiõem pręsentis loci veniamus, huius sensus sic habet. Hic ille erat de q̃ antehac sæpe vobis testatus, & huiuscemodi verba loquutus sum: Qui post me venturus est, ordine tũ ætatis tum prędicationis, longe ante me extitit, factus est vel genitus est, generatione videlicet diuina: est enim non πεποίηκε aut κέκτηκε sed ἐγένετο quod nunc genitus nunc factus est, nunc fuit vertitur. Sub dit autem & causam quur dixerit, ante me fuit, genitus vel factus est, quia inquit prior me erat, nimirũ omnium primus ac nouissimus, omnibusq́ rebus præstantior ac potior. Græci explanatores aliquanto secus edisserunt, nimirum hoc pacto. Ante me factus est, id est, venerabilior & gloriosior apparuit: quia prior me erat secundum diuinitatem, vel secũdum natiuitatem diuinam. Verum quod prius dixi mihi videtur simplicius ac germanius.

Gratiam pro gratia. Gratiam euangelicã pro gratia legis Mosaycæ & naturæ. Vel gratiam accipiendæ gloriæ, pro gratia susceptæ fidei.

Deum nemo uidit unquam. Vnigenitus Filius qui est in sinu Patris ipse enar. Ab hoc loco, deum nemo vidit, verba sunt euangelistæ. Chry. etiã illa quæ pręmittuntur, & de plenitudine eius, Iohannis euangelistæ non Baptistæ esse dicit. Cæterum sermonis consequentia & sensus sic habet. Posteaquàm differentiam demonstrauit legis & gratiæ, rationabilẽ etiã differentiæ causam addit: quod legem quidem attulit Moses homo, qui Deum vti re ipsa est non vidit, sicut neq; alius quispiam, ideoq́; lex inferior, vt pote

ab

ab homine delata. Gratiam vero euangelicam, Dei vnigenitus Filius, qui semper Deũ cõtuet, atq; adeo in ipso est Patris sui sinu, nempe Deus ipse, illã enarrauit, ordinauit ac docuit, ideoq; potior est gratia, vt pote à Deo facta qui Deum intuetur, & qui ea quæ Dei sunt, solus perfectè cognoscit.

Elias es tu? Et dixit: Non sum. Propheta es tu? Et respondit: Non. Non erat Iohannes persona Elias, ille de quo percontabantur, præcursurus domini aduẽtum posteriorem: sed spiritu, virtute & imitatione Elias quidam erat, quemadmodum testatur de ipso Christus, Si vultis inquiens recipere, Iohannes ipse est Elias. Rursus propheta ille eximius ipse nõ erat, qui in lege fuerat promissus, dicente scriptura, Prophetam de gente tua & de fratribus tuis, sicut me suscitabit tibi dominus: quem præiacto articulo percontantes sese intendere demonstrabant: propheta tamen quidam erat nec vulgaris, quemadmodum & ipse contestatur dominus dicens, Etiam dico vobis, & plus quàm prophetam.

Mat.11.b.

Deu.18.

Mat.11.b.

Ego baptizo in aqua, medius autem uestrum stetit quẽ uos nescitis: ipse est qui post me uent. est, qui ante me factus est, cuius ego non sum dignus ut sol. &c.) Quanquàm illud ἕστηκε præteriti temporis pro stat sumi posit, sicuti alij non pauci verterunt, propterea quod in verbis actionem manentem significantibus frequenter præteritum vsurpetur pro præsenti, vt sit sensus, medius vestrum stat, hoc est in medio vestrum tanquàm vnus ex vobis versatur, quem ignoratis: notanter tamẽ nec sine ratione vetus noster Interpres stetit vertere maluit, indicãs ni fallor hu-

E.
X.

milē Iesum haud dedignatum iampridem in medio promiscuæ multitudinis Iohānis adesse p̄dicationi, & ipsius suscipere baptisma, eoq; sermonem hunc vt supra diximus non ante sed post baptisma cōtigisse. Verum huic nostræ sententiæ aduersari uidentur verba illa, Ipse est qui post me vent. est qui ante me fac. est, cuius ego nō sum dig. vt sol. &c. & rursus q̊d præmittitur, Ego baptizo in aqua, quę Mat. & Mar. manifestę indicant ante baptisma esse prolata. Huic respondendum, quod sicut multi ac varij ad Iohannem concurrebant, ita sępius ipse eadem etiam verba replicabat: sicuti perspicuum fit ex eo quod hic tertio replicatum commemoratur, Qui post me vē-turus est ante me factus est: & secundo, Ecce agnus Dei. Cæterum quæ hic obscura sunt, supra elucidauimus.

Altera die uidit Iohannes Ie. uenientē ad se, & ait: Ecce ag. Dei: ecce qui tol. pec. m. Altera die hoc est postridie diei illius quo contigerunt quæ modo de Iudæorum interrogatione commemorata sunt. Ideo autem Iesus secundo ad baptistam suum venit, secū dum Chrysosto. vt preco Christi iam tunc Patris ac Spiritus sa. columbina specie visi oraculo munitus ac certificatus occasionem haberet ferendi de Christo testimonium, tollendiq; à populo suspicionem, qua existimare poterat eadem ipsum de causa, qua cæteri adueniebāt ad baptisma venisse, nimirum vt peccata confiteretur: quam suspicionem illud, Ecce agnus Dei; ecce q tol. pec. m. penitus tollit. Agnus autem dicitur per metonymiam pro victima: est cū speciei nomen pro genere positum. Et agnus pecu-

bari-

pariter Christum significabat, qui vera erat futurus victima, ad tollenda totius mundi peccata.

Post me uenit. Venit præsentis temporis hic est: ἔρχεται.

Et ego nesciebam eũ, sed ut manifestetur in Israel, propterea ueni ego in aqua bap. Negat se Iohannes ab omni hominum semotum cõtubernio nouisse Christum de facie, atq; ob id ad Iordanem properasse se dicit, vt non tam sibi quàm toti innotesceret Israeli. Iohanne enim baptizante concurrerunt populi: & quum congregarentur manifestabatur eis Christus, qui ab ipso prædicabatur, & præsens præsentibus monstrabatur. Potest & aliter præsens locus accipi. Mihi enim magis videtur hic Iohãnes in persona populi loqui, de quo dicitur, Medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis: atq; ita post nesciebã aptè subsequitur, sed vt manifesteretur in Israhel, &c. Θ. Supra. Nota.

Et ego nesciebam eũ, sed qui misit me bap. in aqua, ille mihi dixit. Super quem uideris Spiritum desc. & ma. super eum, hic est qui bap. in spiritu S. Nesciebat eum Iohannes quia vultum eius non agnoscebat, vtpote semper in eremo versatus: sciebat tamen certo Christum Meschiam iam aduenisse, nam id & exultando in vtero partim declararat, & prophetando indicarat quum diceret, Veniet fortior me post me, cuius non sum dignus sol. cor. &c. deniq; & in hoc se missum pronunciarat, vt qui latebat manifestaretur in Israhel. Sed tantisper quis ille esset certum non sciebat, dum humilis Iesus, ad ipsius Nota. N. Luc.1.c. Luc.3.c. N.

presentiam venire dignatus est, quo viso protinus Iohannes diuino illustratus afflatu agnouit. Nam quòd agnouerit, verba illa testantur quibus aduentantem iam cõpellauit dicens: Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me? Certiori tamen atq; euidentiori testimonio cognouit, quum baptizato cælos patere & Spiritum S. supernè veluti aduolare conspexit. Quum ergo ait, Et ego nesciebam eum, sed qui misit me bap. &c. non id intendit, quòd ante illam visionem Christi personam, & quis esset non cognouerit, sed hoc ipsum ob id commemorat, quo declaret indubitatam se habere sui de Christo testimonij certitudinem, signum ac fidem. Quũ enim Iohannes de Iesu loquens Nazareno, vulgo iuxta faciem non ignoto, vtpote cum hominibus diuersante, diceret, Medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis: ipse est q ante me fa. est, cuius ego non. s. di. &c. quum de eodem intonaret, Ecce agnus Dei: ecce qui tol. p. m. quum palam pronunciaret, Hic est de quo dixi, post me venit vir qui ante me fac. est, quia prior me erat, poterãt Iudæi cogitare ac dicere Iohanni, Qua fronte tam magnifica audes de eo ferre testimonia, qui ignotus tibi est, cum quo nunq̃ versatus es, imò quem hactenus ne de facie quidem nouisti, quippe qui à pueritia in hoc vsq; tempus in deserto te continueris: huic tacitæ obiectioni ita Iohannes occurrens respondet, Ingenuè fateor: nesciebam ego illum, at qui me ad tingendum & testandum de illo destinauit, idem & certissimum signum dedit ac commonstrauit, quo confirmarem quęcunq; de illo & pnuncio & sum pnunciaturus. Vnde & aptissime subiungit. Et ego vidi, & testimonium

Mat. 3. d.

nium perhibui, quia hic est filius Dei. Tanq̃ si dicat. Sciebam quidem illum, aperto tamen pectore, apertisq; tibijs nil de illo pronunciabam: at vbi cælitus sum edoctus, tum demum propalam ac liberè cæpi quod distulerã intonare. Tractat hanc quæstionem multis & prolixis sermonibus August. atq; ita tandem se extricat, vt dicat Iohannem multa quidem de Christo nouisse, at non id quod ipse totam baptismatis haberet potestatem, quodq; penes se solum ipsius retineret vim & autoritatem, ne quis vel Petrus vel Paulus dicere posit suum esse baptisma. Verum hæc opinio, sicut & aliæ quædam aliorum parum mihi videntur probabiles, ne quid adijciam aliud. Au.tra.in Io.5.

Hora autem erat quasi decima.) Quæ erat diei artificialis seu lucis à suprema, tertia. Nam duodecim tantum horas in Palestina cõputari solitas Christus ipse testis est, dum ait: Nonne duodecim sunt horæ diei? Io.11.b.

Inuenit Philippus. Inuenit εὑρίσκει præsentis quidem temporis est, quemadmodum & illud dicit: sed vtrobiq; præsens vice præteriti positũ accipi potest.

Videbitis cœlum apertum, & angelos Dei ascendentes & desc. super fi. hominis.) Hoc adimpletum est dum apparentibus angelis visus est subuehi in cælum: sed & manifestius adimplebitur, quum venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli eius cum eo, iudicaturus viuos & mortuos.

Ex capite II.

ET *die tertia.*) Ab ingressu domini videlicet in Galilæam.

H. *In Cana Galilææ.*)Cana oppidulum erat. Hæc Cana maior dicta est ad distinctionē alterius quæ minor appellabatur.

Quid mihi & tibi est mulier? Hoc est, qd mihi tecum commune est? Tanquam si dicat. Certè non
A. à te sumpsi vnde patraturus sim miraculum, vt tibi hac in parte obsequij iura debeam. Nihil ve-
Eu. tat tamen quo minus & ita accipi possit, tanquàm si dicat: Huius rei pro qua deprecaris nec mihi nec tibi cura incumbit: subindicans præpostere & intempestiuè illam vtpote matrem pro miraculo interpellare filium, quod alioqui minus erat in præcio habendum, si aut vltro aut à sola matre interpellatus præstitisset, magis autem æstimandum si ab his quorum intererat fuisset interpellatus. Atque huic sanæ sententiæ aptè cohæret, quod subjungitur.

Nondum uenit hora mea.) Hoc est, nondum co
X. gnitus sum. Neque enim quisquam præter Andream & Philippum sequebatur: neque hi verè ipsum cognoscebant. Nondum ergo, inquit innotui præsentibus, nondum sciunt vinum deesse, non dum tempus adest edendi quod quæris miracu-
Eu. lum. Tunc autem aderit, quum hi quibus miraculo opus est mei fuerint nacti notitiam cognouerintq́ quòd talia possim pręstare, quumque ipsi me fuerint deprecati.

Metretas binas uel ternas.)Metreta, si Budæo credimus, mensura est congiorum decem, vt autor est, inquit, Dioscorides his verbis, ἔστι δὲ ὁ μετρητὴς

ϕρητὰς χόες δέκα. Decem autem congij sexaginta sextarios valent, id est, amphoram & quandiantē. Porro amphora vas est tesserariū intus quoquo versus pedale: Iuxta quam æstimationem, quælibet hydria binas amphoras cum semisse, aut quaternas minus vno quadrante continebat. At si verum est vt vulgo creditur, vna ex illis esse hydrijs quæ apud Thongios seruatur, formam fere habens fideliæ nostræ, & colorem cinereum, quam & nos vidimus, & ex ijsdē esse quæ apud Coloniam Agrippinam est, non amplius ista capit vt ferunt quam quatuor mediocreis pottos quos vocamus, aut ad summum quinque, illa vero circiter sex aut septem: ex quo conijcere licet metretam hanc continuisse plus minus quàm ternos pottos, aut paulo amplius quàm geltam nostram, vt ita docendi gratia loquar.

Architriclinus.) Dicitur præfectus triclinij, siue discumbentium in triclinio, hoc est, discubitorio à tribus lectis sic dicto, quod olim conuiuantes in lectis discumbere consueuerint. C.

Et fratres eius.) Fratres domini cognati Mariæ vel Ioseph intelliguntur. Sic Abrahæ frater dictus est Loth, qui filius erat fratris ipsius.

Comedit me.) Id est, inflammauit vel accendit.

Ex capite III.

Nisi

Nisi quis natus fuerit denuo.) ἄνωθεν anceps est ad denuo & desuper. Verum nõ hic desuper, sed denuo potius significare, palam arguunt subiecta Nicodemi verba ita interrogantis, Nunquid potest in ventrem matris suæ iterum introire & nasci?

Spiritus ubi uult spirat, & uocem eius audis, sed nescis unde ueniat, aut quo uadat. Sic est omnis qui natus est ex Spiritu.) Quod dicit huiusmodi est. Quẽadmodum ventus iste aëreus, qui nonnunquàm in scriptura à spirando, id est, flando spiritus vocatur, naturali impetu vbicunq; vult spirat, & sonitum illius audimus tactuq; percipimus, nec tamen scimus vnde veniat aut quo vadat: ita vsu venit in his qui spiritu regenerãtur. Primum quisquis renascitur ex Spiritu, spiritus efficitur, ita vt iam non carnali affectu, sed diuino feratur Spiritu, quocunq; huic fuerit visum. Deinde vocem quidem sic regenerati percipimus, dum spiritualia ac bona esse quæ loquitur, quę canit, quæ orat, sentimus: sed nescimus interim vnde veniat & quo vadat: quia videlicet compertũ nobis non est, quãdo & quomodo is qui loquitur, gratiam acceperit loquendi mysteria, nec quem ad finẽ siue fructum cessura sit eadem qua nunc videtur donatus gratia.

Si terrena dixi uobis & nõ creditis, quomodo, etc. In huius loci expositione maxime ad rem ipsam accedere visus est Rupertus: quapropter & ipsius placuit subscribere commentum, quod huiusmodi est, Si terrena dixi vobis, &c. Ac si dicat. Terrena sunt, tẽplum manufactum solui, & illud in tribus diebus reædificari. Terrena inquã sunt vestro sensui, id est, sic

sic accepta quomodo verba sonant exterius, vltra q̃ vester non ascendit sensus. Sed vos ista nō creditis à me tam breui temporis spacio posse fieri, videlicet nescientes, me verbum esse per quod mundus & omnia quæ in mūdo sunt, in sex diebus condita sunt. Reuera autem cælestia sunt hæc, quia cęleste templū est, quia cælitus ædificatum est, quia non manufactum sed à Deo conditum est. Quomodo ergo si dixero vobis illud, crucifigendo soluetis, & ego in tribus diebus reædificabo resurgēdo à mortuis, & extunc incipient homines renasci, resurgendo & ipsi à peccatis suis: si hæc & cætera his similia, quæ verè cœlestia sunt, dixero vobis, credetis? Hactenus ille. Di. autem Chrysostomus hunc edisserens locum, terrena nonnulli, inquit, de vēto dictum arbitrātur, hoc est, si exemplum à terrenis sumptum non creditis, quo nam pacto altiora credetis? Verum terrenum potius baptisma dicit vel q̊d in terra perficitur, vel q̊d ad suæ ipsius ineffabilis generationis comparationem ita appellat. Nam & si cęlestis ipsa generatio sit, ad illam tamen veram ex Patris substantia comparata, terrena est.

Et nemo ascendit in cælū, nisi qui des. de cælo fi. ho.

Copula & coniungit hæc cum illo, amen dico tibi, quod scimus loquimur. Verè ergo inquit & hoc dico tibi, quod nemo ascendat in cœlum, &c. Nisi malis cum illo hoc coniungere, quod aliquāto longius pręcessit, nisi quis renatus fuerit ex aqua & S.S. non potest intr oire in regnum Dei, vt illi respondeat q̊d hic dicitur, et nemo ascendit, etc. Sic autem intelligere debemus, vt sciamus neminem prorsus ascendere in V.

te in cælum nisi vnitum cum Christo, qui solus propria virtute ascendit, & cæteros qui secum vnũ sunt ascendere facit, & vbi ille est illic sint & ipsius ministri.

Vt iudicet mundum. Iudicet hic & in sequentibus positum est pro condemnet.

Hoc est autem iudicium, quia lux uenit in mundum, et dilexerũt homines magis tenebras. Est, inquit, iudicium aliquod, verum hoc non à me proficiscitur, qppe qui non venerim (sicuti modo testatus sum) vt iudicem mundum: sed ab illis ipsis proficiscitur qui iudicantur. Hoc est ergo inquit infidelium iudicium, hęc impiorum condemnatio, hęc iusti iudicij, id est, condemnationis causa, quia lux venit in mundum, & dilexerunt magis tenebras quàm lucem. Si enim qui ad lucem peruenire poterant, scientes in tenebris manere maluerunt, nõne re ipsa declarãt, omnino iustissime, & sua ipsorum culpa condemnari?

Cy.

Facta est aũt quæstio ex discipulis Ioãnis cũ Iudæis de purificatiõe. Hoc est, baptismate. Aduerte aũt nõ ex Iesu, sed ex Iohannis discipulis ortam fuisse quæstionem, qui Iudæis quibusdam baptisma Christi baptismati Iohannis præferentibus, idq; non iniuria, persuadere conati sunt secus se habere quàm illi existimabant, maxime quum ipse Christus à Iohanne nuper fuisset baptizatus, seq; veluti pro discipulo illius gessisset.

Qui habet sponsam sponsus est. Amicus autẽ sponsi qui stat et audit cũ gaudio, gaudet propter uocẽ spõsi. Hoc inuolucro B. Iohãnes duplicem in Christo naturam, diuinam scilicet & humanam indicauit, eoq;

& sibi

& sibi eum præferendum esse declarauit. Tantundē enim valet quasi ita apertè fuisset eloquutus. Non ego vt arbitramini Christus sum, quũ purus homo nihilq; aliud sim quàm sponsi videlicet Christi amicus, gaudens interim quòd spōsi vocē audire eiusq; pręsentiam videre cōtigerit: sed ille verè Christus est, qui Deus pariter & homo est: sicuti is verè sponsus habetur cui sponsa est. Quemadmodum enim duo comprehenduntur in sponsi vocabula, vir & fœmina, quorum vterq; vna caro est, ita & in Christo duo sunt diuinitas & humanitas, quarũ illa veluti sponsus ista veluti spōsa est, & ambo vnā Christi personā constituunt. Alij tamē fere explanatores, aliquanto secus enarrant, nimirum hoc sensu. Ipsi inquit vos scitis quòd testimonium dederim quòd ille me maior si. Itaq; sit omnino meũ attēditis testimonium, discite illum mihi pręferendum. Quādoquidem ille sponsus ac dominus est, ego vero amicus & sponsę ductor, qui stans iam & nuptijs perficiendis intendens, quodq; mihi iussum est adimplens, & exinde audiens sponsum cum sponsa, id est, populo loquētem, ipsamq; componentem & instruentē, gaudio perfundor propter hanc eius vocem tam salutarem dulcem & efficacem. Eu.

Qui de terra est, de terra est, & de terra loquitur. Hoc est. Qui è terra sumpsit initiũ, terrenus est, & terrena sapit & loquitur, terrenisq; sensibus inuoluit.

Signauit, quia Deus uerax est.) Hoc est, notauit, firmiter statuit in corde suo, ac protestatur, q̄d Deus verax sit.

Non enim ad mensuram dat Dei spiritũ. Subaudiē dũ est Christo: loquit ēm de eo que misit Pater, eiq;

testatur absque vlla mēsura donari spiritum. Cęterum illud enim, vel pro autem positum est, vel referenda sunt hæc ad ea quæ paulo ante præmissa sunt, qui de cœlo venit super omneis est: nam is referendi modus non est insuetus scripturis Apostolicis.

Ex capite IIII.

SEdebat *sic*. Id ē, eo modo, eoq́ ordine vt sequit. Describit enim ordinem rei gestæ, ita subiungens. Hora erat quasi sexta, nam autem in vetustis codicibus abest. Venit mulier, &cæ. Alij sic ad fatigationem accommodāt. Sic nempe quia fatigagatus. Chrysostomus interpretatur, non in sella, nō in loco honoratiori, sed in terra, vt contingit. Memini quoque me olim alicubi apud quendam legisse,
E. qui indicaret ex veteribus sic in pręsenti loco aliquā tisper significare, quòd οὕτως nonnunquàm extenuandi vim habeat.

Nonne uos dicitis, quod adhuc 4. *menses sunt, & meßis uenit?* Ecce *dico uobis leuate oculos uestros, & uidete regiones, quia albæ sunt iam ad messem.* Docet hac allegoria Christus, ex occasione aduentantium Samaritanorum, tempus nunc esse quo omnes in euangelij prædicatione promissam accipiant benedictionem. Nam flauescentium regiōum nomine præsentem, moxq́ metendum indicat diuini fauoris fructum. Vel vt planius quid dicam, regiones dicit diuersas populorum turbas, messem fidem siue salutem, albas hoc est ad fidem & salutem paratas. Sicut enim segetes albescētes messem indicār, & manus postulāt, ita multi tum ad salutem properabāt.
Et

Et qui metit mercedem accipit, & congregat fructum in uitam æternam, ut & qui seminat simul gaudeat & qui metit. In hoc enim uerbum uerum est quia alius est qui seminat, & alius est qui metit, &c.) Discriminantur hic atque etiam comparantur inter se se vetus ac nouum testamẽtum, prophetæ atque Apostoli. Prophetæ eñ in veteri testamento quasi grauẽ hyemem passi euntes ac flentes miserunt promissionum, expectationum laborumq́ue suorum semina: verum non messuerunt quod seminarant, defuncti sunt enim non acceptis repromissionibus, sed à longe eas aspicientes salutauerunt. Apostoli vero cæteriq́ue Christi discipuli illorum quodammodo mercedem ac fructum congregant, vtpote qui promissionum quæ ad illos factæ sunt præsentem suscipiunt effectum. Nec tamen illi suo priuantur gaudio aut fructu quemadmodum in his terrenis, si alium seminare contingat alium metere, non simul gaudẽt, sed tristitia & damnum est nõ metenti. In spiritualibus enim longè diuersa ratio est. Hic vna cum messoribus congaudent etiam seminantes, omnesq́ue communem capiunt fructum vitam æternam. R. X.

Abijt in Galileam: ipse enim Ie. testi. per. quia pro. in sua patr. ho. non ha. Absurdum quid hic euangelista habere videtur, dum Christum dicit in Galilæã contendisse, propterea quod propheta in sua patria honorem non habeat, quum patria Christi ipsa videtur fuisse Galilęa, vtpote in qua conceptus educatus & sæpe diuersatus sit. Quandoquidem Nazareth quę ciuitas est Galilææ conceptus & educatus est, atque hinc Nazarenus dictus est, Capharnaum Luc. I. c.

autẽ quę & ipsa in Galilæa est frequẽter versatus est.
N. Huic nodo non vno modo occurri potest. Primo vt patriam Christi, ciuitatem Nazareth peculiariter accipiamus, ad quam ipse ire noluerit, sed potius iterum in Galilæam vt supra manifestat euangelista abierit, vnde fuerat digressus: hoc est non in eam Galilææ partem in qua Nazareth est, sed in eam quæ Galilæa gentium dicitur, in qua est Capharnaũ Galilææ metropolis, & maritima, in finibus Zabu-
Mat.4.d. lon & Nephthalim, quæ Christo patria erat pere-
H. in locis grina. Nam duplicem esse Galilæam etiam Hieronymus testis est. Ita patriam Christi intelligunt fere explanatores in similibus locis apud euangelistas alios, vt Matthęus decimotertio Marcus sexto & Lucas quarto. Ex quo perspicuum fit, si ea ibi vera est acceptio, etiam eodem modo & hic patriam accipiẽdam. Adhęc quum Lu. ca. euan. sui 4. referat ꝙ Christus Nazareth ingressus sit, vbi fuerat nutritus: & post aliquãta subiungẽs Iudæos reprehendat, quòd exprobraturi ipsi essent ac dicturi, Quanta audiui
Luc.4.d. mus facta in Caphar. fac & hic in patria tua, manifestè liquet perperam sentire qui hic patriam Capharnaum accipiunt, qua in re suum sequuti sunt Chrysostomũ, qui tamen id non asseuerando, sed putando tantum, obiter adnotarat. Nam quòd ei ciuitati eiq; regioni fuerit non ingratus, & maiori in precio quàm in Nazareth habitus, admirãda testantur quę ibidem patrauit opera: vt sileam interim quod hic subsequitur de susceptione Christi in Galilæa, deq; miraculo mox regulo Capharnaitę exhibito. Deinde etiam ex ijsdem Lucæ verbis comprobari posse videtur, non aliâs quàm Nazareth hunc sermonem

fuisse

fuisse prolatum, Quanta audiuimus fac. in Caphar. fac & hic in p. t. Alio modo dici potest patriam Christi Iudæam ipsam significari, in qua & natus est, & sæpe etiam versatus, quinimo & sedem sicuti Ioannes refert habuit. Venit enim inquit Iesus & dis. eius in Iudæam ter. & illic morabatur cum eis. Et in hac sententia videtur fuisse Amb. scribens super illud Lucæ, Fac & hic in pat. Deinde etiam Hila. & Orig. & in quodam loco etiam Hiero. qui in Catena adducuntur partim Matth. 13. partim in præsenti loco, Idem quoque & euangelista ipse indicare videtur, dum supra præmisit, Reliquit Iudæam & abijt iterum in Galilæam. Aliter quoque responderi potest, illud enim hic pro autem, sicut & alibi reperitur positũ esse, vt huic sermoni, Ipse autem Iesus testimonium perhibuit, occasiõem præbuisse intelligamus credulitatem Samaritanorum, & per patriam Christi intelligamus ipsam Galilææ regionem. Iohan. 3. c. Ioh. 4. a.

Regulus.) Græcè est βασιλικὸς regalis, vt intelligas genere illustrem, & regali stirpe, seu etiam munere quopiam fuisse insignem. Diuersum autẽ hũc esse ab eo quem Mat. & Mar. centurionem appellant, etiamsi eiusdem ciuitatis fuerit, argumento est diuersa apud hunc euan. & illos narratio. Eu. Mar. 8. Mar. 7. X.

Nisi signa & prod. uideritis non cre.) Redarguit dominus nõ modo Capharnaitarũ compluriũ, verũ etiam ipsius regij incredulitatẽ, qui tametsi cum fiducia quadam ad dominum properarit, rogaturus curationem filij: fide tamen se caruisse, aut certè ad modum imperfectè credidisse demõstrauit dum & sanãdo filio corporalẽ dñi præsentiam necessariam existimauit, & mortuo vitam per eum restitui posse G.

non credidit. Nam orabat vt & descenderet dominus ac deinde sanaret, & priusquàm moreretur descenderet.

Ex capite V.

ERat dies festus Iudæorum. Incertum est quis hic dies festus fuerit. Beatus Iohannes Chry. diuinans, Mihi inquit videtur Pentecostes : atque hoc sequuntur græci alij.

Est autem Ierosolymis probatica piscina, quæ cognominatur hebraicè Bethsaida. Græci codices habēt, ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγομένη
n. ἑβραϊσὶ βηθεσδά, sed mendose ni fallor. Nā Chry. & Cyril. græci cū nostra lectione cōsentiunt tam in probatica piscina quàm in Betsaida. Sed & be. Hie. vt ceteros latinos sileā, in locis hebraicis satis indicat idem se legisse. Eius verba quoniā et ad huius loci ac piscinæ explanationem faciunt subscribā. Bethsaida inquit piscina in Ierusalē quæ vocabatur προβατική & à nobis interpretari potest pecualis. Hæc quinq; quōdā porticus habuit, ostēduntur'q; gemini lacus, quorum vnus hybernis pluuijs adimpleri solet, alter mirum in modum rubens, quasi cruentis aquis antiqui in se operis signa testatur. Nā hostias in ea lauari à sacerdotibus solitas ferunt: vnde & nomen accepit. Hactenus ille. Qui autem legūt super probaticā piscina (sic enim & græca sonant & nonnulla habēt
o. exēplaria latina) illud probaticā locū quendā signare tradunt in quo sita erat κολυμβήθρα, id est, piscina, lauacrum vel natatorium: ad quem locum pecudes in sacrificijs offerendæ adducebantur: quod an verū

sit viderint ipsi. Porro q̄d dicitur, quę cognominabatur hebraicè bethsaida, intelligendum est non purè hebraica, sed hebræorū siue Iudæorum lingua vt tū erat Chaldaici & Syriaci idiomatis commercio magna ex parte adulterata, ita locum fuisse appellatū. בית צידא enim binis cōstat vocibus, altera Hebręa בית & altera Chaldęa צידא & interpretat̄ piscina, vel vt ad verbū sonat domus piscatiōis. De hoc idē & Sebast. Mūst. in suo דקדוק Chaldaico, si quis forte nobis diffidit. Bethsaida, nō bethesda scribit etiam Euche.

Pater meus usq; modo operatur, & ego operor.) Si quæras quomodo Pater ad hoc vsque temporis operetur, quum scriptum sit, die septimo requieuisse Deum ab omni opere suo quod patrarat: aspice vt consistant, vt gubernentur, vt regenerentur omnia, & intelliges perpetuam Patris operationem. Dicit ergo. Pater meus vsq; modo operatur & ego operor, tāquam si inquiat. Quemadmodum Deus Pater post sex illos conditionum dies in sabbatho quod etiam hactenus perdurat non cessat ab opere quo gubernat omnia, quo subinde res alias ex alijs progenerat, quo cotidie non desinit benefacere mortalibus: ita ego qui Filius illius sum, ab eo & potestatem & exemplum habens operandi quæ faciūt ad generis humani salutem, non impedior religione sabbathi quo minus ea perficiam quæ Pater mandauit.

Opus creationis.

X.

Opus gubernatiōis

In iudicium nō uenit, sed transijt à morte in uitam. Venit, id est, ἔρχεται præsentis temporis est vel futuri: transijt vero præteriti sed per metastesim figurā

prophetis peculiarem vice futuri positum est: quare nil peccaueris si transiet pro μεταβέβηκε legas. Et iudicium dicit pro condemnationem.

Nunc est, quando mortui audient uocem filij Dei. Hæc de his loquitur, quos vel ante passionem vel in passione ad vitam reuocauit, aliquanto post etiam de vniuersali omnium resurrectione loquuturus.

Et potestatē dedit ei iudicium facere, quia filius ho. est. Dedit Pater Christo iudicandi potestatem, dedit dico, quia filius hominis est. Vt homo ergo accepit Christus iudicandi potestatem, quam vtique non habuisset nisi Pater dedisset: vt Deus autem semper illam habuit cum Patre æqualem. Hanc interpretationem profero in nullo vt arbitror patrocinantem hæreticis, scilicet vulgatam nostram sequutus distinctionem: atque ita nil iam opus fuerit alteram quærere, quæ aduersus hæreticos quosdam excogitata est, quæ vt sit obscura ac violenta prudenti expendendum relinquo lectori. Sic enim habet. Potestatem dedit ei iudicium facere. Quia filius hominis est, nolite mirari hoc: quia venit hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, &c.

Ego autem non ab homine testimonium accipio, sed hæc dico ut uos salui sitis.) De Iohannis loquitur testimonio, quod non accepit vt ab homine profectum, sed à Deo. Sed ne dicerent, quur ergo illius nobis ingeris testimonium: huic obiectioni occurrēs, hęc dico ait vt vos salui sitis: quod est, vt hoc cum pręcedentibus coniungam. Ego quidem quum Deus sim, hominis testimonio haudquaquàm indigeo: quia vero digniorem illum fide putastis, & ad illum
Θ.

turma-

turmatim accurristis,mihi autem & miracula faciẽti non credidistis,iccirco eius vobis testimonium in memoriam reduco, quo saltem hoc pacto vos alliciam,& saluos faciam.

Ego autem testimonium habeo maius Ioanne.) Sentit maius se habere testimonium quàm erat Iohannis:quod apertius esset si in contextu legeretur, maius Iohannis, vt subaudiatur testimonio. Nisi forte interpretans intelligi voluit Christum maius habuisse testimonium quàm habuerit Iohannes, cui nullum miraculum testimonium dedit, quum contra Christus quasi tot testes habuerit quot miracula edidit.

Crederetis forsitan & mihi.)Græca particula ἄν confirmantis est potius hoc loco quàm dubitantis.

Ex capite VI.

D*Vcentorum denariorum panes.*)Si quis forte horum denariorum æstimationem & valorẽ nosse desiderat,20 o. denarij inquit Bud. 2 o.aureos nostros valent,id est,quinq; & 30.Francicos.

Est puer unus hic.) Magis quadrat vt puerum hic pro seruo accipiamus:quandoquidem& græca vox idem significare potest. Dicitur enim παιδάριον ἀπὸ τοῦ παῖς παιδός, quod nunc puerum nunc seruum signat, quanquam illud diminutiuum sit,seruulus aut puerulus.

*Erat autem fœnum.*Fœnum pro gramine positũ est,id quod & alibi reperis in sacris literis.

Operamini non cibũ qui perit, sed qui per. in ui. æ. Hoc eſt: Pro corruptibili cibo parando ne ſoliciti ſitis, nec huius gratia me ſequamini, quin potius curate vt ſpiritualli cibo reficiamini, quo vita vobis cõferatur æterna.

Hunc enim Pater ſignauit Deus. Significauit hoc eſt, oſtendit & confirmauit.

Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto. Tanquam ſi dicant. Hoc ſigno cælitus dato Moſes patribus noſtris vt crederent verbis ipſius perſuaſit: tale igitur prodigium ſi nobis oſtenderis, credemus & nos verbis tuis. Manna Chaldaicè & man hebraicè interpretatur donum, vel portio, vel quid eſt?

Nolite murmurare inuicem. Nemo poteſt uenire ad me, niſi Pater qui miſit me traxerit eum.) Primum murmur eorum ſimpliciter compeſcit dicens, ne murmuraueritis inter vos: deinde regreditur ad explanandũ ſimul & confirmandum quod ſupra tectius dixerat, omne quod dat mihi pater ad me veniet, inquiẽs, Nemo poteſt venire ad me per fidem & dilectionem (qui eſt verus ad Chriſtum acceſſus) niſi is qui miſit Pater non putatiuus ille Ioſeph, ſed cæleſtis, Deus, ſecreto ſuo afflatu attraxerit illũ.

Omnis qui audiuit à Patre & didicit uenit ad me.)
O. Hoc eſt, quiſquis internum patris afflatum atq; ſermonẽ ſuſcipit & diſcipulus eius fit, is verè venit ad
Mat. 16. c. me. Sententia hęc cũ illa congruit vbi ſcriptũ eſt, Caro & ſanguis non reuelauit tibi, ſed Pater meus qui in cœlis eſt.

Sicut miſit me uiuẽs Pater, & ego uiuo propter Patrem:

trem: & qui manducat me, & ipse uiuet propter me.) Bifariam ordinari potest contextus: vel, sicut misit me viuens pater, & sicut ego viuo propter patrem, ita qui manducat me viuet ipse quoq; propter me: vel, sicut misit me viuens pater, ita & ego viuo propter patrem: & qui manducat me, ipse etiam viuet propter me.

Si ergo uideritis filium hominis ascendentem ubi erat prius? Sermo aposiopesin habet q vt suppleri debeat, quæ subijciam ad huius loci elucidatiõem Cyrilli verba declarabunt. Sic enim cõmentat. Quod si credere non vultis vitam vobis è meo corpore dari: quid facietis quando in cœlum volare me conspicietis? Non enim ascensurum me solummodo in cœlum profiteor, ne rursum quomodo fieri posset quęratis: sed oculis etiam ita fieri vestris cernetis. Quid igitur hoc videntes dicetis? An non erit hoc magnũ dementiæ vestræ argumentum? Si enim putatis carnem meam vitam vobis afferre non posse, quomodo tanquàm volucris in cœlum ascendet? Qomodo per aera volabit? Hoc enim simpliciter generi humano impossibile est. Quod si præter naturam caro mea in cœlum conscendet, quid prohibet, ne similiter præter naturam viuificet? Hactenus ille. Aduerte insuper, vbi hic non esse interrogatiuum sed relatiuum. Quod enim interrogatiuè hic locus efferatur, ratione eius fit quod subauditur, quid dicetis.

Spiritus est qui uiuificat, caro non prodest quicq̃: uerba q̃ ego loquutus sum uobis spiritus & uita sunt. Huiusmodi est (secundum Cyrillum) quod dicitur. Putatis inquit me dixisse viuificum natura sui ter-

restre hoc esse corpus, ego vero de spiritu & de vita loquutus sum. Non enim natura carnis viuificum reddit spiritum, sed spiritus virtus viuificam carnem efficit. Verba ergo quæ ego vobis loquutus sum, spiritus, id est spiritualia, & de spiritu & vita, id est, de viuifica & naturali vita sunt.

Ex hoc multi discipulorum.) Ex hoc subaudi tempore. Est enim ἐκ τούτου, id est, deinceps, postea.

Ex capite VII.

AMbulabat *Iesus in Galilæam, non enim uolebat in Iudæam am.* In grecis est in Galilęa & in Iudæa, vt motum in loco accipiamus. Et ambulabat pro versabatur dictum est.

L. R. *Scenopegia.*) Dicta est à σκηνὴ & πήγνυμι, hoc est à figẽdis tentorijs. Ea est solennitas de qua mandatũ est Leui. 23. A quinto decimo die mensis septimi, quando congregaueritis omneis fructus terræ, celebrabitis ferias domini septẽ diebus. Die primo & die 8. erit sabbathum, id est, requies. Sumetisq; vobis primo die fructus arboris pulcherrimæ, spatulasq; palmarum, & ramos ligni densarum frondiũ. Et aliquanto post subditur. Omnis qui de genere est Israel manebit in tabernaculis, vt discant posteri vestri quod in tabernaculis habitare fecerim filios Israel, quum educerem eos de terra Aegypti.

Dixerunt ergo ad eum fratres eius. Ex scripturæ consuetudine fratres appellantur consanguinei: & à nõnullis alij ab apostolis existimant hic designari, propterea quod subditur, neq; enim fratres eius credebant in eũ: & rursus, nõ potest mũdus odisse vos.

Vt

Vt & discipuli tui uideant. Discipulos vocat promiscuam multitudinem doctrinam Christi amplectentem.

Ego enim non ascendam. Ad diem festū istum scilicet nunc vobiscum. Nam post dies aliquot ascēdit, sed non cum illis, nec manifestè. Qui sensus vt esset manifestus, & sermo nihil haberet incommodi, apud græcos pro οὐ non, οὔπω nondum, irrepsit.

Die festo mediante. Hoc est, circiter medium festiuitatis.

Vnum opus feci. Sentit de languidi sanatione in sabbatho, de quo habes supra ca. 5.

Sicut dicit scrip. flumina de uentre eius flu. aquæ uiuæ. D. Hiero. in præfatione Pentateuchi, & rursus in præfatione Paralipomenon negat hoc testimonium vsquàm extare in nostris codicibus aut etiam in 70. inter. tantum apud Hebræos reperiri dicit in libro Prouerbiorum: & tamen certum locum non indicat. Putant autem nonnulli ex ca. 5. desumptum N.
esse, ubi ita legimus, Deriuentur fontes tui foris, & in plateis aquas tuas diuidet, Cuius loco in Hebr. ita scriptum est, יפוצו מעינתיך חוצה ברחבות פלגי מים Quod ad hunc modum verti potest. Diffluent aquæ tuæ viuæ foras, in plateis riui siue exitus aquarum. Chryso. ita distinguit: Qui credit in me, sicut dicit scriptura: flumina &c. vt hic sit sensus, Qui crediderit in me, iuxta quod scriptura monet, futurum est vt ille concepto spiritu meo effundat flumina efficacis doctrinæ: Atq; ita flumina de ventre &c. verba erunt Christi non scripturæ.

Ex capite VIII.

IEsus autem inclinans se deorsum digito scribebat in ter. Hoc gestu dominus duo tacitè innuebat.
E. Inclinatione, eos qui ream condemnare volebant instruebat, vt demisso supercilio animoq; supino in sese ipsi descenderent, sicq; proprijs excussis conspectisq; facinoribus quam ipsi pro his grauem commeruissent sententiam aduerterent. Inscriptione nõ paulò se Mose maiorem esse designabat, quippe q scriptam suo digito legem, Mosi ipsi promulgandã tradidisset: sicq; illius nec debere nec posse constringi mandato ipse legis dominus significabat. Quid autem scripserit dominus incertum habemus: nisi quod diuinare possumus ipsum vel sequẽtia verba, qui sine peccato est vestrum &c. vel deferentium scelera depinxisse, vel quod magis reor nulla certa aut legibilia elementa exarasse, sed tantum scribentis gestum exhibuisse, forte illud tacitè insinuans quod est apud Ierem. caput 17. Domine omnes qui te derelinquunt confu. recendentes à te in terra scribentur, quoniam dereliquerunt ve. aquę. &c. Nam & hic sequitur: Audientes autem &c.

Forsitan & pa. meum sci. Adnotat D. Aug. forsitan hic increpantis verbum esse non dubitantis.

In gazophylacio. Gazophylacium locus erat in tẽplo in quo seruabantur opes, & donaria, in usum templi collata. Vocabulum compositum est à gaza quod Persis significat diuitias, & φυλάττω custodio.
F. *Principium qui & loquor uobis.* Quia video quosdam

dam ex neotericis vehemẽtius torqueri in huius loci explanatione, ita vt damnata Ambrosij atq; Aug. sententia nouas effingant interpretatiões, operæ precium putaui, non meum sed Cyrilli græci commentum huc transcribere, cuius sententiæ vt autoris grauitas, ita & multorum latinorum haud quaquã vulgaris opinionis interpretum consensus, pondus & fidem conciliat. Cyrilli ego sententia hæc est. Ad ostensionem inquit suæ deitatis modo dixerat C. Iudæis, ego sum, neq; adiecerat quidnam esset, vt ex ipsa loquendi ratione se Deum esse declararet, cui soli cõuenit simpliciter esse. Hinc Iudęi materiã interrogãdi sumunt quisnã ipse esset, vt determinatiore cõtractioreq; sermone de se loqueretur. Quia inquiũt dixisti ego sum, & non addidisti quidnam es, nunc ergo dic quis es, vt credamus. Quibus hoc pacto interrogantibus eam adhibuit dominus responsionẽ, quæ & diuinam in eo naturam pariter & humanã designaret. Sum inquit principium omniũ rerum, ex quo omnia suum sumpserũt exordium, & per q̃d omnia constant. Principium per quod facta sunt omnia, per quod Deus creauit secula, in quo Deus creauit cœlum & terram. Necesse est autem rerũ omnium autorem Deum esse: quare nuncupatione principij se Deũ esse perspicuè designauit. Cum autem subnectit, qui & loquor vobis, se hominẽ pro nobis factum insinuat, qui præsens verbã quæ à Patre accepit hominibus nunciauit. Hanc itaq; sententiam quia simplicissimam pluribusq; probatam video, nõ arbitror necessarium reliquos acceptiõum modos obtrudere lectoribus. Porro quando literatoris fungimur officio non grauabimur & hoc in-

dicare

dicare iuxta hanc sententiam principium, id est, τὴν ἀρχὴν apud græcos casus esse accusatiui atque ita debere construi. Ego sum id quod loquor vobis principium, hoc est, Deus sum.

Sed qui misit me uerax est. Series verborum alioqui durior hoc pacto leniri poterit. Multa habeo, siue possum de vobis loqui & iudicare, sed qui me misit pater ἀληθὴς, id est, ab obliuione alienus, verus & iustus est, qui ea in posterum seruat quum dies examinationis erit, iudicanda. Ego in præsentiarum tantum ea quæ ab eo audiui ad salutem humani generis spectantia, propter quam descendi è cœlis, hæc loquor in mundo.

E. *Liberabit uos.* Proprie hic est, liberos vos reddet, id est, ἐλευθερώσει.

E. *Sermo meus nõ capit in uobis.* οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν, id est, locum non habet in vobis, vel non ingreditur ad vos.

Non potestis audire sermonem me. Non potestis, hoc est non vultis, autore Theophylacto.

Mendax est & pater eius. Nempe mendacij. Autor enim & pater mendacij diabolus est. Mendacij autem subauditur ex illo quod præcessit, quum loquitur mendacium ex proprijs, quia mendax est.

D. *Est qui quærat & iudicet.* Patrem suum loquitur, qui mij gloriam quærit, & iudicare potest atque

que condemnare eos qui Filium contumelia affi-ciunt. Augustinus autem iudicare hic discernere interpretatur. Est inquit pater meus qui gloriam meam à vestra gloria discernat & separet.

Abraham pater uester exultauit ut uideret diem diem me: uidit & gauisus est. Dixerunt ergo Iud. &c. Exultauit, hoc est, exultando sperauit, vt videret tempus hoc quo mundo missus sum in salutem: vidit & gauisus est. Vidit inquam dum in immolatione filij sui Isaac, Christum pro salute humani generis immolatum iri per prophetiæ spiritum recognouit. Item vidit dum in limbo, quem vocant, detentus, iuxta Cyrillum, angelis nunciantibus in mundum aduenisse desideratum cunctis gentibus intellexit. Quum enim editus est inquit in mundum virgineo partu dominus noster, quis addubitauerit angelos antiquis illis patribus annunciasse saluatoris ortum, sicut & in terris nunciauerunt pastoribus. Et tunc sanè Abraham vidit diem domini de quo dicit psalmus, hæc Psal. 97. dies quam fecit dominus &cæt. & gauisus est illum diem salutiferum aduenisse, quem vt videret multis ante seculis exultauerat. Vidit item dum in spiritu Christum ex sua stirpe nasciturum cognouit. Vidit insuper diem domini Abraham, dum in figura trinitatis treis angelos hospitio recipiens, vnũ E. li. quest. in tribus adorauit. De his copiosius si placet vide Cy no. te. rillum. Secundum Eucherium vidit, quia prophetæ olim videntes dicebantur, vtpote qui futurorum conscij, diuini Spiritus munere ea videbant quæ cæteris erant occulta.

X.

Et

Ex capite IX.

V. VAde lauare. Non minus apud græcos quàm apud nos ambiguum, an lauare imperatiuo modo dictum sit, an infinitiuo. Ad hæc νίψαι si imperatiuè accipias, poterit vel actiuè vel passiuè intelligi. Vnde & in quibusdam codicibus, vade laua scriptum reperio.

X. *Da gloriam Deo.* Quasi dicant: Confitere Christũ nihil in te operatum.

Maledixerunt ergo ei. Pro maledictis incessiuerunt, obiurgarunt siue increparunt, hæc enim ἐλοιδόρησαν significat.

Peccatores Deus non audit. Hic quæri posset q̃ pacto hoc accipendũ sit, quũ alibi scriptũ sit, Om̃is qui petit accipit. Huic q̃stioni bifariã respõdens Euche. Sunt, inq̃t, q̃ ita sentiũt. Qui dixit peccatores nõ exaudiri cęcus fuerat, & plenã adhuc videre nõ poterat veritatẽ. Certũ est aũt diuinæ misericordię aurẽ patere pulsantibus. Potest & hac ratione intelligi, quòd peccatores (etiam si exaudiantur ad impetrandam propriam salutem) non exaudiantur in singulis.

Au. *In iudicium ego in hunc mundum ueni.*) Iudicium hoc loco alij supplicium & pœnæ augmentationẽ, alij discretionem interpretantur.

Ex capite X.

Θ. A*Men amẽ dico uobis, q̃ nõ intrat p̃ ost. in ouile.* Postquàm dominus Pharisęis incredulam cęcitatem obiecit, vt ne possent dicere, nõ auersamur te quasi cæci, sed vt seductorem te fugimus,

pro-

proponit hic de grege suo, & de ostio quo intrat in ouile, & de pastore similitudinē, ostēdens tm̄ se à seductore abesse, vt per se vnū ac solū doceat patere ad salutē accessum. Nemo inqt venit ad Patrē nisi per me. Quā ob rē hoc loco & ostiū se & verū dicit esse pastorē: & per cōsequens negat se esse infidum mercenarium, lupum, furem aut latronem. Per ostium itaq; seipsum intelligit, quemadmodum idem ipse in sequentibus declarare dignatur: per ouile ouium, cōsortium fidelium, aut potestatem ecclesiasticam accipere possumus. Iohan. 14.

Huic ostiarius aperit. Ostiarium Deum Patrem intellige, de quo dicitur: Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me traxerit eum, aut si malis Spiritum sanctum, nam & de hoc scriptum est, deducet vos in omnem veritatem. Iohan. 6. e. Iohā. 16. c.

Omnes quotquot uenerunt fures sunt & latrones. Quid ergo? Num & prophetæ fueres fuerunt & latrones? Sed ex eo quod præsentis tēporis voce vsus est inquiens fures sunt & latrones, manifestum fit eum de his loqui qui tum temporis aderant. Quanquàm & aliter posset huic occurri dubitationi. Siquidem in eo quod ait venerunt non autem missi sunt, palam indicat seditiosos quosdā designari, qui nec vocati nec misi, sed à seipsis ac proprio arbitrio incitati aduenissent. R. Θ.

Et ingredietur & egredietur & pascua inueniet. Quia videlicet, & ingressus per fidem in ouile ecclesiæ carpet euangelicæ gratiæ pabulum, & egressus per mortem mox delicijs perfruetur æternis. Vel ingredietur vt seruetur à lupis, & egredietur vt pasca- R.

 tur

tur æterni gaudij delicijs. Atq; ita illud pascua inueniet pertinebit tantum ad particulam proxime præcedentem.

Hoc prouerbium dixit eis.) Prouerbium hoc loco non pro adagio, sed pro metaphora siue inuolucro vsurpauit. Dicitur enim prouerbium iuxta nominis etymologiam, quòd verbum pro verbo ponatur. Nec aliter euangelista παροιμίαν vsurpauit, quippe quam græci diffiniunt ad hunc modum. παροιμία ἐστὶ λόγος ἐπικαλύπτων τὸ σαφὲς ἀσαφείᾳ, hoc est, Prouerbiũ est sermo rẽ manifestã obscuritate tegens. Quod sane præcedenti sermone fecisse dominum per se manifestum est.

Non pertinet ad eum de ouibus.) Græce est, οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων, q̃d apertius dici potest, non agit ouium negotium, vel non sunt illi curæ oues.

Sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem. Quia præmiserat & cognoscunt me meæ, hoc nunc sermone declarat cuiusmodi esse debeat inter pastorem & oues cognitio, nempe talis, qualis est inter Patrem Deum & Filium Christum, vt quemadmodum Filius pari Patrem notitia nouit, qua vicissim cognoscitur & ipse Filius à Patre, ita oues quoq; simili saltem aliqua ex parte cognoscant notitia pastorem, qua vicissim & ipsæ oues à suo cognoscuntur pastore.

Encænia in Ierosolymis.) Encænia orum, festiuitas est dedicationis templi apud Iudæos, ab ἐν in, & καινίζω nouo, & sonat quasi dicas initialia.

Animam

Animam no. tollis.) Tollis græcè eſt αἴρεις, quod alij perdis alij ſuſpendis alij tollis interpretantur. Signat etiam αἴρειν è medio tollere: quo ſignificato ſupra vſurpatum eſt dicente domino, nemo tollit eam à me.

Pater meus quod dedit mihi maius omnibus eſt, & nc. &c.) Ita legunt vetuſti interpretes omnes græci pariter ac latini, præter vnum Chryſoſtomum, qui iuxta modernos græcorum codices legit, quia pater meus qui dedit mihi maior eſt omnibus, niſi quòd quia in modernis abeſt. Senſus eius apertior eſt quàm vt egeat explanatione. Noſtram lectionẽ D.Cyril. græcus (ſi Latinorum minor tibi eſt autoritas) interpretatur his verbis. Hoc planè eſt quod Deus P. mediatori Dei & hominũ dedit, vt ſit eius vnigenitus Filius, Deus de Deo, nec natura diſsimilis, nec virtute inferior, nec duratione poſterior. Et hoc gignendo dedit, quia Deus verus Deum verum genuit, lux æterna lucem coæternam, vita vitam. Hoc ſanè eſt, quod maius omnibus eſt, quia omnem illud excedit & humanam & angelicam creaturam. Et nemo id ipſum quod Pater mihi dedit poteſt rapere de manu Patris mei, quia quum ipſe ſit virtus immenſa, non poteſt ei à quopiam irrogari violentia.

Ex capite XI.

A *Bethania, de caſtello Mariæ & Marthæ ſororũ eius.* Dilucidius vertere poterat interpres, à Bethania caſtello ſeu oppido Mariæ & Marthæ, q̃ Beth. cũ caſtello per appoſitionẽ cohęrere intelligas.

Atque ita sanè eandem orationis formam supra conuertit capite primo: vbi quod græcè est ἀπὸ βηθσαΐδα ἐκ τῆς πόλεως ἀνδρέου καὶ πέτρου, omissa præ-
n. positoria particula ἐκ interpretatus est, à Bethsaida ciuitate Andreæ & Petri.

Maria autem erat quæ unxit dominum unguēto, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur. An vna eademque designetur mulier vbicunque in euangeliorum voluminibus tale aliquid inuenitur, quale de hac hoc in loco refertur, an plures sint, & quot sint, magna est inter doctores controuersia. Quantum autem ex euangeliorum collatione deprehēdi potest, aut duas fuisse necesse
A. de con. euang. est, aut iuxta Augustini sententiam vnam tantum, quæ scilicet vtrunque peregerit opus, & quod à Luca ca. 7. & quod à cæteris paucis ante passionem domini diebus refertur. Probabilius tamen mihi videtur, vt duas fuisse intelligamus: quarum altera apud Luca. 7. peccatrix absque nomine describitur, cui dimissa sint peccata multa: altera apud Mat. 26. Mar. 14. & Iohannem 11. & 12. nomine Maria soror Lazari describitur, vngens primo pedes domini vt Iohannes refert, deinde caput perfundens fracto scilicet alabastro, vt Mat. & Mar. referunt, quæ nequaquàm meretrix sed honesta semper fuerit (teste Chrysostomo) & religiosa. Cæterum Maria Magdalene cognominata, de qua 7. dæmonia eiecta fuisse Luca referente ca. 8. cognouimus, quanquàm frequens sit tam in passione quàm post passionem huius sanctæ fœminæ cōmemoratio, nusquàm tamen neque lachrymis neque

neq; vnguento ante paſsionem dominum vnxiſſe deſcribitur, prodito ſcilicet Magdalene cognomine, quum aliâs ita ſemper à cæteris diſtinguatur. Vnde euidens eſt argumentum diuerſam eam eſſe ab his de quibus ſupra diſputauimus. Hæc arbitror ſimpliciora veriſimilioraq; quàm quę multis & magnis diſceptationibus recentiores, alij de triplici, alij de vnica Magdalena tradiderunt. Quod ſi quis adduxerit his etiam probabiliora non grauabimur ſequi.

Quaſi ſtadijs quindecim. Octo ſtadia vnum miliare, decem & ſex duo miliaria conſtituunt. Aberat itaq; Bethania ab Ieruſalem fere duobus miliaribus, ſed eiſdem breuiſsimis. Nam vt ab ijs accepi qui ſæpius ſpacium hoc emenſi ſunt, 15. hæc ſtadia paulo amplius efficiunt quàm vnum miliare Italicum, & tertiam partem miliaris Brabantici, hoc eſt iter dimidiæ horulæ.

Infremuit ſpiritu. Hoc eſt, fremitum vel ſtridorē quendam emiſit, ex indignatione ſcilicet contra diabolum, cuius inuidia & ſuggeſtione mors intrarat in orbem terrarum. Theophy. tamen hanc partem ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν inſecus ediſſerit, his verbis. Ad Lachrymas quidem inquit natura mota eſt, & cohibebatur propter Martham flentem, & illam, & eos qui aderant. Dominus autem infremit in affectionem ſpiritu, hoc eſt increpat per ſpiritum confuſionem, & cohibet illam: & ſic rogat vt non cum vlulatu eſſet interrogatio.

Propter populum qui circunſtat dixi. Subaudi hæc depcationis verba, nẽpe, Pater gratias ago tibi.

Institis.) Hoc est, fasciolis. Et κειρίαι vt tradunt literatores uincula sunt sepulchraria.

Ex capite XII.

Dies veneris ante palmarū.

ANte sex dies Paschæ.) Tantundem valet ac si dicat, ante sex dies Pascha præcedētes, Sic enī numerant, vt septimo ante Paschæ solēnitatem die Christus regressus sit in Bethaniam, hoc est, nono die primi mensis Hebræorum, in cuius 14. Pascha celebrabatur.

Fecerunt autem ei cœnam ibi. Qui fecerint hanc cœnam, & vbi facta sit, hic euāgelista non exprimit: ex alijs tamen euāgelistis à Simone leproso & in domo ipsius facta fuisse creditur.

Nardi pistici.) Nardi hoc loco neutri generis est à nardum vt iuxta græcam lectionem construi possit cum adiectiuo pistici. Apud Marcum capite decimoquarto & alia indicauimus ad præsentem locum pertinentia, siquidem eadem est hic & ibi in græcis lectio. Cæterum quod Augustinus pistici nomine dicit locum aliquem indicari vnde fuerit hoc vnguentum, nō immerito à nonnullis improbatur quòd nihil tale legatur in Dioscoride, nec in Plinio.

Sine illam, ut in diem sepul. meæ seruet illud &c.) Constat ex alijs euangelistis & cæteros obmurmurasse discipulos nedum Iudam, sed illos simplici affe- Cy. R. ctos animo propter curam egenorum, hunc autem cupiditatis suæ stimulis exagitatū. Quapropter dominus respōsionis sua verba in singularem atq; pluralem numerum dispertit, Iudę singulariter inquiēs,

fine illam, omnibus vniuersaliter, pauperes enim semper habetis vobiscũ, me autem non semper habetis. Veruntamen ex Chrysostomo verso subolet illius exemplar diuersum quid habuisse à modernis. Sic enim quod ille legerat suus vertit interpres. Sinite eam, in diem sepulturæ meæ hoc fecit.

Qui amat animam suam, perdet eã. Qui amat animam suam, præsentem vitam malè diligendo, perdet eam, quia æterna vita destituetur.

Saluifica me ex hac hora. Non hoc orat dominus, sed an hoc orare par sit percontatur. Ita enim habet verborum series. Nunc anima mea turbata est. Et qd precabor? num illud, Pater serua me ex hac passionis meæ hora? Sed ob hoc ipsum veni in horam hanc. Dicam ergo: Pater glorifica nomen tuum.

Et clarificaui & iterum clarificabo. Interpres clarificandi verbo vtitur pro illustrãdi siue glorificandi. Est enim καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω, hoc est, illustraui atq; iterum illustrabo. E.

Nunc iudiciũ est mundi: nunc princ. hu. m. eijcietur. Supra dixerat, & glorificaui & iterum glorificabo, hic etiam modum glorificationis ostendit, nunc inquiens iudicium est mundi, hoc est vltio nunc huius mũdi per me fit, quia eũ trucidabo, qui omneis trucidauit, & vltor ero omniũ quia ab ipso occisi sunt, eijcieturq́; foras tyrannus per mortem meam condemnatus. Vel, nunc iudicium est non quidem retributionis præmiorum suppliciorumq́; æternorum, sed discretionis fidelium ab infidelibus, & expulsionis diaboli ab his qui per Christũ redempti sunt. Θ. Cy.

Adhuc modicum lumen in uobis est. Quum græcè sit ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ᾽ ὑμῶν, non nisi hic sensus esse potest. Adhuc breui temporis spacio lux illa ego vobiscum sum. Veruntamen Di. August. cumque hoc Cyrillus tanquam diuersum quid legissent, illud modicum ad lumen referunt, hoc sensu: Adhuc pusillum luminis in vobis est.

Tanta signa. τοσαῦτα Anceps est ad tot & tanta.

Quis credidit auditui nostro.) Hoc est, prædicationi nostræ.

Et brachium domini. Christum Dei Filium, brachium domini nuncupat, quia per ipsum quasi per brachium condidit operatusque omnia Deus.

Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum. Supple Deus. Nemo tamen sic dictum esse putet, quasi Deus cuiquam sit cæcitatis obdurationisue causa, sed excæcare & obdurare dicitur quando diuina sua iusticia & humana id exigente malitia quẽquam excæcari aut obdurari permittit.

Qui credit in me, non credit in me. Non credit in me, hoc est, in hominis fabri filium, sed in Deum ipsum qui misit me. Vel non credit in me modo, verum & in eum qui misit me.

Qui uidet me, uidet & eum qui me misit. Videre hoc loco scire & intelligere est.

Mandatum eius uita æterna est. Hoc est vitæ æternæ causa effectiua est.

Ex capite XIII.

Et

ET *cœna facta.* Hoc est, apparatū & ad conuiuātium vſum perducta, interprete Auguſtino. Ad hunc modum etiam Tobię 2. ſcriptum eſt, Quum factū eſſet prandium bonum in domo Tobiæ: Sequitur enim: Vade & adduc aliquos de tribu noſtra timenteis Deum vt epulentur nobiſcum.

Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus. Sciens ſub. Ieſus, ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ, quod omnia dediſſet ſibi Pater in manus. Et ne quis exiſtimaret hoc de Iuda dictum eſſe ſcriba aliquis apud gręcos τὸ ἰησοῦς etiam textui inſulſit.

Quod ego facio tu neſcis modo. Non intelligebat adhuc Petrus, ex hoc facto humilitatis atq; officij proxime exhibēdi dari ſibi exemplum: quemadmodum illi Chriſtus tandem aperuit, quum dixit, Scitis quid fecerim vobis? Vos vocatis me magiſtrū & dominum, &c. Ignorabat etiam Petrus hoc Chriſtum ſymbolo præſignare ꝙ mox precioſo ſuo ſanguine animæ ipſius ſordes eſſet abluturus. Hoc quia ignorabat myſterium Apoſtolus, non iniuria recuſabat miniſterium.

Si non lauero te non habebis partem me.) Tantūdem eſt ac ſi dicat. Niſi te lauero lotione ſpirituali, haudquaquàm mei es futurus conſors. Vel, niſi te mihi per omnia etiam hac in parte præbeas morigerum, atque adeo etiam humilitatis huiuſce imitatorem, ſortis meæ mearumq; gratiarum particeps eſſe non poteris.

Qui lotus eſt nō indiget niſi ut pedes lauet, ſed eſt mun.to. Et uos mundi.) Græca aliquanto ſecius & minus habent obſcuritatis. Sic enim habent huius

certè tēpestatis codices ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος. Vbi aduerte pro nisi non esse εἰ μὴ aut ἐὰν μὴ quæ exceptiuę sunt particulæ, sed ἢ quæ confirmatiua est, vt arbitror cum circūflexo scribenda, alioqui si cum acuto scribatur disiunctiua erit. Itaque sensus hic erit. Quisquis lotus est opus certè non habet pedes lauari, sed est purus et syncerus totus. Cui aptè etiam respondet quod sequitur. καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες, hoc est, & vos mundi estis ac puri, nimirum innocentes à mei traditione, at nequaquàm omnes. Siquidem & ij olim καθαροὶ dicebantur, qui ob cædem perpetratam impias manus habere non censebantur. Ab hac sanè sententia minimum absunt Chrysostomus & Theo. vtpote qui neque exceptionis, neque baptismi, neque affectionum, quas per pedes intelligi volunt alij, vllam faciant mentionem. Iam si quis forte requirat, qui cōsistat, quòd dominus discipulos suos mūdos dixerit, & nihilominus pedes illotum lauare voluerit, imo & necessariam illis fuisse lotionē pronunciarit, sciat mundos quidem fuisse Apostolos, idq; iuxta Chry. propter verbum doctrinæ euangelicæ quod fuerāt amplexi: non tamē quòd nullis omnino iam essent peccatis obnoxij, non quòd sacro immolandi agni cruore nō essent abluendi, non quòd plenè iam essent ab omni maledicto securi, sed q liberi essent ab errore Iudæorum, q immunes essent ab affectu tradendi magistri sui, à quo Iudas ille liber non erat, de quo subdit, Sed non omnes: Sciebat enī quis nā esset qui tra. e. denique quòd ab hoc mundo qui totus in mali-

Et vos mūdi estis.

L.

X.

Io.15.a.

maligno ac sordibus est essent seiuncti. Mundi ergo erant, sed interim adhuc mundandi, quia ad absolutam mundiciem opus habebant precioso agni immaculati sanguine (cuius hęc aqua typum gerebat) aspergi, & diuini Spiritus igne expiari: vt ne dicam interim quàm necessarium illis fuerit tantum huius humilitatis exemplum. Præterea quando communem illam latinæ lectionis interpretationem & Augustinum & Ambrosium in opusculo de mysterijs initiandis cap. 6. sequutos video, libet etiam & eam indicare legentibus. Dicit ergo iuxta illorum sententiam hoc modo dominus. Qui lotus est non indiget nisi vt pedes la. &cę. tanquam si inquiat. Quisquis semel sanguinis mei lauacro per baptismum ablutus fuerit, totus vtique iam mundus effectus est, vt nil illi opus sit deinceps, peccata semel deleta rursum abluere, tãtummodo id curet oportet, vt pedes, hoc est affectus ab humanis quibus subinde coinquinantur sordibus expurgentur. X. R.

Non de omnibus uobis dico.) Præmiserat, beati eritis si feceritis ea, nõ de omnibus inquit hoc dico, est enim inter vos nec facturus ea, nec beatitudinem adepturus. A.

Qui manducat mecum panem, leuabit contra me calcaneum.) Hoc est: qui mea mensa fruitur, dolum ac deceptionem parabit aduersum me. Est autem metaphora, desumpta à certantibus, qui supplantantes aduersarios, dum illorũ calcaneũ calcant deijciãt. Locus scripturæ est psalmo quadragesimo, vbi quod nos legimus, Etenim homo pacis meæ Θ.

inquo

in quo speraui, qui edebat panes meos magnificauit super me supplantationem, Hieronymus iuxta hebraicam veritatem vertit. Sed & homo pacificus meus in quo habui fiduciam, qui manducabat panem meum leuauit contra me plantam.

Qui accipit si quem misero, me accipit. Vt sermonis cōsequentiam intelligas, quia dixerat quòd prodendus esset, & ex hoc discipuli dispergerentur, solatur nunc eos prædicendo, quòd quicunque illorum prædicationem suscipient, non secus ac Christum ipsum illos prædicantes excepturi sint.

Protestatus est.) Testatus est.

Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuo clarificauit eum.) Hoc expresius ita dici potest. Quoniam Deus Pater glorificatus est per Filium, etiam Deus Pater glorificabit Filium per semetipsum, idque è vestigio. Nam prę terquàm quod passio gloria est, etiam in ipsa cruce Christus per mirabilia quæ cernebantur, deinde amplius per resurrectionem, illustris factus est.

Non cantabit gallus do. me ter neges.) Ne dissonãtia putetur inter euãgelistas, sic accipiendum est quasi dixisset, nō complebitur galliciũ ni donec ter me abnegaueris. Quod propemodum indicasset si vertisset interpretans, non cantauerit gallus.

Ex capite XIIII.

CReditis in Deum, & in me credite. Quũ apud græcos eadem vox πιστεύετε bis repetita anceps sit ad indicatiuum & imperatiuum, variè sumi posset hic locus. Verum ipse orationis tenor

nor magis postulat, vt vel primo loco indicandi mo X.
do posita accipiatur, altero imperandi, vel vtrobiq;
indicandi. Poterit quoque prior clausula percontatiue legi. Creditis in Deum? Haud dubium quin ita. Credite ergo & in me. Et credere hoc loco propriè fidere est, seu fiduciam habere.

In domo Patris mei man. multæ sunt. Quod ad cõsequentię rationem attinet, ostendit Apostolos hoc nomine Deo fidere debere, quod in domo Patris sui variæ sint paratæ mansiones, à transfugis sumpta metaphora quibus magno solatio est habere varia asyla, ad quæ confugere possint. Ita Apostolis suis dominus varia promittit in imminentibus persequutionibus ac tribulationibus confugia, siue præsentem vitam spectes siue futuram.

Si quo minus, dixissem uobis, quia uado parare uo locũ. In domo inquit Patris mei multæ sunt mansiones, quæ vos ex huius mundi tumultibus excipiant red n.
dãtq; securos: quod si secus esset, id olim indicassem vobis, quandoquidem nunc tempus adest quo abiturus sum vt præparem vobis locũ, viamq; aperiam qua ad easdem mansiones peruenire possitis. Sunt qui & aliter hunc locum edisserant, verũ istuc visum est magis accedere ad verba euangelica. Nihilominus mihi sanè haud displicuerit si iuxta gręcos quosdam codices omittentes quia, ab eo loco, Vado parare vobis locum, nouũ faciamus orationis caput, nisi Latinorum obstaret consensus.

Et si abiero & præparauero uo. lo.) Si abiero, aut hebraica phrasi pro certè ac verè abiturus sum, positum est, aut quod etiam sensus ipse expostulare videtur

detur pro, postquam abiero ac præparauero vobis locum, iterũ veniam & assumam vos ad meipsum.

Qui uidet me, uidet & Patrem.) Hoc est, qui me nouit atque intelligit, nouit intelligitq́ & Patrem.

Quia non uidet eum.) Oculis mentis scilicet.

Vos autem uidetis me. Per metastesim ita dictum puto pro videbitis me.

Si diligeretis me, gauderetis utique quia uado ad Patrem, quia Pater maior me est. Si nosse vis gaudij causam, remigro, inquit, ab huius mundi calamitatibus ad Patris mei consortium, depositaq́ corporis huius corruptibilitate ob quam patre sum factus inferior, ad ipsius iam regredior æqualitatem.

Sed ut cognoscat mundus quia dil. Pat. & cæ.) Pendet sententia ab eo quod in fine capitis adiungitur, surgite eamus hinc. Eamus inquit ad opus iam institutum, quo manifestum sit quàm diligam Patrẽ, quamq́ illi sim obaudire paratus. Cæteri tamen

Is. secus distinguunt, & subindicant hic aliquid subaudiendum: nempe, sed moriar aut interficiar vt co-

A.X. gnoscat, &c.

Ex capite XV.

MVndi estis propter sermonem quem lo. sum uobis.) Hoc est, propter doctrinam meam cui credidistis, cuiq́ vos subdidistis.

Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes, & arescet & colligent eum & in ignem mittent & ardet.) Confundit hic euangelista, vt aliàs sæpe temporũ proprietates, quanq̃ id frequenter ad epi

tasin

tasin faciat, quò videlicet magis exprimatur rei certitudo. Quod ergo habet euangelista neglecta temporis ratione, ita iuxta simplicem intellectum conuerti poterit. Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes & exarescet: deinde colligēt eum & in ignem conijcient & ardebit.

In hoc clarificatus est Pater meus, ut fructum plurimum afferа. Et hic hypallage temporis est, pro eo quod est. In hoc glorificabitur pater meus, si copiosum fructum attuleritis.

Me priorem uobis. Græce est ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, id est, me prius quàm vos, siue etiam, me qui sum primus vestrum. E.

Sed ut impleatur sermo. Necesse est subaudiri qppiam quod perfectam reddat orationem. Sed id faciunt, vel me oderunt, vt impleatur sermo. Et vt cōsequutionem hic non dicit causam. Eu.

Odio me habuerunt gratis.) Id est, sine causa. Locus est psal. 34. c. & 68. a.

Ex capite XVI.

DE *iustitia uero, quia ad Patrē uado.* Tectè hac epexegesi dominus iniustā mortē suam indicauit. Nam iustitiā illam dicit qua ab æmulatoribus seu sectatoribus iniustitiæ quam ipsi falso iustitiam dicebant iustus & irreprehensibilis dominus condemnatus est. De iustitia ergo arguet mundum Spiritus ille veritatis, hoc est ostendet quòd iniustè occisus sim, quia ad Patrem omnis iustitię autorem propero, ad quem vtique ni iustus essem properare haudquaquàm possem.

Epexegesis antedictorum expositio.

De iu-

De iudicio autem, quia princeps huius mundi iam iudicatus est.) Multa dedere Iudęi de Christo iudicia, quòd dæmonium haberet, quod per Beelzebub eijceret dæmonia, quòd à Deo non esset, & id genus multa, quæ omnia falsa fuisse Spiritu arguente declarata sunt, dum huius mundi princeps diabolus victus, eiectus & condemnatus est. Vel, de hoc ipso iudicio arguetur mūdus, quo foras missus est diabolus, quem tamen semel eiectum, rursum sibi dominari permittit. Siue vt hoc ipsum apertius dicā, propterea arguetur mundus, quòd iudicium quo condemnatus est huius mundi princeps irritum fecerit.

Aliâs inter rogabitis.

*In illo die me non * rogabitis quicquam.*) Videtur hic locus aduersari ei quod subditur, Amen dico vobis si quid petieritis Patrem in nomine meo dabit vobis. Vsque modo non petistis quicquam in nomine meo. Petite & accipietis: & rursus ei quod paulo inferius dicitur, In illo die in nomine meo petetis. Huic responderi poterat quòd quum tam ἐρωτήσετε quàm rogabitis nūc interrogationem nunc precationem indicet, hoc loci non precationem sed percontationem declaret. Verum quum Chrysost. & hunc sequutus Theo. manifestè vtranq; attingant significantiam, dicendum si rogabitis pro orabitis accipias, hunc locum cum illo congruere, qui infra scribitur, Et non dico vobis quia ego rogabo Pa. de vo. Sed vt apertius perspicias nullam in locis illis esse pugnantiam, & vt euidentior sit præsentis loci sub vtraq; etiam ipsius verbi acceptione intelligentia, ipsius Theophylacti qui Chrysostomo paulo est dilucidior commētum subscribo. Quando resurgam, inquit

inqt, tunc veniet super vos paracletus, et inducet vos Ioh.16.c.
in omnem veritatem, meq; nō rogabitis quicquam
tale quale prius, Quo vadis? & Ostende nobis Pa-
trem: omnia enim scietis in Spiritu. Vel rogabitis,
hoc est, obsecrabitis, orabitis. Quum igitur ex mor-
tuis resurrexero mittam vobis paracletum, tunc nō
me rogabitis, hoc est, petetis ita vt sim vester media
tor: sed sufficiet vobis nomen meum, vt à Patre acci
piatis petitiones. Ostendit igitur hoc loco nominis
sui virtutem: siquidem quum neq; videtur neq; obse
cratur, sed quum nominatur solum, talia facit.

Hæc in prouerbijs loquutus sum.) In prouerbijs
seu parabolis loqui se asserit, quia ob imbecillitatē
suam discipuli ad plenum non intelligebant quæ
dicebantur. Vnde & supra dixerat, adhuc multa ha-
beo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Et Supra.b.
item discipuli. Quid est hoc quod dicit nobis mo- Supra.c.
dicum? Nescimus quid loquitur.

Venit homo, &c.) ἔρχεται, præsentis temporis
est vel futuri.

Et non dico uobis, quia ego rogaui Patrem de uo. Ipse enim Pa.a.uos.) Non erit inquit necesse, vt pro
vobis apud Patrem interpellem, quum in fide fueri-
tis solidati: ipse enim Pater maximo tum amore
vos prosequuturus est, vel vestras ipsorum quas in
meo nomine funderis preces benignè est exauditu
rus. Alio modo: Non negat rogaturum se Patrē pro
illis: sed non dico inquit, hoc est sileo interim quod Ca.
rogaturus sim Patrem pro vobis. Interpellat autem
pro nobis Christus iuxta quod homo est, iuxta q̃d
Deus est vnà cum Patre nos exaudit, teste Au.

Ecce nunc palam loqueris & pro.nul.dicis.)Diuus Augustinus ita interpretatur, vt dicat Apostolos vsque adeo non intellexisse quę dicebantur, vt nec saltem non se intelligere intelligerent. Nil vetat tamen quo minus simpliciter hoc iuxta quod verba sonāt intelligamus.

Nunc scimus quia scis omnia, & non opus est tibi ut quis te interroget. Quia enim paulo superius quærentibus inter sese Apostolis quid nam hoc esset quod dixerat, modicum & non videbitis me, &cæt. dominus illorum interrogationem præoccuparat dicens, de hoc quæritis inter vos, &cæt. intelligebant occulta etiam cordis illum cognoscere: propterea dicunt, nunc scimus quod cognoscas omnia, nec opus est vt quisquam te interroget. Theophylactus tamen posteriorem hanc clausulam ita edisserit quasi euangelista dixisset, non opus est tibi vt quenquam interroges. De hoc etiam plura Augustinus.

Ecce uenit hora & iam uenit.)Alterum præsentis vel futuri ἔρχεται, sequens præteriti temporis est, ἐλήλυθεν.

Ex capite XVII.

P*Otestatem omnis carnis.*)Carnem pro homine posuit, per synecdochen totum à parte designans.

Non pro mundo rogo.)Orat quidem pro omnibus dominus, sed non omnibus efficax est ipsius precatio, nempe ijs qui veritati credere renuūt, quos hic mundi nomine designauit. Vel non interpel-

lat pro incredulis dominus, quia vt pro ipsis interce dat nolunt.

Et iam non sum in mundo.) In mundo se esse negat, propterea quòd hunc corporali præsentia mox erat relicturus.

Et pro eis ego sanctifico meipsum.) Hoc est, sacrificium memet immolo. Sancta enim propriè dicuntur quæ Deo dedicata atque consecrata sunt. Et sanctificare quasi sanguine consecrare est.

Vt sint & ipsi sanctificati. Hoc est, à mundo separati, & Deo oblati.

Pater iuste, mundus te non cognouit.) Iuste non aduerbij sed nominis particula est vocatiui casus.

Ex capite XVIII.

CEdron.) Sic dictus est torrens ipse à nigrore, vel mœstitudine vel obscuritate. קדרות enim hebræis nigredo tristitia & tenebræ interpretatur. Est autem idem torrens de quo 2. Reg. 15. & 3. Regum 15. legis, à quo etiam locus ipse in quem torrẽs delabit conuallis Cedron denominatur quarto Regum vigesimotertio. Quod autem in græcis scribitur τῶν κέδρων præposito scilicet articulo plurali, (quum τοῦ κεδρὼν euangelistam scripsisse verisimillimum sit) scribarum id errore accidisse arbitror, qui κέδρων existimauerint casus esse genitiui pluralis, ab arbore nomine cedrus: nam præterquam quòd hebræum est non græcum vocabulum, in libris Regum apud græcos nullus ei præponitur articulus. Cæterum torrens (si quis

קדרון vero denigratus & tristis.

Torrēs qd. hoc forte requirat) propriè fluuium significat è pluuijs generatum, qui hyeme quidem fluat, æstate vero ficcetur.

Tribunus.) Non est græcè δήμαρχος quo tribunum plebis designant, sed χιλίαρχος quo tribunum militum denotant: quanquam iuxta compositionem illud princeps populi, hoc princeps mille virorum propriè interpretatur.

Erat enim socer Caiphæ.) Hoc est, vxoris Caiphæ pater. Caiphas autē Annæ erat gener, quia hic illius filiam habebat vxorem.

Et dixit ostiariæ et introduxit Petrum. Hoc Chrysostomus ita exponit tanquàm euangelista scripsisset ad hunc modum. Et dixit ostiariæ vt introduceret Petrum.

Vt manducarent Pascha.) Id est, agnum Paschalē: non azymos panes tantum vt nonnulli arbitrātur.

Dixerunt ergo Iudæi. Nobis non licet interficere quēnquā, ut sermo Iesu impleretur quem dixit, significās qua morte eßet moriturus. Dicunt Iudæi, nobis non licet interficere quenquam, crucis videlicet supplicio, atq; ita implendus erat sermo Christi quo significarat nō à Iudæis lapidandū se aut alio quouis mortis genere interimendum, sed tradendum gentibus, vt ab ipsis cruci affigeretur, quod genus mortis vt à Iudæis inferri cuiquam erat illicitum, ita propter mortis huiuscemodi maiorem ignominiam sic maximè Christum interire desiderabant.

A temetipso hoc dicis an alij tibi dixerūt de me? &c. Nihil causæ erat quur hoc sciscitaretur dominus, qp

pe qui

pe qui vt Deus non ignoraret Pilatum id à delatoribus Iudæis didicisse, verum iuxta exteriorem rei gestæ narrationem duplex huius interrogationis ratio assignari potest. Vna quia ipso Iesu in prætorio constituto, delatio illa foris extra prætorium facta fuerat, atque ita ignorare videbatur quid esset delatum: altera quia pro diuersa Pilati responsione, diuersimode etiam Christus respondere poterat. Etenim si dixisset ex meipso, sensisset proculdubio de regno humano ac labili, tum negare simpliciter potuit Christus eiusmodi se esse imperij regem. Verum quum subijciendo, gens tua & pontifices tui tradiderunt te mihi, indicaret à Iudæis id se accepisse, qui de Meschig sui regno loquebantur, iuxta hoc illi respondit regem se esse & regnum suum nequaquam esse vt cæterorum terrenum & transitorium, sed cœleste & æternum.

Ca. Gẽs tua & põti. tui. tr. Regnum me. nõ est de hoc mũ.

Ego in hoc natus sum & ad hoc ueni in mundum, ut testimonium perhi. ueritati.) Pro sermonis consequentia aduertendum duo Pilatum ex Christo sciscitasse, an rex esset Iudæorum, & quid commisisset. Priori sciscitationi responderat dicens regnum meum non est de hoc mundo, nunc alteri respondens ostendit se nihil commisisse piaculi, sed veritatem prædicasse, & ob hanc causam adduci, & deferri se apud iudicem.

Ex capite XIX.

L*ithostrotos, hebr. autem gabatha.*) Λιθόστρωτος interpretatur lapide stratus. Gabatha altituto vel excelsum Chaldæis dicitur. Est autem

M. גבתא Chaldaicũ terminatione, sed Hebræum origine. Quod enim Hebræi גבה, hoc Chaldæi adiecta suo more literula גבתא dicunt.

גבה altitudo.

Erat autem parasceue Paschæ.) Nimirum in qua præpararent sese Iudæi eodem vesperi comesturi agnum paschalem, & postridie suum Pascha celebraturi. Quur autem Iudæi die veneris, Christus vero cum discipulis suis die Iouis paschalem agnum comederit, apud Luc. diximus ca. 22. ibi, Appropinquabant autem.

Hebraicè autem golgoltha. Est quidem גלגלתא hebraica vox origine, quemadmodum & gabatha, sed in Chaldaicam vel Syram formam deflexa.
M. Est autem peculiare Chaldæis Hebrçis vocibus vti adiecta syllaba. Ex hebræo enim במית id est, collis Chaldæi faciunt במיתא, ex חרב id est, gladius חרבא. Ita ex גלגלת quod cranium signat, faciunt גלגלתא golgotha.

Et tunicam.) Per tunicam intelligimus vestem interiorem, quam Euan. χιτῶνα vocat: per vestimenta quæ Euan. ἱμάτια vocat amictus exteriores. Siquidem ἱμάτιον pallium declarat.

Desuper contexta per totum.) Hoc est, à summis ad infima vsque contexta. Sunt enim hæc veluti interpretantis verba, eius quod prius dixerat inconsutilis. Nonnus siquidem totum illud, ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄῤῥαφος ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου, hac explicuit paraphrasi, Ὅς ῥα ὅλος ὁ ὕπερθεν ὁμοῦ καὶ ἔνερθε φορῆος ἄῤῥαφος ἦεν ὑφαντὸς ἀπ' αὐχένος εἰς σφυρὰ λύγων, id est, quæ tota supernè pa-

nè pariter & inferne, vt gestamen inconsutile contexta erat à ceruice ad talos vsque prominens.

Maria Cleophæ.) Quæ fuerit hæc Maria, & vnde Maria Cleophę dicta sit ex subiectis diui Hie. verbis cognosces. Sic enim scribit aduersus Hel. Restat inquit conclusio, vt Maria ista quæ Iacobi minoris scribitur mater, fuerit vxor Alphæi, & soror Marię matris domini, quam Mariam Cleophę Io. euã. cognominat, siue à patre, siue à gentilitate familiæ, aut quacunque alia causa ei nomen imponens. Si autem inde tibi alia atque alia videtur, quod alibi dicatur Maria Iacobi minoris mater, & hic Maria Cleophę, disce scripturæ consuetudinem, eundem hominem diuersis nominibus nuncupari. Mar, 15.

In sua.) Hoc est, in suam curam, vel in suum ius.

Vt consummaretur scrip.) Nimirum illa qua scriptum est psal. iuxta supputationem latinorum 68. Et in siti mea potauerunt me aceto.

Spongiam plenã aceto, hysop. circũp. obtu. ori eius. Sentit spongiam aceto imbutam imposuisse hysopi ligno, itaque porrexisse ori Christi: aut secundum quosdam spongiam circumposuisse calamo (vt alij referunt Euangelistæ) idque hysopo (vt hic suppleſſe intelligatur quod cęteri tacuerunt) hoc est, nexu & colligatione hysopi, atque ita obtulisse ori eius.

Latus eius aperuit.) Pro aperuit græce est ἔνυξε à νύττω, quod significat aperio, & nonnunquàm pungo. Verum huic loco magis congruit vt cum vulgato interprete pro aperuit accipiamus, aut certè (quod magis arridet) ἤνοιξε legamus, quemadmodum & Diuus Augustinus diligenter

indicauit vocis huius mysterium ita scribens. Vigilanti verbo vsus est Euang. vt non diceret latus eius percussit, aut vulnerauit, aut quid aliud, sed aperuit, vt illic quodammodo vitæ ostium panderetur, vnde sacramenta manauerunt, sine quibus ad vitam, quæ vera vita est non intratur.

Ex capite XX.

VNa autem sabba.) Hoc est primo die post sabbathum.

Vidit & credidit.) Supple verum esse
Θ.A. quod narrauerat mulier dominum à monumento sublatum.

A. *Abierunt ergo discipuli ad semetip.*) Id est, eo regressi sunt vnde venerant.

Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum, uade autem ad fratres meos & dic eis: Ascendo ad patrem meum.) Nil erit quod hic nos offendet, si aduertamus tropo quodã non absimili ei quem Græci ὕστερον πρότερον vocant inuersum esse orationis ordinem. Sic enim habet sententiæ ordo: Ne me tãge, sed quia nondum ascendi ad patrẽ meum vade ad fratres meos, & dic eis: Ascendo ad patrem meum, et pa. ve. Quod si illud ascendi accipiamus vice præsentis positum, poterit & hoc pacto intelligi seruato videlicet verborum ordine. Ne iam inquit in me tangendo sis occcupata, necdum enim discedo, 40. adhuc dies vobiscum versaturus, quibus dabitur opportunius me amplectendi copiá: quin potius propera ad Apostolos meos, & reuoca illis in memoriam id quod nuper illis prædixi,

ascen-

ascensurum me ad patrem, meum pariter & ipsorū. Hæc iuxta simplicem historiæ sensum dicta sint. D. Aug. vero, cuius sententiã in Mat. protulimus ca.28. & D. Hier. in epis. ad Hedi. hunc locum pertractans quæs.5. mysticū potius sensum sequuntur. Cęterum apostolos fratres appellat, iuxta humanæ rationem cōditionis, & propter vnius Patris cœlestis communionem.

Thomas autem unus ex 12. qui di. didymus.) Thoma chaldaicè græcè didymus, latinè geminus interpretatur, scilicet ille qui vno eodemq; partu natus cū altero est. Hebraicè autem תאום theom dicitur: a q̊ Chaldaicum illud תרומה deducitur.

Ex capite XXI.

P*Vlmentarium.*) Græcè quidē est προσφάγιον, quod pulmentarium signat: Verū hic vtrunq; pro genere positum est, non pro specie, hoc est pro cibo aut certè, p obsonio. Et Pli. li. naturalis his. 18. ca.8. dum tradit Romanos longo tempore pulte non pane vixisse, & inde pulmētaria dici cæpisse, indicare videtur omnem cibum dempto pane sua ætate pulmentarium vocatum fuisse. Quum ergo dicit μή τι προσφάγιον ἔχετε, quasi ignorans sciscitatur, vtrumne ciborum aut eduliorum aliquid haberent.

Et quum tanti essent.) Græca vox τοσοῦτοι sicut & alibi indicauimus anceps est ad tanti & tot. Aug. de magnitudine interpretatū: & tamen ipse sermonis tenor magis postulat, vt de multitudine accipiamus

Nemo audebat discumb. inte. tu quis es, sciētes quia

do.est.)Hoc est secundum Aug. nemo audebat dubitare quòd ipse esset. Tanta enim erat euidentia veritatis, vt eorum non solum negare, sed nec dubitare quidē vllus auderet. Iam quod in nostris discumbentium, & eius loco in græcis est discipulorum, id est, μαθητῶν vtrunq; ab explanatoribus aut scribis adiectum suspicor, ne quis existimaret nemo vniuersaliter omneis excludere. Siquidem Chry. neutrum legit: sed nec Aug. legisse videtur, quantum ex ipsius commento conijcere licet.

Hoc iam tertio mani. est Iesus discipulis suis.) Quādoquidem tres tantum in hoc volumine apostolis peculiariter factæ narrant apparitiones: quarta nāq; quæ prima describitur Mariæ Mag. facta est. Vel secundum alios de dierum numero accipi potest quorum primus est dies resurrectionis, secundus dies resurrectionis octauus, tertius qui hic describitur, quēadmodum fusius id docet Aug.

Li. de con. euan. 3. ca. 25. m.

Eum uolo manere do. ue. Dupliciter exponi potēst. Primo, nolo eum extingui tecum morte violenta, quemadmodum tu Petre ad exemplum mei crucis es supplicio interimēdus, sed superstitem esse post tuum decessum, donec veniam ipsius animam absq; martyrio suscepturus. Item volo eum manere à te seiunctum in Galilæa, Asia & alijs regionibus, donec veniam illum vbi mihi visum fuerit similiter probaturus per Domitianum & alios, & tandem quando & quo libuerit modo ad me accepturus. Ne possit autem sic accipi manere donec veniam, hoc est, nō oppetere mortem, quoadusq; aduenıam iudicaturus viuos & mortuos, sequentia Euangelistæ verba

prohi-

prohibere videntur quum ſubdit. Et non dixit Ieſus non mor. ſed ſi ſic eum volo ma. donec ve. quid ad te? Aduertendum autem quocunque modo accipias, ſermonem eſſe conditionalem non adfirmatiuum. Qui plura deſiderabit ad Aug. recurrat commentarium: nam is copioſiſsime præſentem locum pertractauit.

Nec ipſum arbitror mundum capere poſ. eos qui ſcri. ſunt li.) Et hic locus non vno modo accipi poteſt: Primo citra hyperbolen, vt quemadmodū mūdus Spiritum Chriſti non capit, vtpote mundo maiorem, ita nec euangelij intelligentiam omnem humani ingenij capacitatem exuperantem à mundo ad plenum capi poſſe, intelligamus: Secundo vt hyperbolicos ita dictum accipiamus, ad deſignandam magnam librorum multitudinem, ſi ſingulatim omnia deſcripta fuiſſent. Poſtremo mundi nomine intelligi poſſunt homines mundana ſapientes. Opera autem Chriſti diuina prorſus ſunt, ac cœleſtibus myſterijs referta, quæ nec à totius mundi hominibus, quãuis etiam humana ſapientia præditis, poſſunt comprehendi.

IN

IN ACTA APOSTOLORVM SCHOLIA.

Ex capite I.

Sq; in diem qua (præcipiens apostolis per Spiritum S. quos elegit) assumptus est.) Hæc verba pręcipiens ap. per Spiritum S. quos ele. per parenthesim interiecta sunt, vt hic sit ordo verborum. Sermonem feci de omnibus quæ cæpit Iesus vel facere vel docere, ad eũ vsq; diem quo assumptus est rursus in cœlũ. Assumptus est inquam, sed nõ prius quàm per Spiritum S. mandata dedisset apostolis suis quos delegaret, (siquidem præcipiens hoc est ἐντειλάμενος præteriti temporis est) vt intelligas per Spiritum sanctum p̃cepisse quemadmodũ in digito Dei legit dæmonia
Mat. 28. d. eiecisse. Illud autem pręcepit apostolis nempe vt profecti docerent omneis gentes, baptizantes eas in nomine Pa. & F. & Spiritus S. docentes illos seruare quæcunq; ipsis mãdasset. Vel quũ præcepisset apostolis per Spi. S. hoc est, quum spiritualia illis verba fuisset non humana loquutus. Hanc autem vtranq; interpretationem ex Chry. hausimus commentarijs, si quis forte nobis diffidit.

E. *In multis argumentis.*) Hoc est varijs indicijs per quæ fides conciliaretur rei alioqui dubiæ.

Sabbathi habens iter.) Aberat enim mons Oliuarum à Ierosolyma stadijs plus minus 15. hoc est duobus milibus passuum, quantum itineris spacium fas erat Iehudæis emetiri Sabbathis. Sic enim dicere solent,

lent,vt refert Hier.ad Alga. quæſ.10. Rabbi Aakiba & Simeon,& Hille magiſtri noſtri tradiderunt nobis,vt bis mille pedes ambulemus in ſabbatho. Et Oecume. Vnum inquit miliare quod erat iter ſabbathi,vt ait Orig.5.στρωματῶν,ſiue miſcellaneorum 2000.cubitorum erat:idq́; potiſsimum quod ſanctum tabernaculum & arca tanto interſtitio caſtrorum ordinem p̃cedebat,& à tanto interuallo tentoria figebant, quo ſpacio licebat ijs qui caſtrametati erant ſanctum tabernaculum accedere ſabbatho. Hactenus ille. Quod aũt Hie.dicit 2.miliaria Oecume.vero vnum tantum, intelligendum puta 2.eſſe miliaria Italica ſed vnicum Gallicanum, illudq́; per breue,hoc eſt iter mediç horç,ſicuti nobis retulit quidam qui in ea regione aliquot annos exegit: & quẽadmodum etiam colligi poteſt ex eo quod Hie.dicit bis mille pedes,id eſt, paſſus, Oecume. vero bis mille cubitorum.

Et quum introiſſent,in cœnaculum aſcenderunt.) Animaduerte diſtinctionem. Et quum introiſſent ſub.Ieroſolymam,aſcenderunt in cœnaculum,hoc eſt in ſuperiorem partem domus, ſiue tabulatum, id enim græca vox ὑπερῷον declarat.

Poſſedit agrum de mer.iniq.) Annotauit hoc Be. poſſedit more ſacri eloquij dictum eſſe pro poſsidere fecit, nimirum ex hebraici idiomatis imitatione. Nec enim ipſe Iudas iniquo precio emptum agrum poſſedit,aut precio illo iniquo ſibi ἐκτήσατο parauit, ſed relatis pecunijs alijs emendi occaſiõem prçſtitit.

Suſpenſus crepuit medius.) Πρηνὴς γενόμενος

ἐλάκησε μέσος, etiam esse potest pronus & decliuis factus, id est, vultu deiecto in terram diruptus est medius. Expssit autē gestū & habitū laqueo pfocari. Sed diuersa sunt & latinis hactenus inaudita quę hac de re Oec. refert, ita scribens. Iudas suspendio è vita nō discessit, sed superuixit. Deiectus est enim priusq̃ pfocaretur: idq́ apostolorū acta indicant q pronus crepuit medius. Hoc aūt planius scripsit Papias Ioh. apo. dis. dicens. Ad magnum impietatis exemplū in hoc mūdo permāsit Iudas. Intantū eñ corpore inflatus vt pgredi non posset, quū currus leui cursu pertransiret curru cōpressus est, ita vt effunderent eius intestina. Alio mō. Corpore eñ adeo inflatus est, vt neq posset pgredi q̃ currus leui cursu pertransibat: imò ne solū quidē capitis tumor: siqdem & palpebras oculorū eius adeo intumuisse ferūt, vt lumē omnino videre nō posset: oculi vero illius neq διόπτρας nēpe instrumēti medicorū adminiculo apparere possent, tāta pfunditate ab exteriori aspectu erāt separati. Genitale vero illius mēbrum oēm excedebat obscænitatem ac magnitudinem. Porro sanies ac vermes contumeliose confluentes ex toto ipsius corpore ferebantur, egredientes per sola loca secretiora. Post multa vero tormenta & vltiones quum in suo prędio vt aiunt mortuus esset, præ fœtore prędium illud desertum permansit, & non habitatum vsq in hodiernū diem. Sed neq ad hoc vsq tempus locum quisquam pręterire potest nisi obturatis manu naribus. Hæc ille. Quomodo hęc non pugnent cū euangelio Mat. 27. idem docet ante hęc verba Oec. quod breuitatis causa omitto.

Scriptum est in li. Psal.) Respiciendum est ad superio-

periora vbi scriptum est: oportet impleri scrip. quam præ. S. S. per os Dauid de Iuda qui fuit dux &c.

Vt abiret in locum s. Sentit de Iudæ loco ni fallor, in quo præfocatus est.

Ex capite II.

T*Anquàm ignis.* πυρὸς paterni casus est.

Varijs linguis. Græcis quidẽ est ἑτέραις alijs, sed pro varijs positum iuxta veterum interpretationem, nisi forte aliud illis lectum sit. n.

Hora diei tertia. Quæ Germanis est octaua, aut interuallum inter septimam & 8.

Virum approbatum à Deo in uobis. ἄνδρα ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς, verti potest, virum à Deo vobis demonstratum virtutibus &c. Nisi forte legendum sit ἀποδεδειγμένον, id est, probatum & commendatum. E.

Hunc definito consilio & præscientia Dei traditũ. Diuina ordinatione ac dispositione traditum dicit, ostendens nil illos potuisse aduersus eum, nisi ita decretum fuisset altisimi consilio. Græca nonnihil discrepant à nostris, sed in sensu minimum est discrimen. Ea si quis forte desiderabit sic habent. τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ θεοῦ ἔκδοτον, λαβόντες διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε. Quæ ita sonant. Hunc decreto consilio ac præscientia Dei exhibitum accipientes per manus exlegum affigentes interemistis. n.

De fructu lumbi eius sedere. Sub. aliquem super sedem eius, hoc est super thronum Dauid.

Dixit

Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis.) Hoc est, Deus Pater dixit Filio suo Christo, vt ascendens rursus in cœlum sederet à dextris sibi. Quod autẽ nos dicimus dominus domino, apud Hebręos diuersa sunt nomina, quorum prius est tetragrammaton illud יהוה soli Deo proprium, alterũ אדני adonai, quod etiam in hominem competit.

Prouidens. Prospiciens ac præuidens. Corripit autem med. quanquàm hoc minutius fortasse quàm vt admoneri oportuerat.

Effudit hoc donum quod uos uid. Donum ab aliquo adiectum est, quo sensus redderetur euidẽtior. Beda legit hunc quem videtis, Spiritum S. intelligẽs. Atq; id sanè magis quadrat, quòd spiritus græcis sit neu. gen. vt commodè subaudiri posit in τὸ ὅ. Hiero. in Didy. de Spiritu S. li. 3. vertit vt nos vulgo legimus, itidem & Cypr. vel Ruffinus potius in expositione Symboli.

Et appositæ sunt in die illa animæ circiter 3000. Appositę sunt cœtui videlicet discipulorum Christi: animæ hoc est homines per synechdochen circiter mille. Quod autem putant quidam hanc loquendi formam, animæ circiter tria milia, illatinam esse ac barbaram, falluntur: nam & apud probatissimos autores reperiũtur huiusmodi eloquutiones. Vt Cice. in Ver. tritici modios quinq; milia dixit. Et apud Pli. Martius rex salis modios sex milia in congiario dedit populis.

Ex capite III.

BAses. Hic ipsos pedes dicit, quibus ceu basibus nititur totius corporis pondus. Plantę propriè

iml

imi pedes sunt.

Quum teneret autem Petrum & Io. Quum tenē-ret, subaudi is qui sanatus fuerat claudus: nam id exprimitur in græcis, sed adiectũ vt opinor ab aliquo explanatore. Certè Chry. tamẽ addit sanatus. In hoc autem declaratur sanati erga ipsos apostolos vehemens amoris ac beneuolentiæ adfectus, quem etiã tactu atq; complexu testaretur.

Nostra uirtute aut pietate. Pietatem intelligit religionem siue cultũ diuinum, quasi hoc ipso digni haberentur diuino fauore ad huiusmodi opus perficiendum, quod ita haudquaquam esse ingenuè testantur. ꝛi;

Vt quum uenerint tempora refrigerij à conspectu domini.) Sermo anapodoton habet, & subaudiri debet, vt solatio perfruamini, quum venerint tempora ref. hoc est consolationis, aut aliquid simile. Quod autem additur à conspectu do. intelligendũ est eam consolationẽ à vultu & conspectu dñi proficisci. Possunt tamen grgca & aliter intelligi: pro quibus Tertul. li. de resur. carnis suppresso ὅπως ἂν, vt sæpe id ad sensum parum aut nil habet momenti, legit, vt tempora vobis superueniant refrigerij ex persona Dei, & mittat præsignatũ nobis Chr. &c. Cui consentit & Iren. vti deleantur inquiens peccata vestra, & veniant vobis tempora refrigerij Domini & mittat præparatum vobis Iesum. ꝛi.

Vide locũ. Ir. li. 3. c. 12.

Moyses quidem dixit.) Et hic locus glossæ commistione adauctus apparet apud Grgcos. Μωυσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Moyses nan-

quę ad patres dixit. Exponit autem quare dixerit qui prædicatus est vobis,&c.

Tanquam me ipsum audietis. Gręca nil habēt amphilogiæ, necessarióq; postulant constructionem. Prophetam de fratribus vestris sicut me, suscitabit vobis dominus, illum audietis.

Ex capite IIII.

SI nos hodie dijudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est, notum sit omnibus uobis. Apud Euangelistā ita legimus. Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται, γνωστὸν ἔστω πᾶσι, καὶ τὰ ἑξῆς. Quibus verbis quum D. Pet. rationem reddat principibus sciscitantibus, qua nam virtute, cuiusq; nomine opus illud curationis fecisset, fortasse magis quadrabit si hoc pacto interpretentur. Quia nos hodie examinamur vel interrogamur ob beneficiū homini infirmo collatum, per quid quaue ratione hic saluus factus sit, notum sit omibus vobis, simul & vniuerso populo Israel, quòd per nomen Iesu Christi &c.

In hoc iste astat.) Non est διὰ τούτῳ, vt ne causa significari putetur, nec διὰ τούτου, vt tempus vel locus intelligi posit, sed ἐν τούτῳ, id est, per hunc, vt subaudias Iesum, vel per hoc, vt subintelligas nomen Iesu.

Factus est in caput anguli.) Vtrunq; populum Iudęos

dæos videlicet & Gentileis quasi duos parietes connectens. Quod autem nobis est caput, Hebræis est ראש quod illis nunc caput, nunc summum, nunc initium declarat.

Petri constantiam, & Io. Παῤῥησία certius aliquid declarat, nempe in dicendo constantiam.

Annunciauerunt eis quanta. Pro quàm multa posuit, sicut & aliâs: Refertur enim ὅσα propriè ad numerum: & frequenter etiam quæcunque sicuti hic significare potest significat. Quod autem ὅσα rectè quanta interpretatur, maxime si de quantitate accipias discreta, perspicuum fit ex illo Luc. 4. ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ καπερναούμ. L. n.

In eo quòd manum extendas. Id est, extendendo manum tuam. Id enim est, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε.

Ad sanitates & signa & prod. fieri. Græcam phrasim reliquit interpres, pro eo quod est, vt sanitates, signa & prodigia fiant.

Ex capite V.

FRaudauit *de precio agri.* Hoc est, partem precij subtraxit.

Et *uenundatum in tua erat po.* Id est, precium venditæ possessionis, nonne tibi seruare poteras?

Quid utiq; conuenit uobis tentare Spiritũ domini? Id est, quid est quod in hoc consentitis vt tentetis spiritum domini?

Et omnes qui cum illo erant (quæ est hæresis Sadducæorum) repleti sunt zelo.) Perinde est, ac si dicat: Et quotquot cum illo erant, qui factionis erant Sadducæorum inuidia efferbuerunt. Hęresis ab αἱρεῖσθαι hoc est, ab eligendo dicitur, quando scilicet aliquis spretis aliorum sententijs sibi pro suo arbitratu eligit, quod sequatur: quemadmodum Sadducæi citra aliorum opinionem corporis negantes resurrectio-
B. nem, animam simul cum carne perire dicebant: spiritum, aut angelum nullum esse credebant: denique spretis prophetarum vaticinijs, Pentateuchũ Moysi tantum recipiebant.

Ambigebant de illis, quid nam fieret.) Græcè est, ambigebant de illis, quid nam futurum esset hoc,
E. id est, quorsum hæc res esset euasura.

Dissecabantur.) Præ ira scilicet, & furore.

In diebus professionis.) Dies professionis vocat dies descriptionis: de qua habes ad apud eundẽ hũc scriptorem euangelij sui ca. 2.

Ex capite VI.

G.o.N. M*Vrmur Græcorum aduc. Heb.)* Gręcos siue ἑλληνιστὰς Hellenistas appellat Iudęos inter Hellenistas, hoc est, gẽtileis natos, & ob id gręca lingua loquentes: vel fortè gentileis Ierosolymæ agentes, sed ad Iudaismum conuersos.

Eò quòd despicerẽtur in ministerio quotidiano uiduæ eorũ.) Variè exponi potest præsens locus. Po-
G.o. test enim sic accipi quasi uiduę Gręcorũ indigniores haberen-

haberentur, quæ ministrarent apostolis alijsq́ꝫ disci- N.
pulis: siue, quòd ipsis non prospiceretur de necessario victu ad sufficientiam, quemadmodum & cæteris Hebræorum viduis: vel, quòd viduæ Græcorum, G. E.
ad sordidiora aut etiam molestiora ministeria destinarentur.

Prochorum & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum. Timonem, quia per ω scribitur pe. producit: cætera autem nomina, eandem corripiũt. Hoc admonere visum est propterea, quòd vsus alia malè producat: rursus, alia malè corripiat.

Nicolaum aduenam.) Προσήλυτον, id est, ex gentili Iudæum effectum.

Ex capite VII.

EXi de terra tua, & de cogn. tua, & ueni in terram quam monstrauero ti. Tunc exijt de ter. Chaldæorum.) Terram & cognationem Abrahæ, vt scribit Beda, Chaldæorum patriam genusq́ꝫ appellat: vnde iampridem exierat qui nunc in Mesopotamia degebat. Sed quia quaslibet ob causas egrediens spe redeundi & desiderio tenebatur, audit à domino, Exi de terra tua: non vt corpus inde trajceret, quod iam fecerat, sed vt amorem mentis euelleret. Idem super hac re sentit Aug. in Quæs. super Gene. numero 25.

Erit semen eius accola in terra aliena, & seruituti eos subijcient, & malè tractabunt eos annis 400.) Sentit posteros Abrahæ quadringentis annis futuros incolas terræ alienæ, & à gentibus in seruitutem

redigendos, multisque malis affligendos. Itaque in eo quod dicitur annis 400. hyperbaton est, vt referatur ad, erit semen eius accola in terra aliena. Isti autem anni numerandi sunt à nato Isahac, vsque ad exitum filiorum Israel ex Aegypto. Rab. autem in glos. ordi. legit annis 430. & incipit numerationem à promissione Dei facta Abrahæ, admonens interim in Gene. tantum esse 400. sed ex consuetudine scripturę minorem numerum prætermitti.

B.n.

In animabus 75. Tot numerantur Exodi ca. 1. adiunctis videlicet 5. consanguineis Ioseph, & itē Gen. 46. iuxta Septu. inter. duntaxat, quorum versionem vt vulgatiorem frequentius sequuntur scripturæ apostolicæ: Nam apud Hebręos 70. tantum numerantur. Cæterum in animabus 75. per sinechdochē positum est pro cum hominibus 75. Et in pro cum vsurpare, Hebræis est non infrequens.

Quum autem appropinquas. tempus promißionis, quam confeßus erat Deus Abrahæ.) Ex historia ipsa et simul editione gręca facilè deprehendi potest confessus erat hîc impropriè vsurpari, ac poni pro pollicitus erat, vel promiserat. Est enim ἧς ὤμοσεν, quam iurauit: aut quod legisse videt interpres ὡμολόγησεν, id est, spoponderat, pactus erat, vel confessus erat. Tempus autem promissionis, siue promissio hæc, ea est de qua in Gen. scribitur ca. 15. qua promiserat Deus Abrahæ quòd ipsius semen seu posteritas multiplicaretur sicut stellæ cœli: quòdque præfinito tempore, è mancipatu Aegyptiaco, per Mosen reduceretur in terram lacte & melle manantem, suo famulatura liberatori Deo.

In igne flammæ rubi. Id eſt, in igne flammeo: vel ἐμ φλογὶ πυρὸς, Id eſt, in flamma ignis: ſiue etiam in flamma ignea.

Hic eſt qui fecit in eccleſia.) Eccleſiam vocat congregationem illam Hebræorum tranſmigrãtium.

Seruire militiæ cœli.) Militiam cœli, dicit ſolem, lunam, ſtellas, Martem, Mercurium, Venerem, Saturnum, quibus gentiles diuinitatem tribuebant, ex colebantq́ ea veluti numina.

In libro prophetarum.) Sub.12. qui minores vocantur. Legitur enim hoc teſtimonium quod ſubiungitur, apud Amos ca.5. iuxta diſtinctionem verò hebraicam, in fine ca.4.

*Nunquid uictimas & beſtias obtuliſtis mihi annis quadraginta in deſerto domus Iſrael? Et ſuſcepiſtis tabernaculum Moloch & ſydus dei ueſtri Remphan, figuras quas feciſtis, adorare eas. Et transferam uos *in Babylonem.*) Hunc locum qui eſt Amos ca.5. he. Aliâs trãs.
Stephanus recenſet iuxta Sep. interp. hoc ipſo tamẽ diſſentiens, quòd loco Damaſcum ſubſtituit Babylonem: & pro τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, dixit τοὺς τύπους οὓς ποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. nec minus etiam diſcrepans à verbis hebræis, quæ ad hunc habent modum.

הזבחים ומנחה הגשתם לי במקך אר
ארבעים שבה בית ישראל ׃ ונשתם את
סכות מלככם ואת כיון צלמיכם כוכב
אלהי כם אשר עשיתם לכם ׃ והגלתי א
אתכם מהלאה לרמשק ׃

Nunquid hostias & sacrificium obtulistis mihi in deserto 40. annis domus Israel? Et portastis tabernaculum Moloch vestri, & imaginem idolorum vestrorum: sidus dei vestri quæ fecistis vobis. Et migrare vos faciam trans Damascum. Hac autem de re, & alijs nonnullis quæ remorari lectorē poterant, quoniā be. Hier. hęc verba apud Amos pertractans, disseruit: ipsius hic cōmentum adscribere visum est. Non putandus est, inqt, primus martyr errasse, qui ꝓ eo q̄d in propheta scriptū est trās Damascū dixerit trās Babylonē. Magis em̄ intelligentiā, q̄ verbū posuit, qui trans Damascū ducti sunt in Babylonē, siue trās Babylonem. In eo autem loco, vbi Luc. posuit Moloch, & in hebræo scriptum est מלכבם Aquila vertit μελόχ, Symmachus & Theodotio regis vestri. Pro eo quoq; quod in Sept. legitur ῥαιφὰν, Aquila & Symma. ipsum hebraicum transferentes כיון Theo. ἀμαύρωσιν. i. obscuritatē. Rursum ꝓ בעיה Aquila συσκιασμοὺς. i. vmbracula: Symm. & Sept. τὴν σκηνὴν. tabernaculum. Theo. transtulit visionem. Et hoc in omnibus scripturis sanctis obseruandum est apostolos & apostolicos viros in ponendis testimonijs de veteri Test. non verba cōsiderare, sed sensum: nec eadem sermonum calcare vestigia, dummodo à sententijs non recedant. Hactenus ille. Moloch & Remphan, nomina erant idolorum, illud Ammonitarum, hoc Sarracenorum: & interpretatur illud rex vester, hoc Lucifer siue Venus.

Transferā uos in Baby.) Quanq̄ in gręcis sit ἐπέκεινα trans Babylonem, vti & in latinis pene omnibus legitur: tamen res ipsa postulat, vt ἐπέκεινα hic Su. pro in accipiamus. Constat enim non trans sed

in Babylonem Iudæos fuisse translatos.

Tabernaculum testim. fuit pa. &c. Hactenus bea. Stephanus demonstrauit nec in Deum nec in Mosen blasphemum se fuisse: hic nec aduersus sanctum verũq; Dei templum se quicquam loquutum fuisse, ostendit.

Ex capite VIII.

CVrauerunt autem Steph.) Pro extulerunt ac sepulturæ tradiderunt: nam hoc & ipse sermonis tenor & archetypi verbum συνεκόμισαν postulare videntur à κομίζειν quod interim ferre, interim curare, interim mortuum efferre, & alia quædam declarat. N. L.

Potens Candaces.) Potens, hic substantiuè ponitur, pro eo qui potestate fungitur, hoc est, pro præfecto, & primate: quem Lu. δυνάστην vocat. Candaces genitiui casus est à Candace.

Super om. gazas. Gaza pecunias & thesauros Persis signat, quorum hic eunuchus custos erat, & præpositus.

Tanquàm ouis ad oc. duc. est: & sicut ag. coram ton. se sine uoce, sic non aperiet os suum. In humil. iud. eius subla. est. Generationem eius, &c.) Rursus Sept. editionẽ sequutus est be. euãgelista, quum hebræa aliquanto secus habeãt, verum in sensu minimũ discrimẽ est. Quod dicitur, in humilitate iu. e. su. est, vel vt hebraica sonãt verba, de angustia & de iudicio sublatus est, illud significat explanatore Hiero. quòd de tribulatione atq; iudicio ad Patrem victor ascenderit: siue quod Iudex omnium, iudicij non receperit

veritatem: sed absque vlla culpa, seditione Iudæorum & Pilati voce damnatus sit.

Ex capite IX.

S*Pirans minarum & cædis in dis.*) Tantundē est, quasi dicat, anhelo spiritu ad exterrendos interimendosq; Christi discipulos exæstuans. Vel, vt græca sonare possunt: efflās iram, & homicidium in discipulos.

Audientes quidem uocem. Non de Domini, sed de Pauli duntaxat voce intelligendū hoc est: alioqui cōtrarium erit ei, quod infrà ca. 22. dicitur, vocē autem non audiebant eius qui loquebatur mecum.

E. *Et uidit per uisum.*) Ipse Paulus scilicet. Nam q̊d postea re ipsa accidit, id prius loquēte ad Ananiam Christo per visum Paulo ostensum est.

n. *Et hic habet pot.*) Græcè est ὧδε vox loci significatiua. Videtur tamen hæc vox tacitè & locum, & pariter personam, indicare.

Cōfundebat Iudæos. Cōmouebat, perturbabat, id enim est συνέχυνε ne putes hic esse pudefaciebat. Ni
n. hil tamen vetat q̊ minus sic accipiamus, quū vtraq; vox sic vsurpetur à theologis priscis, Irenæo, Cypri. Hie. etc. Vide Hie. in illud Cōfundor in vobis, Ga. 4.

Tabita quæ inter. di. Dorcas. Chaldaicam vocem Tabita, vel vt alijs placet, Tabia (scribitur em̄ טביא) euangelista græce interpretatur δορκάδα hoc est, damam vel capram.

Ex capite X.

C*Enturio cohortis quæ di. Italica.* Græce est ex cohorte, quo datur intelligi hunc non totius cohortis

hortis,(quę plus minus mille milites cõtinet) prin- E.
cipem, sed inter cęteros cohortis centuriones vnum quempiã fuisse. Ni.Per. diuersa cõmemorans cohortum genera, tria tãtum ponit numero disparia, quorum primum mille centum quinq; peditibus cõstabat, eqtibus loricatis centũ quinquaginta duobus: quod etiã miliarium seu miliaria cohors appellata est. Secundũ quod etiam à numero suo quingentarium dictum est, 555. pedites, equites verò 66. habebat. Tertiũ similiter milites quidem 555. pedites verò 56. tantum continebat. Testatur quoq; idẽ Perot. primum cohortis genus signum habere solitũ aquilam, quod præcipuũ est imperij Romani insigne: vt hinc suspicer eiusmodi cohortem hic indicari, atq; ob id cognominatam fuisse Italicam.

Parantibus autem illis. De seruis, seu domesticis ipsius Cornelij, loqui videtur: qui cibos appararent, nimirum sexta iã (quæ prandij est iuxta quorũdam supputationem) hora currente. Vnde glos. interl. ministris, inquit, prandium parantibus.

Quatuor initijs submitti. Hoc est, 4. lintei ipsius finibus siue angulis, vel vt Au. legit lineis demitti. Li. de gen. ad li. 12. c. 11.

Ne cõmune dix. Omne immundũ seu interdictũ hębręi vocabant commune, propterea quod pateret omnibus se exceptis. Eu. li. quęst. no. test.

A nudiusquarta die usq; in hãc ho. orãs eram hora 9. in do. m. et ecce uir stetit ante me. Sẽtit se orasse nõ quidẽ totũ q̃triduũ, vt verba ipsa indicare videntur, sed die illo q ad eã horã vsq; i. ad id vsq; tẽporis, quo hęc cum Petro loquebatur, quartus fuerit: & illo eodem die conspectum sibi angelum, orãti scilicet circiter

horam

horam 9. Atq; hunc esse sensum pręcedentia Lucæ verba manifestant, vbi sub suo nomine hanc eandē historiam pręmittit: & 4 enumerat dies, qui inter angeli apparitiōem, & Cornelij cū Petro colloquium intercesserunt. Quare & in nonnullis codicibus ita scriptum est: Quarto ab hinc die vsq; in hāc horam, orans ęram hora 9.

Verbum misit Deus *filijs Israel annuncians pacem per Ies. Chr. hic est om.* Dominus. *Vos scitis quod factum est uer. per uniue. Iudæam: incipiens. n. à* Gal. *post bap. quod præd. Ioh. Ie. à* Naz. *quomodo unxit il.* Deus. Verbum hic, præsertim 2. loco positum, iuxta proprietatem sermonis hebræi, rem, seu operationem ipsam declarat. Eius autem rei actum seu exhibitionem ait initium sumpsisse à Galilæa post baptisma Iohannis. Deinde ponit argumentū gestæ rei, nempe de Iesu Nazareno, &c. Iam vbi dicitur, hic est om. do. illud hic relatiui naturam habet, quasi dicas, qui est omnium dominus. Cæterum græci hunc locum aliquanto secus legunt, atq; distinguūt. Verbū quod misit deus filijs Israel annuncians pacem, per Ie. Ch. hic est om. do. vos scitis factū verbum per omnem
n. Iudæam, incipiens à Gal. &c. Quibus verbis Eras. hyperbaton & parenthesim subesse putat, & accusatiuum λόγον pertinere ad verbum οἴδατε scitis, vt legatur ad hūc modum. Verbum quod misit filijs Israel annuncians pacem per I. Ch. deinde per parenthesin interijciatur (hic ęst om. do.) mox'q; sequatur, ipsi scitis verbum inquam, quod factum est per totam
Ir. li. 3. c. 12. Iudæam, &c. Verum huic lectioni atq; constructioni refragantur Chry. & Iren. qui ab eo loco, Vos scitis,

tis, nouum faciunt orationis caput, nisi quòd in Ire-
pro quod prædicauit, quidem scriptum sit.

Ex capite XI.

SVb Stephano.) Interpres legisse videtur ἐπὶ στε-
φάνου: alioqui ἐπὶ στεφάνῳ magis est aduersus n.
vel propter Stephanum.

In ministeriũ mittere.) Ministerium hic dicit subsidium & sustentationem, ob quam etiam ministri, hoc est, diaconi instituebantur. Est autem ecliptica oratio vt subaudiatur, ad ministerium mittere eleemosynam pecuniamúe.

Ex capite XII.

MIsit Hero. rex ma. Hic est Herodes, quem Io- Li. de bel.
sephus Agrippam appellat, frater Herodia- Iu. 2. c. 8.
dis vxoris Herodis Tetrarchæ, filius Aristobuli, & frater Alexandri. Vide Suidam & Iose. Manus positum est pro potestate vel exercitu, qua significantia & χεὶρ vsurpatur. n.

Calcea te cali. t. Caligas dixit pro sandalijs, quod est in archetypo, idq́; haud ineptè. Nam caligam à ligãdo calce, id est, imo pede dici, quasi calciligam res ipsa clamat. Et quum calx à calcando dicatur, sicut & calceus à calce, liquet caligas nõ esse propriè tibialia, & genus hoc vestis quod etiam ilia tegit (quod sanè caligarum genus veteres nescierunt) sed soleas esse, aut genus quoddam calceorum quod plantas modo aut calces muniat. E.

Iußit eos duci.) Pro duci est ἀπαχθῆναι ἀπὸ τοῦ ἀπάγειν, quod propriè abducere est; verum hic vel n.
Romano

Romano more ad supplicium abducere, vel in carcerem eijcere signat. Priorem sententiam attingit Chry. Sed quid (inquiēs de custodibus) simul ne occultati fuerunt? Quare non ergo & ipsi effugerunt? Certè Herodem oportebat admirari, oportebat obstupescere: atqui postea manifestatum est omnibus per mortem illorum & Dei miraculum, & illius ma
C. litia. Nec ineptè dixit interpretans, iussit eos duci: nā & ducēdi vox ad pœnam agere, & ad mortem rapere, ἄγειν τῷ θανάτῳ nonnunquàm declarat: vt apud Curtium ait Hermolaus ad Alex. Nos duci iube.

Persuaso Blasto. πείσαντες βλασόν, quum Blastum in suam sententiam adduxissent.

Eò quòd alerentur regiones eorum ab illo.) Pro ab illo in græcis est ἀπὸ τῆς βασιλικῆς à regia. Verum haud scio an data opera id commutatum sit, ne si legeretur ἀπὸ ἐκείνου, libera nobis esset ambigendi facultas, an τὸ ἐκείνου referat ipsum Herodem, an Blastum, qui non modo à cubiculis verum etiam & à thesauris Herodi fuisse creditur, ita vt non mediocriter Tirijs & Sidonijs potuerit commodare. Quum legis itaque ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, à regia, scito regia hic esse adiectiuum, & subaudiendum esse non annona aut alimonia (vt vo-
D. lunt nonnulli) sed regione, quæ vox proximè præcesserat, vt accipias de mutuo cōmercio, quo regiones sibi mutuò succurrunt ac fulciuntur.

Populus autē acclamabat, Dei uoces et nō hominis. Hoc encomiū, Dei voces, siue vt græcis est, Dei vox, & non hominis, populus Herodi adulando acclamabat, propter eminentem in ipso eloquentiam.

Quo

Quo encomio quia se dignum æstimauit, protinus ipsum diuina est vltio insequuta. In hãc sententiam Chrysostomus interpretatur, sed omittit interim clausulam illam, & non hominis. Quidam pro φωνὴ φωνῇ scribendum putat, casu videlicet datiuo: quasi populus voci Dei acclamauerit in vltionem Herodis, non autem superbæ hominis voci in adulationem. Quod si φωνῇ legamus, poterit & per ablatiuum resolui. Populus acclamabat Dei voce & non hominis, id est, ea voce qua Deo acclamatur, non qua homini. Quem vtrunq; sensum nec nostra sanè lectio repudiat.

Ex capite XIII.

ET *Simon.*) Idem nomen esse puto quo & Bea. Petrus appellatus est: quod quia per scheua mussans in medio Hebræis scribitur, factum est vt græci interiecta literula Simeon rectius pronuncient.

Cui nomen erat Barieu.) Diuus Hieronymus & hunc sequutus Beda admonet pro Berieu à nonnullis corruptè legi Bariesu, id quod & hodie fit à Græcis. Interpretatur autem Berieu maleficus, vel in malo, vel magus, vt ipse Euangelista paulò post interpretatur.

Elimas magus, (sic enim inter. nomen eius). Illud, sic enim interpretatur, ad magus referẽdum est, illud verò, nomen eius, ad Berieu, quòd paulo ante præcessit. Berieu enim vt modo diximus magus vel maleficus interpretaī. Porro Elimas propriũ ipsius

magi

magi nomen fuisse arbitror: quod Hiero. ad transgressionem & transgredi faciens, Lyranus vero Dei mei census & Dei mei mensura interpretatur.

Paulus & qui cum illo erant. Aptè hellenismum declinans sensum reddidit interpres: nam græca οἱ περὶ τὸν παῦλον, ad verbum ita resonant, qui
Bu. n. circa Paulum. Sic enim loquuntur οἱ περὶ ἀρίστιππον, & οἱ ἀμφὶ σωκράτην, pro eo quod est, Aristippus cum suis, & Socrates cum suis.

Et destruens gentes septem in ter. Chanaan, sorte distribuit eis ter. eo. quasi post quadringentos & 50. annos: & post hæc de. iud.) Græci ita distinguūt vt illud, quasi post 450 annos, ad sequentia pertineat, legentes in hunc modum: κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν. Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα, ἔδωκε κριτὰς, sorte distribuit eis terram eorum. Et post hæc annis circiter 450 dedit iudices. Sed huic lectioni refragatur Chry. vt liquet si quis non ad Lucæ verba vt ibi posita sunt, sed ad Chry. commētum respiciat, atq; item Be. qui etiam manifestius edisserit quo pacto hij anni computandi sint, scribens in hæc verba. Dixerat
Supra. 7. a. Deus Abraham, quia erit semen eius accola in terra
Gen. 21. b. aliena annis 400. Et iterum ait, quia in Isahac vocabitur tibi semen. Ab exortu ergo seminis vsq; ad exitum Israël ex Aegypto, fuerunt vt Exodus scribit anni 405. His adde annos 40. in deserto, & 5. in terra Chanaan, quibus actis videtur terra quieuisse à prælijs, & sors fuisse missa, & inuenies annos 450. Et tamen ex Euse. & alijs chronographis colligi potest

idem pene tempus etiam sub iudicibus fluxisse, si à Iosue numeres vsq; ad Saulem primum regem Hebręorum, vt malim equidē hoc in loco Græcorum sequi lectionē. Et sanè iuxta eandem magis cohęret sermonis contextus, vt liquet expendenti.

Dabo uobis sanc. Da. fidel. Idem quod quasi exponendo subdit, non dabis sanctū tuum videre corruptionē. Be. verò secus edisserens, dabo vobis inquit, sancta da. fid. i. quęcunq; Dauid promisi, eadem vobis certissimè fidelis sponsor implebo, Christū videlicet de eius esse stirpe nasciturum. Sic enī Iesa. noui Testa. mysteria prægustans ait. Et constituam vobis testamentum ęternum sancta Dauid fidelia: quod in hebraica veritate legitur, & feriam vobiscū pactum semp. misericordias Dauid fideleis. Iesa. 55. b.

Dauid enim in sua generatiōe quum administraßet uoluntati Dei dormiuit & appo. est ad pa. s.) Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη, &c. Idem quod dilucidius ita verti poterat. Nam Dauid quidem suo seculo vt inseruiuit voluntati Dei dormiuit & appositus est maioribus suis. n.

Quod dictum est in prophetis.) Hoc est, in libro 12. prophetarum, nimirum Habacuc ca. 1. Quandoquidē hoc idem volumen & supra ca. 7. librum prophetarum appellarat. n.

Excuntibus autem illis, rogabāt ut sequenti sab. loquerentur sibi uerba hæc.) Sentit Apostolus Paulū & Bar. postq̄ egressi essent synagogam, rogatos fuisse à principibus synagogę, (qui prius eosdem Aposto-

los ad exigendum populo exhortationis verba mo nueiãt) aut certè à multitudine, vt sequēti sabbatho eadem sibi verba proponerent. Sic audientium animos affecerat sermo veritatis semel auditus. Quanquàm nonnulli addubitant, quo nam adfectu ad id rogati sint Apostoli, præsertim ij, qui à principibus id rogatum fuisse intelligunt.

Ex capite XIIII.

ADuersus fratres.) Fratres dicit vel eos tm̄, qui ex Iudęis, vel eos etiã qui ex alijs nationibus crediderant.

Fiducialiter agētes in do. testimonium perhibente uerbo gratiæ suæ, dãte signa & pro. fieri per ma. eor. Sermo alioq; ambiguus hoc pacto ordinari debet. Fiducialiter agentes in domino qui testimonium perhibebat verbo gratiæ suæ dando signa & prod. quæ fierent per manus eorum.

Dij similes facti ho. Hoc est, dij in specie hominū.

Paulum uero Mercurium, quoniã ipse erat dux uerbi.) Mercurius enim apud gentileis deorum nūcius & interpres habebatur: proinde & Deus eloquētiæ, qui linguam eloquiumq; præstaret mortalibus. Vnde Mercurius iuxta nominis etymologiã quasi medius inter homines currens dicitur, quòd sermo currat inter homines medius. Græci autem ἑρμῆν, hoc est, interpretem appellant.

Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cœlo dans pluuias.) Idem quod alijs verbis dici poterat hoc pacto: Quanquàm non sineret semetipsum illis intestatum esse, dum bene-

faciendo

faciendo è cælo pluuias daret, & quæ sequuntur.

In Attaliam. Caue legas Italiam. Producit autem pen. propter græcam diphthongon, sicut & Antiocheia & Samareia.

Deus cum illis.) Hoc est, Deus pariter & illi.

Ex capite XV.

P*Ertrāsibant Phœnicen.* A Phœnice es: nō à Phœnix: de hac regione plura infra dicemus ca. 27.

De hæresi pharisæorum.) Id est, de secta Pharisęorum. Alioq̄ αἵρεσις electio interpretaĭ, ab αἱρῶ eligo.

Vos scitis quoniā ab antiquis diebus Deus in nobis elegit per os meum audire gentes uerbum euan. Intelligendum est de pręedicatione illa quando oraculo pręmonitus Cęsariā petijt, vbi Cornelio & alijs gētibus euangelium deprædicauit, vt habes in huius operis ca. 10. Quod autem dicitur in nobis, Chry. legit in vobis, & interpretatur, in Palæstina, vel pręsentibus vobis. X.

Deus uisitauit sumere.) Iuxta gręci sermonis proprietatem dictum est, vt & alia non pauca, pro eo quod est visitauit vel potius aspexit vt sumeret: vtrūque enim signat ἐπεσκέψατο pro quo Iren. habet excogitauit. Ir. li. 3. c. 12.

Post hæc reuertar & reædificabo taber. Da. Tabernaculum Dauid regnum ipsius accipere debemus, quod modo instauratū, & in spirituale regnum cōmutatum videmus, regnante domino nostro I. Ch. X.

Notum à seculo est domino opus su. Ante mūdum conditum, definitum erat illi opus hoc, quod modo in gentium uocatione adimpletur.

Vt abstineant se à cõtaminationibus simulacrorum & fornicatione & suffocatis.)Hæc gentilibus maxime conueniebat pręcipere,vt qui ob venerationem idolorũ huiuscemodi nefarijs actibus essent obnoxij,ne videlicet deinceps simulacrorũ sese cultibus contaminarent, ne corpus fornicationi traderẽt,ne suffocatis vescerentur carnibus,& ne sanguinem vel bibendum,vel sumerent edendum. Vel,vt alijs pla-
L. cet, vt abstineant se à conta.simu. hoc est, vt abstineant ab esu immolatitiorum. Hunc enim sensum magis postulare videtur hoc idem in epistola post repetitum,vbi scriptum est ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων Eu-
In Ge.c.8. cherius omittens suffocatis per sanguinem intelligit sanguinem suffocatum,non dissimulans tamẽ alios secus intelligere.

Moyses enim à tẽporibus anti.habet in singulis ciui. qui eum prædicent.)Illud enim rationem reddere videtur quur decretum præmissum magis scripto vo-
G. luerit,quàm sermone transmittere:vt sic hæc verba iungantur pręcedentibus.Ideo ego Iacobus scripto tradendum decretum hoc censeo,vt non minus ratum habeatur quàm lex Moysi,quę literis mandata per singula sabbatha pręlegitur.Chry.vero secus cõtinuat sermonis seriem.Scribit enim apud suum interpretem ad hũc modum. Et ne quis obijciat,quare non & Iudæis eadem scribimus, addit: Moses ab ætatibus antiquis per singulas ciuitates habet eos q
Vbi per omne sabb. legi. ipsum pręd icant:hoc est,Moses illis continuò loquitur.Hoc est enim quod per omne sabbathũ legitur.

Ex capite XVI.

Filius mulieris Iudææ fidelis. Fidelis πιστῆς paterni casus est, construiturq́ cum mulieris: quæ nõ vidua, sed Iudæa hic scribitur.

Dogmata. Græcum verbum est, ἀπὸ τοῦ δοκεῖν ab opinando dictum: & propriè significat scita, instituta, vel placita.

Verbum Dei in Asia. Quæ sit hæc Asia indicat in li. de locis huius operis Hier. ita scribens: Asiæ regio quæ cognominatur minor, absq́ orietali parte qua ad Cappadociam Syriamq́ progreditur vndiq́ circũdata est mari: cuius prouinciæ sunt Phrygia, Pamphylia, Cilicia, Licaonia, Galatia & aliæ multæ, sed specialiter vbi Ephesus ciuitas est Asia vocatur. n.

Sequente die Neapo.) Non illam dicit Neapolin, quæ in Italia est, sed aliam aut Cariæ prouinciæ quæ est in Asia, aut (q̊d probabilius est) Thraciæ siue Macedoniæ haud procul à Philippis. H.

Vbi uidebatur oratio es.) οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι, etiam esse potest, vbi solebat esse precatio, & eo loco, quo sancitum erat precari Deum. E.

Spiritum Pythonis. Vel Phytonẽ iuxta alios codices vt appositiuè cohæreat cũ spiritũ: nam spiritus ille cuius afflatu futura prædicuntur python appellatur. De arte aũt pythonica, sic scribit B. hunc enarrans locũ. Quid phytonica diuinatio gerat artis in I. Re. inuenimus, vbi rogãti Saule phytonissa vel animã, vel pro ea potius spiritũ immundũ euocauit ab inferis. Quod magicæ phantasiæ genus ab Apolline Pythio repertũ, atq́ ab eius cognomine sic dicunt esse vocatũ. Sed & hebræum nomen congruit qui phitona os abyssi dicunt. 1. Reg. 28.

Dominis suis, quibus inseruiebat. Hæc enim fœmina quam modo puellam dixerat Inter be. Lu. vocat παιδίσκην, quod etiã seruã, siue pedissequã signat.

Indemnatos homines. Id est, iniudicatos, vel indicta & cognita causa damnatos, ἀκατακρίτους.

Non ita: sed ueniant, & ipsi nos eijciant. Vel potius ἐξαγαγέτωσαν hoc est educãt, in testimoniũ videlicet

e. nostræ innocentię, ne si clanculum fuerimus eiecti, quasi malè nobis conscij profugisse existimemur.

Introierunt ad Lydiam.) Non liquet an sentiat Lydiã mulierem illam purpurarum venditricẽ hospitamq; Apostolorum, an Lydiam regionem. Itaq; vtrum verius sit, lectoris iudicio relinquo.

Ex capite XVII.

THeßalonicã. Pen. pro. teste Despauterio.

De colentibus gentilibus mul. ma. Id est, ex gẽtibus probatæ religionis: vel religiosorum græcorũ copiosa multitudo, vt ad verbũ sonat τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος. Sentit autem eos qui gentilitatem Iudaismo commutarant.

Turba facta. ὀχλοποιήσαντες, esse potest facto populi tumultu. Nã ὄχλος nũc multitudinẽ significat, nũc tumultũ, quemadmodum & turba Latinis.

Accepta satisfactione à Iasone dimiserunt eos. Budæus in grçcæ linguæ Cõmen. in hunc incidens locum, ἱκανὸν λαμβάνοντες inquit, dicitur fideiussores in sponsionem exigere & accipere. Latinorum vtique more dictus, qui satis accipere dicunt. Et interpretãs hęc verba subdit, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ

τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς:
& quum satis accepissent ab Iasone & ab alijs iudicio sistendi sponsionis, ipsos abire iusserunt.

Cum Iudæis et colentibus. Rursus colentibus dixit interpres, pro religiosis, quibus gentileis ad Iudaismum conuersos designat euangelista. V.

Seminiuerbius.) Id est, seminator verborum, loculeius, & vt Plinius loquitur qui libens verba funditat, σπερμολόγος. n.

Ad Ariopagum. Ariopagus locus erat Athenis, in quo de capitalibus rebus iudicabatur: vnde & ipsi iudices qui in eo loco consedebant ἀρεοπαγῖται appellati sunt. Sonat autem ἀρεοπάγος vel vt hic est ἄρειος πάγος Martis saxum, vel Martius vicus, vt alius appellat. L.

Ignoto Deo. Sub. dedicata est hęc ara. D. Hie. in cõmentarijs epistolæ ad Titum ca. primo, indicat Apostolum nonnihil immutasse in titulo, vtpote qui ad hunc modum scriptus fuerit. Dijs Asię & Europę & Aphricæ, Dijs ignotis & peregrinis. Vide locũ modo indicatum. Cęterum de tituli huius ratione ita scribit D. Chry. Athenienses quia per multa tempora acceperant Deos etiã extraneos, vtpote templum Mineruę, & Panem, & alios aliunde, timentes ne forsan & alius quispiam esset, quẽ ignorarent, ipsis quidẽ nondum cognitus, qui tamen alibi colatur: propter maiorem igitur securitatem etiam illi altare erexerunt: Et quoniam non erat manifestus Deus, inscriptum est, ignoto Deo. Cæterorum hac de re sententias prętermitto, quòd minus mihi videantur habere veri similitudinem.

Fecitq; ex uobis om. ge. homini inhabi. Inhabitare
V. modo infinito dixit iuxta gręcanicę eloquutiõis formam pro ad inhabitandum : vel, vt inhabitaret, super vniuersam faciem terræ. In eo autem, quod dicitur ex vno, subintelligi potest homine, nisi malis ἐξ ἑνὸς ἅιματος ex vno sanguine, vt in græcis & apud Chry. legitur: vbi (si modo mendo vacant exemplaria) ἅιμα] pro genere positum videtur: quo significato etiã sanguinis vocabulum Vergi. vsurpauit, di-
Ca.
n. cens: Troiano à sanguine duci audierat. Præterea illud inhabitare poterit & latino more positum accipi, vt pendeat à fecit: nam causam quur hominũ genus Deus in terris agere voluerit, mox subiungit, dicens: quærere Deum, hoc est, vt quærat Deum.

Definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum, quære Deum, si forte attrectent eum, aut inueniant quamuis non longe sit ab unoq. no.) Græca non nihil dilucidiora sunt, sicq; habent, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸν κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειεν αὐτὸν. καὶ εὕροιεν, καί γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Quæ ita verti poterant:
n. Meritus præordinata tempora, & terminos habitationis eorum, vt quærant dominum si forte manu contigant eum & inueniant, vtpote qui non longe sit ab vnoquoq; nostrum. Pro pleniori tamen horum intellectu scito illud quærere vel vt q̃rant Deũ, pẽdere ab illo inhabitare, aut à fecit. Fecit eñ, inquit, oẽ genus hominũ habitare in terra vt quęrãt dominũ: vel ob id hominẽ fecit, vt q̃rat dominũ Præterea illud si forte attrectẽt eũ, hebraica plurali dictũ puto,

pro siquidē, vel quia certè contingere eum poterūt. Nam frequēs est huius particulę si fortè vsus, vbi magis adfirmatio esse videtur quàm dubitatio.

Quidam uestrorum poetarum dix. Ipsius enim & genus sumus. De Arato loquitur, ex cuius Phœnomenis hemistichium hoc heroicum adducit, τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Sed ille quidem de Ioue dixerat, hic verò de omnium opifice assumit. Et τοῦ more poetico positum est, pro ἐκείνου. E.
X.
E.

Non debemus existimare auro & argento aut lapidi, sculpturæ artis & cogitationis hominis diuinum esse simile.) Id est quod aliâs traduci poterat, non debemus putare τὸ θεῖον quod diuinum est, vel Deum ipsum similem esse auro, aut argento, aut lapidi, nimirum sculpturæ artis & humanæ excogitationis, vt intelligas illud sculpturæ casus esse datiui, & per appositionem referri ad quodlibet illorum trium, lapidi, argento, & auro. Vel λίθῳ χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, lapidi, per artem, perque humanum inuentum sculpto. n.
E.

Et tempora quidem huius ignorantiæ despiciens Deus, nunc annūciat, &c.) Deus, inquit, huius tam perniciosæ tempora ignorantiæ ὑπεριδών dissimulans, hoc est, explanatore Chryso. non puniens, vel ὑπεριδών, id est, detestās, & abominans, nec amplius ferre volens (nam id nostra versio velle videtur) nūc tandem annunciat hominibus &c. Tempora autē ignorantiæ, hebraico more, ni fallor, dictum est pro temporibus ignorantibus: vel, per metathesim pro pristini temporis ignorantia. Ignorantiam verò

eam dicit, qua Athenienses ipsi numen quoddam quod colebant, inscriptione ignoti dei sese testabantur ignorare. Immoratur enim argumento, de ignoto deo.

In uiro, in quo statuit.) Ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, etiam esse potest in viro quē definierat. Græcis enim postpositiuus articulus, sæpenumerò cum pręcedenti nomine congruit, discrepans interim à verbo sequenti.

E. Et in viro, pro per virum, positum est.

Dionysius Ariopagita.) Hoc est, iudex qui in ariopago iudicia ferebat. Ariopagitæ enim iudices quidam erant Athenis summa integritate, qui de capi-

Le. talibus rebus iudicabant, quales Romæ erant centū uiri. Et locus ipse in quo iudicabant Ariopagus dicebatur, hoc est, Martis vicus.

Ex capite XVIII.

S*Cenofactoriæ artis.*) Hoc est, tabernaculorum opifices. Σκῆνος enim tabernaculum & tentorium significat, etymologiam ab obūbrando dicens: nā σκιὰ vmbra dicit, & σκηναὶ vel σκηνώματα vmbracula sonant. Quæ si Bedæ credimus, sagis laneis, vel lineis, aut cilicinis, siue ex arborum frondibus aut virgultis veteres componebant. Alij putant tempore apostolorū ea ex pellibus fieri solita. Vnde D. Hiero. in traductione cōmentariorum Origenis in episto. ad Ro. ca. vlti. hunc locum interpretatur, erāt enim artifices tabernaculorum, hoc est, inqens sutores, vt subaudias tabernaculorum, ne sutorem calciarium apostolum fuisse existimes, vt nonnulli ex recentioribus perperam arbitrantur. Et Chryso. interpres in epist. ad Corinth. priorem, homilia 5.

& Paulus inquit tentoria faciebat. Porrò scenofactoria dictio est ex græco & latino conflata: cuiusmodi etiam apud probatos autores reperiuntur, vt compresbyter apud Hieron. & monoculus apud Peror. In eo autem quod græcè legitur ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην, κατὰ particula subaudienda est, vt sic accipiamus, erant enim secundum artificiū tabernaculorum operatores.

Sanguis uest. super ca. ue.) Hic sanguis pro peccato ponitur, aut certè pro peccati vltione, quemadmodum & Mat. 27. Sanguis eius super nos. Desumpta sunt autem hæc apostoli verba ex Ezech. ca. 5. & hebraismum resipiunt, quibus significatur sua culpa perire ac mori quisquis perit ac moritur.

Quum adhuc sustinuißet.) Id est, expectasset, προσμείνας.

Qui sibi totōderat in Cēchreis caput, habebat enim uotum.) De tonsione hac sic scribit Beda: Iuxta legē Moysi, qui se Deo vouerunt comam nutrire q̄ diu Nazaræi fieri velint, & postea eam tondere atque igni tradere iubebantur. Hæc ergo fecit Pau. nō quidem oblitus quid de abolitione legis cū cæteris Apo. Ierosolymis statuerat: sed ne scandalizarentur, qui ex Iudæis crediderant: simulauit se Iudæum, vt Iudæos lucrifaceret. Iudæorum enim imperitiæ consulebat (vt inquit quidam ex recētioribus) dum Nazaræū simulabat, qui ipsi vitio dabāt q. legem nihili faceret. Quod aūt tonsio hæc à Paulo facta accipiatur primus autor Hier. est, quē sequitur Au. Be. & cæteri. Is enim in epistola quadam ad Au. de hoc Pauli facto & similibus disserens, hūc locum his adducit verbis.

Nu. 6. a. b.

Hier. to. 2. ep. Tres simul.

Pau-

Paulus verò cum adhuc susti. dies mul. fratribus valedicẽs nauigauit in Syriam, & cum eo Pris. & Aqla; & totondit sibi in Cenchreis ca. votum enim habuerat. Et de Paulo loquens ibidem sic sciscitatur. Quare comam nutriuit ex voto: & postea eam in Cenchreis totondit ex lege, quod Nazaræi, qui se Deo vouerint iuxta pręceptum Moysi facere consueuerunt? Verum interpres noster, qui ὁ κειράμενος hac vertit periphrasi, qui sibi totonderat, non ignarus quod immediatè Aquilæ viri præcederet vocabulum, quod studio videtur vxoris nomini postpositũ, scribensq́, nauigauit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi to. in Cen. ca. videtur tonsionem de Aquila intellexisse. Atq; in hac sentẽtia videtur fuisse Chry. scribens quòd Paulus illos nempè Pris. & Aquilam nondum à Iudaica consuetudine abduxerat. Huic etiam adstipulatur quod nonnulli codices habent, qui sibi totonderant, deinde etiam quòd infra ca. 21. simile scribitur de Paulo factum. Cæterum de tonsione & lege eorum qui sese voto obstrinxerant habes li. Num. ca. 6.

Potens in scripturis.) Præpollens peritia scripturarum.

Contulit multum his qui crediderunt.) Multum contulit dictum est, pro multam vtilitatem attulit. Vnde & Beda, alia inquit translatio habet, profuit multum credentibus per gratiam.

Ex capite XIX.

Su. IN *schola Tyranni cuiusdam.*) Tyrannum, hoc loco non præpotentem quempiam aut magnatẽ signi-

significare, sed nomen esse proprium viri illud τινος adiectum subindicat. Est enim græcis vsitatus hic loquendi modus, præsertim quum is de quo agitur ignotus est. Sic infrà hoc eodem ca. Demetrius autẽ quidam nomine, argentarius. Et Mar. 15. Angariauerunt prætereuntem quempiam Simonem.

Sudaria & semicinctia.) Eadem hæc vocabula & beatus Lucas græcè scribens vsurpauit, nisi quòd orthographia mutata sit in σημικίνθια. Sunt autem semicinctia vel potius semicincta succinctoria seu ventralia, sic dicta quòd medium hominẽ cingant, ventremq́ue, & cætera velanda, tegant.

Exorcistis.) Exorcista, ἐξορκιστὴς adiurator interpretatur, ἀπὸ τοῦ ἐξορκίζειν, adiurare.

Cuiusdam Sceuæ Iudæi.) Sceua siue Sceuas desinentia latina proprium nomen est, & interpretatur vulpecula, clamans vel loquens, vt testis est Hiero. Incertum tamen est, Scena ne potius, an Sceua sit legendum: propterea quòd codices & explanatores varient, de quo plura suo loco.

Et dominatus amborum inualuit con. eos.) Si amborum legamus, vti habet vulgata editio, videtur dominatus accipiendum pro dominatum, hoc est, pro κατακυριεύσας quod nonnulli habent codices, vt intelligas dæmonium vtrisq́ue fuisse dominatum, & 7. Sceuæ filijs exorcistis, & nihilominus homini ab ipso iam dudum obsesso, ita tamen vt amplius inualuerit aduersus illos. Si verò κατακυριεύσας αὐτῶν legamus intelligendum est hominem ipsum dæmoniacum dominatum fuisse & inualuisse aduersus Sceuę filios. Sensus tamen in idem recidit.

Inue-

**um)erat præter legem. Hæc ille. Vel legitimam ecclesiam à conuentibus forensibus distinguit, quòd illa publica esset, ni fallor, hi priuatiores.

Quum nullus obnoxius sit, de quo possimus reddere rationem, concursus istius.) Μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης, id est, quũ nihil causæ subsit, qua poterimus defendere concursum hunc: vel quũ nemo in causa sit, siue autor sit concursus istius, quem poterimus dicere obnoxium. Atq; ita illud de quo poterimus dicere rationem, per parenthesin accipiendum est. D. Chry. dum hæc verba explanando resumit negatiuè legit, de quo non poterimus dare rationem: itaq; sensus hic erit. Quũ nemo obnoxius sit vel quum nemo in causa sit concursus huius, pro quo non poterimus dare rationem.

E.

Ex capite XX.

V*Bi quũ fecisset.*) Hoc est, egisset menseis treis. *Sosipater Pyrrhi Beroeensis.*) Beroensis vel Beroeensis, vt recentioribus placet, nom. ca. est, vt pertineat ad Sosipater. Est autem σωσίπατρος Sosipater græcum vocabulum, & interpretatur saluans patrem, vel salus patris: itemq; & πυῤῥὸς pyrrhus, quod fuluus dicitur. Quanquàm D. Hiero. aut siquis alius fuit, inter hebræa recensens: illud, narrans: hoc, dissoluens interpretatur. Sosipater Pyrrhi sub. filius.

Disputabat cum eis.) Apud Euangelis. tantum est διελέγετο αὐτοῖς verum in datiuo huius nominis αὐτὸς sæpe numero τὸ σὺν subintelligi oportet quanquam

etiam

etiam non pessime quadiaret disserebat eis.

Transnauigare Ephesum, ne qua mora illi fieret in Asia.) Ephesus enim in Asia sita est. Transnauigare dixit, pro præternauigare: id enim est παραπλεῦσαι.

Alligatus Spiritu uado. Spiritu alligatum se dicit, quia Spiritu S. reuelante, non per se tantum sed per per alios (ex quibus erat Agabus) Ierosolymæ alligandum se cognouerat. B.

Nec facio animam meam, uitam meam.) Græca simpliciora sunt, ὐδὲ ἔχω τὴν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, neque habeo siue duco animam meam preciosam mihi ipsi. Chry. tamen nobiscum preciosiorē legit.

Qua propter contestor uos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium.) Testificatur hoc sermone apostolus, se innoxium esse ab interitu eorum, qui pertinaciter ad ipsius prædicationem in infidelitate persitterunt.

Non enim subterfugi.) Sentit Paulus se nihil detrectasse neque periculi neque laboris, qui modo ad illorum pertineret vtilitatem. Idem autem est hic verbum quod paulò superius versum est, subtraxerim ὑπεστειλάμην. E.

Lupi rapaces. Βαρεῖς, rapaces transtulit, rē ipsam indicans potius quàm vocis sonū. βαρὺς enim simpliciter molestum & grauem sonat. n.

Omnia ostendi uobis. ὑπέδειξα, id est, præmonstraui vobis per exempla: nō modo videlicet doctrinæ inter pressuras & lacrymas insistendum, verū etiā B.

(ne quis infirmorū grauet) manibus esse laborandū.

Quoniam ipse dixit: Beatius est magis dare, quā ac. Aut discipulis referentibus à Christo id dictū esse accepit euangelista, aut sensum enunciauit eius, q̃d est apud Lucam ca. 14. Quū facis conuiuiū voca pauperes, debileis, claudos, cęcos, & be. eris, qa nō possunt retribuere tibi: q̃d posterius mihi videt, ꝓbabilius.

Ex capite XXI.

Q*Vum apparuissemus autem Cypro.*) Per hypallagen dictum est, pro eo quod est, quum appatuisset nobis Cyprus: nimirum simile illi, trade rati ventos, pro trade ratem ventis.

Nos uero nauigatione explicita, à Tyro descendimus.) Illud πλοῦν διανύσαντες, etiam esse potest nauigationem perficientes, id quod magis quadrat, propterea quòd nō ante expleuerint nauigationē,
G. quàm peruenissent Ptolemaidē. Et ἀόριστος nōnunq̃ pro rei exigentia pręsens potius tēpus indicat quàm præteritum, vt merito ἀόριστος, hoc est, indefinitus appelletur.

E. *Quū suadere ei nō possemus.* μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ id est, quum ipse persuaderi nollet, vel quum non obtemperaret.

Aemulatores sunt legis.) Sentit imitatores legis Mosaycæ, aduersus Paulum.

Quia discessionem doceas à Moyse, eorum qui per gentes sunt Iudæorum.) Hoc est, quòd apostasiā siue defectionem doceas à Moyse omneis, qui apud gētes sunt Iudæos. Sic enim græca resonant.

Secundū

Secundum consuetudinem ingredi.) Id est, secundum morem & instituta Iudæorum.

Sunt nobis uiri 4. uotum habentes super se.) Hoc est,(vt elucidat quidam hebraicarum rerũ non vulgariter doctus) Nazarei, id est, qui se voto purificationis, id est, Nazareatus obstrinxerãt. Quales autẽ fuerint Nazareorum ritus ex Num. ca.6. discere potes. Vide item locũ illũ, Qui sibi totonderat, supra ca.18.

Impende in illis.) Id est, offer hostias & munera vnà cum illis vt solet fieri in talibus: sic enim interpretantur. Vel δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, id est, sumptus fac propter illos. Testatur enim is, quem modo citaui pauperes hos fuisse, nec habuisse in promptu oblationes quas offerent. De ritu autem & oblationibus eorum, qui se Deo deuouerant habes Nu.6. N.E.

Trophimum) Mediam corripit.

Alij autem aliud clamabant.) Id est, diuersi diuersa clamabant. G.in.

Ducit in astra.) εἰς τὴν παρεμβολήν. Ita vocat locum communitum, vel tribuni arcem. N.E.

Et quũ uenisset ad gradus. Gradus, inqt B in glos. or. descensionis de templo, sed ascẽsionis in castra significat. Supra em̃ è tẽplo protractũ Paulũ dixerat.

Græcè nosti. Hoc admiràs sciscitatur tribunus, propterea q̃ Paulum Hebræũ græcè audiret loquentem.

Nõne tu es Aegyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti?) De hoc Aegyptio Iosephus Lib. anti. Iuda. vigesimo capite sexto scribit in hæc verba. Venit, inquit, aliquis ex Aegypto ad Ierosolymam, dicens se esse prophetam: & popula[r]i multitudini ua

sit, vti cum eo ad montē, qui dicitur oliuarum, positum è diuerso ciuitatis procul stadijs quinqꝫ conscenderent: velle se dicens eis exinde mōstrare, quia eo veniente, Ierosolymorum muri corruerent, vnde ingressum eis faciendum esse promittebat. Fœlix autem quum hæc audisset iussit militibus vt arma sumerent. Quo facto, cum multis equestribus impetu facto ab Ierosolymis irruit super eos, & quadringētos quidem eorum gladijs interemit, ducentos verò viuos cœpit. Ipse autem Aegyptius lapsus fuga disparuit. Hæc ille.

Virorum sicariorum.) Sicarius latinum vocabulum est, licet ab euangelista vsurpatum, significatqꝫ interemptorem, à sica genere gladij breuioris: diciturqꝫ sica quasi seca à secando.

Non ignotæ ciuitatis municeps. Hoc est, non ignobilis ciuitatis, nimirum Tarsensis ciuis. Posset tamē & de Roma ciuitatum nobilissima id dictum accipi, cuius apostolum municipem fuisse constat.

Ex capite XXII.

Oc. *Vocem autē non audierunt, eius qui loque. mec.* Notanter adiecit eius qui loquebatur mecū, distinguens videlicet hanc vocē ab ea, quam be. Lucas supra cap. 9. à comitibus Pauli auditam fuisse testatur, audientes quidem, inquiens, vocem, neminem autē videntes, quod non de Christi com-

n. pellantis, sed de Pauli voce intelligendum est. Quod autem de mutata scriptura quidam adferunt, friuolum planè mihi iudicatur. Cæterum ante illud vo-

cem autem græci præmittũt καὶ ἔμφοβοι ἐγένετο, & exteriti facti sunt. Videtur tamẽ adiectum à quo piam, vt hic locus magis responderit ei, qui est supra ca. 9. Stabant stupefacti, &c. Dissonantiam de voce Eucher. aliter concilians, Quantum ad sonum, inquit, pertinet audierunt vocem, quantum ad verba, non audierunt. E.li.quæs. no.tes.

Et consentiebam. Subaudi sublationi vel morti eius, id quod in græco hodie contextu exprimitur. τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ.

Et torqueri eum, ut sciret propter quam caus. sic accla.) Torqueri eum iubet, & μάστιξιν ἀνετάζεσθαι, id est, flagris examinari vt ipse tribunus sciret, & cæ. Cædendi verbũ græcis abest, & additur εἰπὼν, an rectè ignoro.

Si hominem Romanum. Romanum se dicit, quia Romanorum ciuium priuilegijs potiebatur, tamet si natione Romanus non esset. Nam quum dicit.

Ego autem & natus sum.) Non Romæ natum sed ex ciue Romano se natum insinuat, cuius gratia etiam huiusmodi priuilegijs donabatur. Tarsensis ergo erat Pau. natione, Romanus autem priuilegio & dignitate. Docet hæc eadem & multis & manifestis rationibus Oecu. si quis fortè plenius edoceri voluerit. X.

Ego multa summa ciuilitatem hãc cõsequutus sum. Sentit se multo precio sibi comparasse, vt ciuis esset Romanus.

Ex capite XXIII.

Aliâs percutiat

PErcutiet te Deus paries dealbate. Et tu sedens iudicas me secundum legem, & contra legem iubes me percuti? Et qui astabant dixerunt: Summum sacerdotem Dei maledicis? Dixit autem Paulus: Nesciebam fratres quia princeps est sacerdotũ. Scriptũ est enim: Principem populi tui non maledices.) Quidam arbitrantur Paulum non ignorasse summum sacerdotem, sed per ironiam atq; irrisionem dixisse, nesciebam fratres quia princeps est sacerdotum &c. aut vt alijs videtur hac ratione cedere voluisse tumultui, vt videlicet se ignorasse pontificem diceret, qui non põtificem sed tyrannum se ac parietem dealbatum re

n. ipsa declarabat. Verum ego D. Io. Chrysostomi autoris vt vetustioris, ita & probatioris sententiæ potius subscribendum censeo. Ipsius itaq; cõmentum subscribo. Quidam, inquit, dicunt quod sciens irriserit: mihi autem videtur quod neq; omninò scierit, quòd esset princeps sacerdotum, alioquin & honorasset. ideo & defendit quasi accusatio sit: & addit: Principi populi tui non dices malè. Quid igitur dicit? Nam si non princeps esset, alium ne simpliciter contumelia notare oportuerat? Minime. Sed etiam is qui contumelia afficit, magis ferendus est. Digna

1.Cor.4. autem quæstio est, quomodo alibi dicẽs, quum maledicimur benedicimus, dum persequutionem patimur sustinemus: hic sanè contrarium facit: & non solum conuicijs lacessit, sed etiam maledicit. Absit. Neutrum horum fecisse apparet, sed rem exactius consideranti magis verba sunt liberè loquentis, quàm iracundi. Et aliter. Non volebat contemptibi

lis

lis videri tribuno. Si enim ille quidem tribuno [illegible] percissset flagellari Iudæis expositurο, quòd à seruis cæderetur magis illum audacem fecisset. Propter hoc non ad ministrum sermonem vertit, sed ad eum, qui iusserat adornans. Quod autem dicit, paries dealbate & tu sedens iu. &c. dixit quasi hoc ei dicens. Reus existens & multis plagis dignus. (Et paucis interpositis subiicit) Et valde credo quod nescierit eum esse principem sacerdotum: eò quòd post longum tempus redierit, neq; continuò fuerit cum Iudæis, sed viderit illum etiam cum multis. Non enim iam manifestus erat princeps sacerdotum. Hactenus ille. Beda Augustinum sequutus, hunc locum ad allegoriam refert: vultq; apostolum prophetando prædixisse typicum illud sacerdotium, quod erat in parietis dealbati similitudinem compositum mox abolendum, nimirum adueniente iam nouo Christi sacerdotio: atq; ita omnia hæc non perturbato, sed leni tranquilloq; animo protulisse, vt posteriora illa verba, nesciebam fratres quòd princeps esset sacer. demonstrare videntur: quibus subtiliter indicasse apostolū putat iam sacerdotium Iudæorum esse reprobatum. Vide Aug

Deuouerunt se.) ἀνεθεμάτισαν, Hoc est, cum sui detestatione iurauerunt.

Iudæis conuenit rogare te.) Hoc est, consenserunt Iudæi vt rogarent te.

Expectantes promissum tuum.) προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν, expectantes à te promissionem. 11.

 Anti-

Hi. *Antipater idem.* Antipatris nomen ciuitatis Palestinę, quam Herodes rex Iudææ ex patris sui Antipatri nomine uocauerat.

Et postera die dimißis equitibus ut cum eo irent reuersi sunt ad castra.) Sentit milites Antipatride redijsse Ierosolymã in castra vnde erant emissi, equi-
e. tes autem (quoniam non longè aberant à Cæsaria, ad quam properabant: iamq; minus erat periculi) solos illinc Paulum Cæsariam vsq; perduxisse.

Ex capite XXIIII.

V*Biq; suscipimus op. Felix.* Hoc est, veneramur probamus & commendamus: & subaudiendum tuam prouidentiam: nisi forte interpres vertit suspicimus. i. admiramur, & veneramur.

Hunc hominem pestiferum. In græcis est λοιμόν pestem, sed positum pro pestilẽti, quemadmodum & I. Macha. ca. 15. ἐπειδὴ ἄνδρες λοιμοὶ κατεκράτησαν τῆς βασιλείας, quandoquidẽ viri pestilẽtes obtinuerunt regnum.

Autorem sectæ Nazarænorum.) Sentit de secta Christianorum.

A quo poteris iudicans.) A quo sub. Lysia tribuno poteris ἀνακρίνας, id est, dijudicans, vel inquisitione facta, de omnibus istis cognoscere.

Secundum sectam, quam dicunt hæresim. Sectã hic dicit genus vitæ quod Paulus ex hebraico idiomate hic ὁδὸν, id est, viam appellat, iuxta viam inquiẽs quam dicunt αἵρεσιν. Quod ita interpretando Apostolus vel sectam pharisaicam notissimo vulgo vocabulo,

periodum ante aſcendentes, vt in græca fieri conuenit propter coniunctiuam particulam δὲ, ſed perpetue legendum abſq; particula autem, & tradi Paulum cum reliquis cuſtodijs cēturioni nomine Iulio cohortis Auguſtę, aſcendētes nauem Adrumetinā, &c. Nonnihil tamen addubito num aliud quid legerit ac ſenſerit Inter. propter illud eum, quum ad præmiſſam ſententiam potius dicendum erat, nauigare Paulum in Ital. & tradi eum cum reliquis.

Suſtulimus.) ἀνήχθημεν, Id eſt, ſoluimus vel ſuſtulimus, id eſt, ad altiora maris tulimus.

Cnidum.) Cnidus inſula eſt contra Aſiam nobiliſsima adiacens prouinciæ Cathiæ: & eſt eiuſdē nominis oppidum in inſula Calymna. H. de lo. h.

Boni portus. Pluratiui ſunt numeri.

Eò quod ieiunium iam præteriјßet.) Ieiunium hic eſſe volūt tempus quoddam circa æquinoctium autumnale, quo Iudęi ieiunare ſolebant, poſt quod periculoſior eſt nauigatio. Bur.

Conſolabatur eos Pau.) Magis quadrat vt παρῄνει pro admonebat accipiamus.

Video quoniam cum iniuria, & multo damno non ſolum oneris & nauis, &c. Idem quod quidam hoc magis pacto transferendum exiſtimat. Video fore vt cum iactura & magno detrimento non ſolū oneris & nauis, ſed etiam animarum noſtrarum nauigetur. V.

Gubernatori & nauclero.) Duobus nominibus vnum ſignificauit, nam vtrunq; alterum ſignat.

Si quo modo poßent deuenientes Phœnicen hyemare, portum Cretæ respiciẽtem ad Africum & Corum. Ambiguus est huius loci & sensus, & constructio. Potest enim sic accipi. Si quo modo deuenientes Phœnicen, vel (quod commodius & clarius est) καταντήσαντες εἰς φοίνικα, peruecti in Phœnicen in ea possent regione hyemare: Phœnicen inquam respicientem insulæ Cretensis portũ ad occidentalem mundi plagam, nimirum ad Africum & Corum, à qua insula iam soluimus. Potest & hoc pacto accipi. Si quo modo deuecti in Phœnicen possent eum Cretæ portum hyemare qui spectat
N. vergitq́ versus Africũ & Corum, vt παραχειμάσαι transitiue accipias propter παρὰ. Iam quod moderni scriptores ex his Lucę verbis colligunt dicuntq́ Phœnicen hic non regionis, sed portus esse nomen, equidem non admodum probauerim, maxime quum Hiero. diligenter de huius operis locis tractans tale nil indicauerit, sed nec scriptores cæteri. Est autem Phœnix, vel vt alias scribitur Phœnice, & vt Hiero-
Supra.11. nymus scribit Phœnicia, prouincia Syriæ, cuius par-
& 15.a. tes sunt Samaria & Galilæa, & aliæ plurimæ regiones. Creta vero Græciæ insula est, centum quon-
H. dam oppidis insignis, famosaque diuitijs, maxime æris. Ibi enim prima huius metalli inuentio & vtilitas fuit: cui proximum est in finibus Ciliciæ promontorium & oppidum Veneris.

Ad Aphricum & Corum. Vterque ventus occidentalis: ille quidem à brumali: iste vero flans ab occasu æstiuali. Forte Lucas pro eodem posuit duabus

bus vtens vocibus, priore græca, altera Romana.

Quum sustulißent de Asson legebant Cretam. Id est, quum soluissent ab Asson nauigabant Cretam: vel παρελέγοντο τὴν κρήτην, id est, prænauigabant Cretam.

Ventus Typhonicus, qui uocatur Euroaquilo.) Typhon est ventus versans conuoluensque. Pro Euroaquilo est εὐροκλύδων vox inde dicta quòd ingentes excitet fluctus. Euroaquilo autem ab eurus & aquilo deducitur, quòd is ventus & flet inter eurum, id est, subsolanum & aquilonem, qui est inter septentrionalem & ventum orientalem. E.

Potuimus uix obtinere scapham. Qua sublata adiutorijs utebantur accingentes nauem.) Indicauit hic Beda non paucos versiculos manifestiori extare sensu, secundum alteram quandam translationem, quę ita haberet, Et arrepta naui cum non possent occurrere vento, commodata naui flatibus colligere vela cœperunt. Tunc transcurrimus insulam, quæ dicitur Caude, quã occupare non potuerũt: sed scapha missa adiuuare cœperunt nauem præcingentes eam. Trahebant autem & anchoras, timentes ne occurrerẽt in Syrtes. Vel vt paulo post scribit. Timentesque ne in Syrtim exciderent laxantes antennas ita ferebantur.

Submißo uase sic ferebantur. Per vas alij scapham intelligunt, quòd ea demissa in mare ac pensili relicta ferrentur: alij vas simpliciter accipiunt onere aliquo refertum, quod demissum nauim retarda-

ret præpropero cursu in Syrtes ferretur. Apud Chry. verò versum legimus demisso velo. Et supra annotauimus alteram translationem, quæ habuerit, laxantes antennas ita ferebantur.

Armamenta. Sunt instrumenta & munimenta, vt sunt funes & vela.

Multa ieiunatio. ἀσιτεία ieiunium signat vel inediam.

Nullius animæ. Animam pro homine posuit, per synecdochen.

In Adria. Casus est abla. Est autem Adria regio, vnde dictum est mare Adriaticum. Vide Rabanum in glos.or.

Bolidem. Bolis est instrumentum nauticum, quo quo exploratur maris altitudo, sic dictum παρὰ τὸ βάλλω, quasi iaculum.

Sinum uerò quendam. Sinum per translationem vocat maris locum littorum curuitate porrectum ad similitudinem sinus humani corporis. Est enim
Ca. sinus propriè pars illa corporis quæ est intra pectoris brachiorumque complexum.

Leuato artemone. Artemon velum est modicum directioni nauis potius accommodum quàm celeritati. Ita propemodum Be. probè sanè quadrante rei narratæ expositione, sed dissentientibus literatoribus, artemonem alijs malum, alijs velum amplissimum, alijs trochleam interpretantibus. Vnde subo
n. let Bedã ἀντίμονα legisse vna mutata literula. Nam quę hic de artemone, eadē fere Cale. tradit de antemone, dicens esse velum quod potest facilius obliquari,

quari, & quo nautæ in summo tempestatis discrimine vtuntur.

In locum dithalasson. Græcum reliquit vocabulum
interpres, quod bimare dicere poterat iuxta nomi- B.
nis interpretationem. Est enim dithalasson littus in
mare protentum, eodemque mari se diuidente hinc G.e.
inde circundatum: vel vbi terræ interiectu duplex
mare conuenit.

Et prora quidem fixa.ma.immo.pup. Prora est pars nauis anterior: puppis posterior.

Vt custodias occiderent. Custodias vsurpauit pro custoditis, quemadmodum & Sue. in Domi. Nec nisi secretò atque solus plerasque custodias, receptis quidam in manu catenis, audiebat.

Quosdam super ea quæ de naui erant. Quod no
bis vetus reddidit Inter. id propriè est quod habet euan
gelista, scribens οὓς δὲ ἐπὶ τίνων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου,
ne quis de nauigij fragmentis intelligendum putet, Su.n.
vt quidam interpretatur, quin potius de instrumen
tis nauticis, vt sunt remi, antennæ, fori, vel de his
quæ in naui ferebantur.

Ex capite XXVIII.

A*ccensa enim pyra.* Non est hic πυρὸς vocabulum à πῦρ, sed πυρὰν à πυρᾶ, quod struem significat lignorum.

Sarmentorum. Sarmenta sunt ramusculi superflui qui vitibus resecantur.

Vipera. Serpentis genus, hinc dictum quod vi pereat. De hac in Lu. ca. 3. diximus, de qua si copiosius

desideras

desideras vide Hieronymum ad Præfi. & Ambrosium li. Hexa. 5. ca. 7.

Benigne exhibuit. Humaniter tractauit, vel excepit.

Dysenteria uexatum. Dysenteria dolor est et exulceratio intestinorũ, frequensq; ventris profluuium. Hunc morbum latinè, (nam illud græcum est) tormina vocamus.

Ca. *Insigne Castorum.* Castores vocantur. Castor & Pollux Iouis & Ledæ filij: quos tradunt fabulę post mortem inter notissima sidera cõstitutos, quorum sidus gemini dicitur. Hos etiã gentiles in mari deos
B. inuocant, quia in prodigijs nautarum, si solitariæ stellæ in naui vel antennis apparuerint periculosi, si vero geminæ prosperi cursus sunt nunciæ. Horum itaq; imagine probabile est (teste Oec.) pictum fuisse nauigium.

Circumlegentes. Circumnauigantes.

Appij forum.) Nonnulli locum esse putant in vr
H. be Roma: alij oppidum haud procul à Roma dissitum, de quo Orat. li. ser. 1. sat. 5. Egressum magna me accepit Aritia Roma, Hospitio modico rethor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus: in
Ca. de forum Appi: alij verò locum quendam inter Romam & portum Romanum, qui portus aliquot ab vrbe distat milibus. Horum sententia probabilior videtur: nec minus probabile est, quod his consentiens tradit Oe. ita scribens. Vsq; ad Appij forum, et tres tabernas. Loca quędã designat, inquit, ante Romę ingressum, priorem quidẽ habentem Appij statuam

tuam, vt verisimile est, & dictũ illius forum: quemad modum ad hoc vsq; tempus, regum aut Imperatorum imagines apud Romanos φόροι appellantur. Loca vero tabernarum vsum insinuant quorũdam diuersoriorum cauponarum, quæ Romanorum lingua ita appellantur.

Propter spem.) Futuræ resurrectionis.

Descendebant dicẽte Pa. u. uer. qui bene. Intelligendum est hoc vno sermone ex Iesa. prolato quo taxa tat illorum incredulitatem, maxime fuisse commotos vt à Paulo discederent.

Auribus grauiter au.) Id est, segnibus auribus facti sunt. X.

In suo conducto.) Id est, in domo, quam sibi ipse dato precio conduxerat: id enim græca vox indicat μίσθωμα, à mercede & domo compositionem hominis.

FINIS.